

132063 - 15

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA VE
XX. YÜZYILIN BAŞINDA
MERSİN'İN EKONOMİK YAPISI

Emine DİNGEÇ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Eskişehir-1998

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA VE XX. YÜZYILIN BAŞINDA
MERSİN'İN EKONOMİK YAPISI

Emine DİNGEÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışmanı: Doç. Dr. Cahit BİLİM

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

Eskişehir-1998

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Mersin'de doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Mersin'de ve lise öğrenimimi İçel Sağlık Meslek Lisesi'nde tamamladım. 1990 yılında girdiğim Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1994 yılında mezun oldum. 1995 yılından bu yana Mehmetçik İlköğretim Okulu'nda Tarih Öğretmeni olarak görev yapmaktayım.

ÖZET

Mersin XIX. yy.'ın ikinci yarısına kadar Tarsus kazası içerisinde bir köydü. 1281/1864 yılında Tarsus'dan ayrılarak 3 nahiyeli bir kaza oldu. 1305/1888 yılında ise Mersin sancak haline geldi ve Tarsus ona bağlandı.

Mersin'in XIX. yy.'da idari teşkilatlanma açısından böyle hızla gelişmesi ekonomisinin gelişmesi ile paralellik göstermekteydi. Önceleri hayvan sırtlarında indirilerek yelkenli gemilerle kerestenin taşınmasından oluşan Mersin ticareti, Adana ovasında pamuk tarımının gelişmesi ile oldukça arttı. Adana vilayetinde birçok liman olmasına rağmen özellikle Tarsus ön limanının gittikçe tıkanmasıyla, Adana'nın tüm ürünleri Mersin limanından ihraç edildi. 1855'ten sonra Mersin Limanı, Adana vilayetinin tamamen Konya, Niğde, Kayseri ve Sivas'ın kısmen iskelesi durumuna geldi.

Mersin limanı, açık bir liman olması nedeniyle fazla kullanışlı olmamasına rağmen, limana yakın olan feneri sayesinde kötü hava şartlarında bile ticaret yapmak için gelen gemileri barındırabiliyordu. Mersin'de ithalat ve ihracatın artması nedeniyle, Adana-Mersin karayolu Mersin iskelesinin ihtiyacını karşılayamadı ve 67 km uzunluğunda bir demiryolu hattı yapıldı. Adana-Mersin demiryolu 1886 yılında işleme açıldı. Demiryolu şirketi ilk yıllarda Çukurova'da görülen kuraklık nedeniyle zarar etti, fakat sonraki yıllarda Osmanlı Devleti içerisindeki demiryolu hatlarının en kârlısı oldu.

Mersin limanının ticari faaliyetlerindeki gelişmeler şehrin nüfusunda da önemli bir artış sağladı. Ticaretin gelişmesi Mersin'in kentleşmesinde önemli rol oynadı.

ABSTRACT

Mersin is a village in the Tarsus town until the second half of XIX. century. Mersin became a district with three subdistrict in 1281/1864. In 1305/1888 it became a sanjak including Tarsus.

Economic growth of Mersin, in the XIX. century, leads to its organizational growth. In the beginning its trade was formed by carrying lumber to harbor or sailing ships, but agricultural improvement of Adana plain increased its trade income considerably. Its harbor became popular by the incapability of Tarsus harbor to incoming ships although there were many other small harbors in Adana. After 1855 Mersin was the most frequently used harbor of Adana city, and most of the goods of cities Konya, Niğde and Kayseri were carried through it.

Mersin harbor had an impractical usage since it was not open to sea, but because of its brilliant lighthouse, it could keep the trade ships even in the bad weather conditions. By the time Adana-Mersin road became insufficient to Mersin's increasing import and export capacity. Therefore Adana-Mersin railroad of 67 km was constructed. Adana-Mersin railroad was opened in 1886.. Because of the drought in Cukurova the railroad company could not make any profit in the first years of construction, but then it became the most profitable railroad of the Ottoman Empire.

Improvements in the commercial activities of Mersin Harbor, caused an considerable increase in its population. Moreover improvements in commercial activities played an important role in the urbanization of the city.

İÇİNDEKİLER

TABLolar DİZİNİ	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ.....	1
XIX. YÜZYILA KADAR MERSİN'İN EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFI KONUM VE DOĞAL ÇEVRE

I. COĞRAFI KONUM.....	8
II. DOĞAL ÇEVRE	9
1. Ormanlık.....	9
2. Bataklik :	10
3. Akarsular.....	11
4. İklim :	12

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL VE YÖNETİMSEL YAPI

I. DEMOGRAFİK YAPI	14
II. KURUMLAR	20
III. YÖNETİM	24
1. Mersin'in Yönetimsel Gelişimi :	24
2. Adana Valileri.....	25
3. Kaymakamlar :	26
4. Mutasarrıflar :	27
5. Memurlar :	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

I. TARIM	35
1. Toprakların Dağılımı ve Tarımsal Özellikleri.....	35
2. Pamuk ve Sanayi Ürünleri.....	36
3. Tahıl.....	39
4. Baklagiller.....	39
5. Sebze ve Meyve.....	40
II. HAYVAN ÜRÜNLERİ.....	41
III. SANAYİ.....	42
1. Madencilik :	42
2. Dokumacılık.....	44
3. Fabrikalar :	45
IV. TİCARET.....	48

1. Mersin Limanı.....	48
a. Mersin Liman İdaresi:.....	55
b. Vergi İdaresi:.....	56
c. Karantina İdaresi :.....	58
V. MERSİN LIMANI'NA UĞRAYAN GEMİLER :	60
VI. MERSİN'İN İÇ TİCARETİ :	64
VII. İTHALAT :.....	66
VIII. İHRACAT :.....	70
IX. YOLLARIN TİCARETE ETKİSİ	74
1. Karayollarının Durumu:.....	74
2. Demiryollarının Ticarete Etkisi.....	75
X. TİCARETİN GELİŞMESİYLE OLUŞAN KURUMLAR.....	81
1. Konsolosluklar:.....	81
2. Alışveriş Merkezleri	83
3. Bankalar :.....	85
a) Hirisman ve Mavromati Evlatları Yazıhanesi :.....	86
b) Menafi Sandığı "Ziraat Bankası Şubesi".....	86
c) Alçacıoğlu Yazıhanesi :.....	88
d) Osmanlı Bankası :.....	88
e) Deutsche Orient Bank :.....	89
f) Atina Bankası :.....	90
g) Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası :.....	90
h) Selanik Bankası :.....	90
4. Ticaret ve Sanayi Odası :.....	91
5. Modern Yapılar :.....	91
a) Hanlar- Oteller	92
b) Deniz Feneri	92
c) Hükümet Konağı.....	93
d) Gümrük Binası.....	93
e) Sinema ve Tiyatro.....	94
SONUÇ	95
KAYNAKÇA.....	I
EKLER.....	VIII
TABLolar.....	XXXIII

TABLolar DİZİNİ

- Tablo 1. 1890'da Mersin limanından yabancı ülkelere satılan başlıca ürünlerin dağılımı ve miktarları şöyledir : xxxiii
- Tablo 2. 1890'da çeşitli ülkelerden Mersin limanına gelen dış alım malların dağılımı ve değerleri xxxiii
- Tablo 3. 1890'da Mersin limanından çeşitli şehirlere satılan başlıca ürünlerin dağılımı ve değerleri xxxiv
- Tablo 4. 1890'da çeşitli şehirlerden Mersin limanına gelen Osmanlı mallarının dağılımı ve değerleri xxxiv
- Tablo 5. Adana'nın Ticareti (Sterlin, x 1000)..... xxxv
- Tablo 6. 1872-1890 Dönemi Mersin Limanı Dış Alım Miktarları (Sterlin, 1000)xxxvi
- Tablo 7. 1872-1890 Dönemi Mersin Limanı Dış Satım Miktarları (Sterlin, 1000) xxxvi

KISALTMALAR

AİAC	Anadolu İstatistiki ve İktisadi Askeri Coğrafyası
AVS	Adana Vilayeti Salnamesi
BA	Başbakanlık Arşivi
B.E.O.	Bab-ı Ali Evrak Odası
BA A. MKT. UM	Başbakanlık Arşivi Mektubî Kalemî Umum Vilâyât
BACM	Başbakanlık Arşivi Cevdet Maliye
BAŞD	Başbakanlık Arşivi Şurayı Devlet
BA YA. RES	Başbakanlık Arşivi Yıldız Resmi Maruzat
BAMM	Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver
BAMV	Başbakanlık Arşivi Meclisi Vükela
Bkz	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH. MUI.	Dahiliye Nezareti Umumiye İdaresi
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
No.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
T.C.D.D.	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları
T.K.K.	Türk Tarih Kurumu
v.d.	ve devamı
YA	Yurt Ansiklopedisi

GİRİŞ

XIX. YÜZYILA KADAR MERSİN'İN EKONOMİK VE SOSYAL DURUMU

Bugün Mersin, İçel ilinin merkezidir. Mersin'in tarihi yeni olsa da bölgenin çok eski bir tarihi vardır.¹ Bu bölge Neolitik dönemden bu yana sürekli yerleşme bölgesi olmuştur.

Mersin'in kuzeybatısında, Mersin çayı kenarında ve Mersin kasabasına bir kilometre uzakta bulunan (Yümüktepe) adındaki höyüğün kazısından da Mersin'in eski bir yerleşim yeri olduğunu anlıyoruz.² Kazı çalışmalarını yürüten, J. Garstang, XXV - XXXIII. yapı katları arasında Mersin'in Neolitik Devri, biri alt Neolitik (XXXIII - XXXVIII), diğeri Geç Neolitik (XXVI - XXV) olarak iki safha göstermektedir. Mersin Neolitik sakinleri giyeceklerini dokuyabilecek bir seviyeye erişmiş ve tarımla uğraşan köylülerdi³.

Yümüktepe'nin XXIII - XX. katları ilk maden buluntularına rastlanan katmanlardır. Bakırın eritilmesini başaran yörenin Kalkolitik Dönem insanları, bakırdan uzun topluğneler, kıvrımbaşlı çiviler yapmışlardır. XIX. - XVII. orta Kalkolitik katmanlarında, maden işlenerek günlük yaşama girmiş araçların yanı sıra silah ve mühür yapımında da kullanılmıştır⁴. Kilden ağırşıklar, dokumacılıkta kullanılan ağırşık taşları, ağıllar ve yuvarlak taş temelli zahire anbarlarından bir köy hayatının yaşandığı anlaşılmaktadır.⁵ En eski devirde bile kentin surla çevrilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Harç kullanılmaksızın suların düzleştirdiği taşlarla yapılmış edilmiş olan sur, köy yaşamında iş bölümünün yapılmış olduğunu göstermektedir.⁶ Bunun yanında Yümüktepe buluntuları, o dönemde

¹Osman YALÇIN, İçel, İstanbul, 1969, s. 28.

²Sait UĞUR, İçel Tarihi, C.I., Mersin, 1943, s. 5.

³John, GARSTANG, Prehistorik Mersin: Yümüktepe in Southern Turkey, Oxford, 1953, s.11

⁴"İçel", Yurt Ansiklopedisi, C.V, İstanbul.1982, s.3632.

⁵Füruzan KINAL, Eski Anadolu Tarihi, T.T.K., Ankara, 1991, s.19.

⁶Kinal, s.16

nüfusun askerlik ve üretimle uğraştığını gösterir. Başlıca üretim alanları ise tarım, hayvancılık ve dokumacılıktır.

Yümüktepe kazısından çıkan sonuca göre en aşağı kısımda Anadolu'nun her yerinde bulunmayan Palaolitik Kabataş devrine ait eserler bulunmuştur. Kalıntılara göre bölgede 2.500 yıl önce Hititler yaşamışlardır. Hitit yapıları dört köşeli bir avluya bakmakta ve sokaktan girebilecek yer ile avluya bakan dört köşeli odalardan oluşmaktaydı. Ekmek pişirmek için ayrıca fırınları vardı. Bu höyüğün en üstünde Arap ve Bizansların buralarda bulduklarını gösterir izler görünmekte olduğu gibi bundan sonra da Yunan, Kıbrıs ve denizaşırı ulusların buralarda izleri görülmektedir.⁷ Finikeliler de buralarda yerleşmiş ve Toros Dağlarının zengin ormanlarından yararlanarak yaptıkları büyük gemilerle açık deniz ticaretine önem vermişlerdi.⁸

Mersin İ.Ö. VI. yy'dan IV. yy'a kadar Perslerin egemenliği altında kaldı. Pers egemenliği 333'te Makedonya İmparatoru Büyük İskender'in Pers ordularını yenmesi ile sona erdi. Büyük İskender'in ölümünden sonra Selokidler yöreye egemen oldular ve bu dönemde Ortadoğu ve Akdeniz'de ticaret etkinlikleri yaygınlaştı. İ.Ö. III. yy'da Akdeniz'in bütün güney kentlerinde üretimin temel ögesi köle emeğine dayanmaktaydı. Sayısız kölenin emeği ile ortaya çıkan ürün, kentli tüccarın elinde toplanıyordu. Bu birikimin ekonomik altyapıyı geliştirme yolunda kullanılması, Sekloid devlet yöneticileri ile tüccarın bütünleşmesi oranında gerçekleşebiliyordu. Nitekim Tarsus, İskenderiye'den sonra dönemin en önemli bilim merkezi durumuna gelmişti. Özel mülkiyet ve servet yaygınlaşıyor, zengin tüccarlar paralarını toprağa yatırıp, malikâneller, büyük çiftlikler ediniyorlardı. Bütün Ortadoğu hemen hemen koşut bir gelişme içindeydi. Ne var ki bu gelişmenin başka bir yönü küçük mülk sahibi özgür kentlilerin, köle emeği kullanan büyük malikâne sahiplerinin rekabetine dayanamıyarak hızla mülksüzleşmesiydi. Yoksullaştıkça borçlanan, borçlandıkça yoksullaşan özgür kentlilerle büyük toprak sahipleri arasında, giderek derinleşen bir uçurum

⁷Uğur, s.7.

⁸T.C.D.D. İşletmesi Genel Müdürlüğü, **Mersin Limanı**, İzmir, 1965, s.7; Uğur, s.7.

oluşuyordu. Mülk sahipleri durumlarını korumak ve güvenliklerini sağlamak için çeşitli dernek ve birlikler kuruyorlardı. Mahkemelerdeki borçlu alacaklı ilişkilerini konu alan davaların sayısı hızla kabarıyordu. Kentli halk borçların yok sayılması, toprakların bölüşülmesi istemine sık sık baş kaldırıyordu. Kısa süre sonra ayaklanmalar baş gösterdi. Bu bölünme giderek hanedan soyları arasındaki ilişkilere de yansdı. Bunu İ.Ö. VII. Antiakhos döneminde Mersin kıyılarında Pamfilya'ya (Antalya) kadar yayılan yeni çatışmalar izledi. Antiakhos, işsizliğin ve yoksulluğun yarattığı toplumsal kargaşayı sona erdirmek için deniz korsanlığını özendirdi.⁹ Bu korsanların binden fazla gemileri vardı, bunlar Akdeniz'de dolaşırlar, birçok ulusun gemilerini soyarlardı. İtalya sahillerine kadar giderek soygunculuk yaparlardı. Akdeniz'i egemenlikleri altına almışlardı¹⁰.

İ.Ö. II yy'ın sonlarında korsan gemilerin baş göstermesi Romalıları ürküttü. Seklöd Devleti'nin gücüne son vermek için Kilikya kıyılarına ard arda baskınlar düzenleyen Romalılar bu kıyılardaki gemi barınaklarını yerle bir ettiler. Kilikya bölgesini Roma vilayeti durumuna getirdiler¹¹. Pompe adındaki komutan buradaki Soli şehrini yıkarak yerine kendi adını verdiği Pompoepolis kentini kurdu¹². Bu kente güzel bir liman yaptırdı. Limanı kavis şeklinde iki dalgakıran ile korunuyordu¹³. Bu limanın duvarlarının genişliği elli ayak, yüksekliği yedi ayakdı. Kentin kapısından diğer kapısına kadar iki yüz direkli bir cadde vardı. Şimdi bu kentin örenine Viran şehir denmektedir¹⁴.

Roma İmparatorluğu'nun İ.S. 395'te ikiye ayrılmasıyla Anadolu toprakları Doğu Roma toprakları içerisinde kaldı. Böylece Kilikya yöresi de Bizans egemenliğine girdi.

Bizans egemenliğindeki İçel yöresi ile Ortadoğu'da tarih sahnesinde görülen Müslümün Arapların ilk ilişkisi Halife Ömer döneminde başladı. Halife Ömer'in orduları, kuzey Afrika ve Arabistan'ın yanısıra 634-644 arasında Suriye

⁹"İçel", YA, C.V, s. 3637.

¹⁰Uğur, s.8.

¹¹"İçel", YA, C.V, s. 3637.

¹²Şemsettin GÜNALTAY, **Yakın Şark II**, Ankara, 1987, s.9.

¹³Charles TEXIER, **Küçük Asya**, (Çev. Ali Suad), C.III, Matba-i Amire, 1340, s.276.

ve daha kuzeyine sefer düzenlediler. "Gazve" adı verilen bu akınlar sırasında İslam orduları Kilikya yöresine kadar ilerlediler. Bu gelişmeler üzerine Bizans Kralı Herakleios Müslüman Araplar ile anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Tarsus, Adana ve Misis¹⁵ gibi kentler silahtan arındırılacak, Suriye ile Bizans arasındaki bu topraklar "Avasım" adı verilen bir tampon bölge olacaktı. Ancak Şam Valisi Muaviye bu anlaşmaya uymadı ve 640 yılında Kıbrıs'a saldırırken Çukurova kıyılarına da asker çıkardı, bölgeye egemen oldu¹⁶.

650'lerde Halife Ali ile Muaviye arasındaki iktidar çatışmalarından yararlanan II. Kostantin Kilikya ile Palmifya'yı yeniden ele geçirdi. Bizans'ın bu egemenliği uzun sürmedi. Muaviye 661'de Arap akınlarını yeniden başlattı. Tarsus'a çıkartma yaparak Gülek Boğazına dek uzanan yöreleri yeniden Arap egemenliğine kattı. Yezid Döneminde çıkan karışıklıklar nedeniyle IV. Kostantin yöreye egemen olsa da bu egemenlik de uzun sürmedi. Emevi Hükümdarı Abdümelik zamanında (685-705) Kilikya yöresi yeniden Müslümanların eline geçti.

Emevi Devleti'nin son yıllarında gözle görülür bir yavaşlama dönemine giren Bizans-Arap çatışmaları Abbasiler döneminde yeniden canlanmıştı. Doğu Kilikya'yı ele geçirmeye çalışan Bizans İmparatoru V. Kostantin başarısızlığa uğrayarak Tarsus ve İçel yöresini Abbasilere bırakmak zorunda kaldı. Harun üreşid zamanında Adana ve İçel yöresine Türkmen aşiretler yerleştirildi. Yöredeki İslam egemenliği X. yy'a kadar sürdü. Bizans Devleti'nin başına geçen Nikafor Fokas'ın yoğun çabaları ile İçel yöresi Bizansların eline geçti¹⁷.

Selçuklular 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki Ermeniler üzerindeki baskıyı artırınca bu yörelerin halkı Batı ve Güney Anadolu'ya doğru göç etmeye başladı¹⁸. Selçuklu baskıları sonucunda Kilikya'ya geçerek burada

¹⁴Uğur, s.8.

¹⁵Misis, Kilikya'da kurulmuş şehir. Adana'nın doğusunda Ceyhan kıyısında yer alır. Urfalı Mateos, **Vekayi-name (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev: Hrnt D. ANDREASYON), T.T.K. Ankara, 1987, s.396.

¹⁶"İçel", YA, C.V, s. 3637.

¹⁷"İçel", YA, C.V, s. 3638; Urfalı Mateos, **Vekayi-nâme...**, s.8.

¹⁸Urfalı Mateos, **Vekayi-nâme...**, s.156.

1080'de bir prenslik kurmuş olan Ermeniler Haçlı seferleri sırasında kurulan Antakya, Urfa ve Trablusşam Kontluklarının desteği ile Tarsus yöresine egemen oldular¹⁹. Bu yerleri de Toros Dağlarının güneyi ve Akdeniz'in kuzeyini anavatanları kabul etmişlerdir²⁰.

Moğol baskısı ile Anadolu Selçuklu Devleti ortadan kalktıktan sonra, Türkmen Beyleri yerel egemenlikler kurmaya başladılar. Bu dönemde Mersin ve Tarsus Ramazanoğulları Beyliğinin, Silifke, Anamur ve Mut'ta Karamanoğulları Beyliğinin egemenliği altındaydı. Bir aralık Mısır Memlûkluları yöreye hakim oldular. İlhanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla bölge Türklerin eline geçti. Anadolu'da güçlü bir beylik olan Karamanoğulları İçel'i uzun zaman ellerinde tuttular²¹.

Osmanlıların Karamanoğulları Beyliği'ne son vermesi ile Konya Valiliği'ne Şehzade Mustafa atandı. Karamanoğlu Kasım Bey, Konya yönetiminin kendi hakkı olduğunu ileri sürerek buna karşı çıktı. Yöredeki Varsak aşiretine sığınarak Osmanlılara karşı bir güç oluşturmaya çalıştı. Gedik Ahmet Paşa, Kasım Bey'in üzerine yürüyerek bölgeyi geri aldı²² (1473).

Kasım Bey, Mısır'dan Anadolu'ya gelen Cem Sultan ile Ankara üzerine yürüdü. Ancak yenildikten sonra birlikte İçel'e sığındılar. Temmuz 1482'de 30 kadar yandaşı ile Kızkalesine geçen Cem Sultan buradan Anamur'a oradan da Rodos Adasına sığındı²³. Kasım Bey'in Cem Sultanı tutmaktan vazgeçmesi üzerine İçel Sancakbeyliği kendisine verildi.

Tarsus ve Mersin'in Osmanlı yönetimine geçişi daha sonradır. Yöre 1485 - 1490 arasında şiddetlenen Osmanlı Memlûk savaşları sırasında bir kaç kez el değiştirdikten sonra Yavuz Sultan Selim'in Memlûklular üzerine düzenlediği büyük sefer sırasında 1516'da kesinlikle Osmanlı yönetimine girdi.

¹⁹"İçel", YA, C.V, s. 3638.

²⁰Halil METİN, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, M.E.B., İstanbul, 1992, s.15.

²¹Yalçın, İçel, s.36.

²²Ali SEVİM - Yaşar YÜCEL, *Türkiye Tarihi*, C.I. Ankara, T.T.K., Ankara, 1990, s.256.

²³Osman YALÇIN, *Mersin*, İstanbul, 1960. s 6: "İçel". YA, C.V, s. 3639.

XVI. yy ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin bozularak ekonomik koşullarına koşut olarak toplumsal huzursuzluklar artmaya başladı. Bu dönemde ortaya çıkan suhte ayaklanmalarının yoğun olarak görüldüğü yerlerden birisi de İçel'dir. İçel'in oldukça dağlık bir yöre olması, ayaklanan medrese öğrencilerinin hükümet güçlerine karşı koymalarını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde işledikleri suçlar nedeniyle cezalandırılmaktan korkan medrese öğrencileri de İçel'e sığınıyorlardı. Bu nedenle İçel uzun süre suhtelerin denetimi altında kalmış, halktan ve tımar sahiplerinden bir takım kişiler de suhtelerin yanında yer almıştır. 1602'de öğrencilerin çıkardığı olaylar arttı ve Adana Beylerbeyi Ramazanoğlu İsmail Bey'e ayaklanan suhteler üzerine yürümesi için ferman gönderildi²⁴. İsmail Bey Tarsus üzerine yürüyerek 300'e yakın suhteyi öldürdü²⁵.

XIX. yy'da Adana ve İçel yöresinin en önemli olayı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Mısırlı İbrahim Paşa'nın bölgedeki uzun süreli işgalidir²⁶. Suriye'nin kendisine verilmemesi üzerine İbrahim Paşa Torosları aşarak Konya'ya kadar ilerledi²⁷. Adana ve yöresini 8 yıl sağımsız bir eyalet gibi yöneten İbrahim Paşa bölgenin toplumsal ve ekonomik yaşamında önemli rol oynadı. Önce yönetim birimlerini düzenleyen İbrahim Paşa, daha sonra da bölgedeki işsizlik sorununa el attı. Suriye'den getirttiği "Fellahlar"ı pamuk tarımında çalıştırdı. Şeker kamışı tarımını da o başlattı. Bu dönemde tarımın gelişmesine yönelik önlemler alındı. Kalın arpa ekimine son verilerek Mısır'dan getirtilen "Duvrak" arpanın ekimine başlandı ve ayrıca selleri önlemek için kanallar açıldı. İşçilerin çalışma yöntemindeki yenilikler 1850'yi izleyen yıllarda yörede pamuk üretiminin hızla artmasında etkili oldu.

²⁴Bu dönemde Adana, Halep Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır. Bkz. Ayni Ali Efendi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağılımı ve Bunların Mali Güçleri**, (Çev: Hadiye Tuncer), Ankara, 1964, s.13; Halep Vilayeti'ne bağlı olan Adana Sancağı, Tarsus, Mersin ve Karisali'den oluşmaktadır. Vecihi TÖNÜK, **İdare Teşkilatı**, Ankara, 1945, s.167.

²⁵"İçel", **YA**, C.V, s. 3639.

²⁶Mustafa Necati ÇIPLAK, **İçel Tarihi**, Ankara, 1968, s.203.

²⁷Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi**, C.V. Ankara, T.T.K., 1988. s.130.

Mersin, suyunun bolluğu, toprağın verimli olması, iklimin uygun olması, Mısır'dan Suriye'den gelen bahçecilerin ve yerli halkın sebzeçiliğe rağbetini arttırdı. Ticaretin gelişmesinde de etkili olan İbrahim Paşa, Mısır'a ve Suriye'ye kasaplık hayvan, odun kömür, kereste ve kışlık meyve nakletmiştir²⁸.

Çukurova ve İçel yöresinin yüzyıl içinde Türkiye'nin tarım ve sanayi bakımından en canlı bölge olmasına katkıda bulunan gelişmelerden biri de Fırka-i İslahiye'nin çalışmalarıdır. Yörede düzenli olarak tarım yapılmasını ve buna bağlı olarak tarımsal ürünün artışını engelleyen Türkmen, yörük ve benzeri aşiretlerin yerleşime zorlanması amacıyla XIX. yy'ın ilk yarısında çeşitli girişimlerde bulunulmuştur²⁹.

Mersin, XIX. yüzyılın başlarında küçük bir köy iken yüzyıl içinde hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmede en büyük etken limana sahip olmasıdır. Bu limanını hiterlandının geniş olaması ve hiterlanda giden demiryolu ağının yapılması Mersin'in önemini günden güne artırmıştır. Mersin'in öneminin artması XIX.yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Bu nedenle biz daha çok gelişme gösterdiği bu dönemi ele alacağız.

²⁸Çıplak, s.209.

²⁹"İçel", YA, C.5, s. 3639.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFI KONUM VE DOĞAL ÇEVRE

I. Coğrafi Konum

Torosların güneyi üçüncü jeolojik zamanda oluşmuş bir bölgedir. Mersin, Torosların sularının sahile doğru indirdiği alivyonların meydana getirdiği verimli bir yerde kurulmuştur. Mersin içerisinde Toros dağları güneydoğuya doğru, sırtlar halinde ve sırtlar arasında dereleri içine alarak uzanır. Sırtlar üzerinde yer yer belli başlı yükseklikler görülür. Bunlardan Kaşyurt (Mersin dağı) 1838 m. Manıt dağı 1460 m., Tol dağı, Turnas dağı 2150 m'dir. Kuşyakası, Suntutras, Şamlar dağı, Tarsus'a hudut olan yerlerde ise Boztepe, Deve tepesi, Karaziyaret, Kızıldağ, Çoçakkaşı ve ana Torosların Bolkar sırtları doğuya doğru daha da yükselir³⁰. Toroslar granit, gnayis ve mikaşist taşlardan oluşmuştur³¹.

Mersin Akdeniz kıyısında, kaynağı Aslan ve Sun Turas köylerinde bulunan küçük bir ırmağın doğu sahilinde hafif bir meyil ve oldukça geniş bir düzlük üzerindedir³².

Mersin Tarsus'a 40 km., Adana'ya ise 67 km. uzaklıktadır³³.

Mersin sancağı'nın sınırı güneyde Akdeniz, batıda İçil (İçel) Sancağı, kuzeyde Konya Vilayeti dahilinde Niğde sancağı ve Karaman kazası, doğuda merkez vilayete bağlı bazı köyler ile sınırlıdır³⁴.

³⁰İçel İl Yıllığı, 1967, s.31.

³¹Zeki TEOMAN, İçel Mektubu, İçel, 1942, s.2.

³²Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu", İçel, Mersin, 1940, S.29, s.5

³³Vital CUIINNET, La Turquie d'Asie, C.II, Paris, 1891, s.51.

³⁴AVS.1308, s.72.

II.Doğal Çevre

1. Ormanlık

1873 yılı **Adana Vilayet Salnamesi**'nde Mersin'in bu tarihten 36 yıl önce ormanlık bir alan olduğunu belirtilmektedir³⁵. Mersin 1837 yıllarında ormanlarla kaplı küçük bir köydü. Mersin'in gelişmesiyle birlikte ormanlık alan da azalmıştır.

Mersin ormanlarının hızlı bir şekilde tahrip edilmesi üzerine Mersin'e 29 Ekim 1892 tarihinde bir ferman gönderilerek bu ormanların tahrip edilme sebebi araştırılmıştır³⁶.

Ormanlık alanların azalmasında en büyük etken halkın büyük bir kısmının kereste ticaretiyle uğraşmasıydı. Kereste ticaretiyle uğraşan ahali halkı bu ormanlardan yararlanmaktaydı. Ormanlardan kesilen ağaçlar genellikle nehirler vasıtasıyla veya hayvan sırtlarında iskeleye indirilir, buradan da Mısır ve Arabistan'a gönderilirdi³⁷.

Halkın ormanları ticaret amacıyla tahrip etmesinin yanında Mersin ormanlarından gerek Mersin'de bulunan bataklıkların kurutulması³⁸ ve gerekse Mersin - Adana demiryolunun yapımında³⁹ yararlanılmış olmalarıdır.

Mersin kazasına üç saat uzaklıkta meşe ve palamut ile diğer ağaçlardan oluşan parça parça 5.000 dönüm⁴⁰ ormanlık alan vardı. Kasabanın üç ayrı yerinde, kasabaya 5 saat, üç saat ve on iki saat uzaklıkta çam ormanları yer almaktaydı⁴¹.

³⁵AVS.1283, s.72.

³⁶Mersin ormanlarının ne yolda tahrip edilmekte olduğuna ve bu bapta vuku getirilmekte olan su-İstimalata dair varid olup led'el takdim menzurata buyrulan ihbarname ba irade-i seniyye-i cenáb-ı hilâfetpenahi..." Bkz. **BAİH**, 26/6 6.RA 1310.

³⁷AVS.1293, s.74.

³⁸**İmtiyaz ve Mukavelat 1272 -1279**, Dersaadet, 1310, s.1157.

³⁹**BA YA.RES.** 1299. 12. 9 (m.6) Def.II.

⁴⁰1 Dönüm : 940 m² Bkz. Donald QUATAERT, **Osmanlı Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, (Çev: Sabri Tekay), Ankara, 1987, s.130.

⁴¹AVS.1296, s.151.

Mersin'de Fındıkpınarı, Demirişik, Ayvagediği, Kızılbağ ve Gözne yaylaları hâlâ ormanlık alanla kaplıdır⁴². Mersin'de 100.000 hektar ormanlık alan olduğu tahmin edilmektedir⁴³. Ormanlık olan Toroslar'da çam, meşe, piynar, gürgen, katran, sandal, şimşir, palamut, ve zeytin ağaçları vardır⁴⁴. Ormansız yerlerde ise Arslanköy, Deynek, Dümbeleküzü, Armutalanı, Atoynamaz, Kurtalanı gibi sürü sahibi göçebelerin çıktığı yerleşim yerleri vardır⁴⁵.

2. Bataklık :

Bataklık topraklar denize yakın olan yerlerde bulunmaktaydı. Bir liman kenti olmasından dolayı bataklık arazi nedeniyle deniz kıyısından yararlanılmamaktaydı. Mersin'in havasını bozan bataklık alan, özellikle sıtma salgınlarına yol açtığından, kurutulması sağlık açısından da önem taşımaktaydı⁴⁶.

Bu bataklık arazinin kurutulması için çalışmalar yapılmıştır⁴⁷. Nafia Nazırlığı konu ile ilgilenerek bataklıkların kurutulması için Osmanlı tebaasından olan İspiraki Essani Efendiye imtiyaz vermişti⁴⁸. Mersin'den başlayan bataklık Tarsus ve Adana'dan geçerek Misis'e kadar uzanmaktaydı. İmtiyaz, bu alan içindeki bataklıkların kurtulmasını, Seyhun ve Ceyhun nehirlerine setler yapılmasını, Tarsus, Adana ve Misis aralarında vapur işletilmesini ve Ayas Körfezi'nde bir liman yapımını içermekteydi. İmtiyaz süresi elli yıl olarak belirlenmişti. İmtiyaz sahibi, 14 ay içinde işlemlere başlamak ve beş yıl sonunda üzerine aldığı yükümlülükleri yerine getirmek zorundaydı. Harcamalar ve zararlar imtiyaz sahibine ait olacak ve bu yerlerde koloni iskanı yapılmayacaktı⁴⁹.

⁴²"İçel", YA, C.V, s. 3648; İçel İl Yıllığı, 1967, s.31.

⁴³Teoman, s.4.

⁴⁴Teoman, s.3.

⁴⁵İçel İl Yıllığı, 1967, s.31.

⁴⁶Besim DARKOT, "Mersin", İslam Ansiklopedisi, C.VII, İstanbul, 1957, s.771.

⁴⁷Bataklıkların kurutulması uzun yıllar sürmüş, kesin sonuç ise Okalıptüs ağaçlarının dikilmesiyle alınmıştır. Tarsus'taki Karabucak Bataklığı'nın kurutulması için 885 hektarlık alana okalıptüs ormanı kurulmuştur. Her okalıptüs ağacı yılda ortalama 50 ton suyu kökleriyle alıp havaya verdiği için bataklık kurutulmuştur. Bkz. "İçel", YA, C.V, s. 3681.

⁴⁸İmtiyaz ve Mukavelat, s.1157.

⁴⁹İmtiyaz ve Mukavelat, s.1166.

Fakat bataklıklar kurtulamadı. Nafia Nazırlığı 1879 yılında tekrar bir girişimde bulundu ve Mösyö Dolanis'e bu imtiyazı verdi⁵⁰.

3. Akarsular

Mersin'in güneyinde Bolgar Dağı yer alır. Kaynağını bu dağdan alan Alata, Gerendiz, Kızıldere ve Sorgun nehirleri kentin batısından denize dökülür. Bu nehirler birbirlerine sekiz on saat uzaklıktadırlar⁵¹. Nehirlerden Alata, kente on bir saat uzaklıkta Kara Kız Camii denilen yerde, Gerendiz ise on saat uzaklıkta Gölpınar yöresinde üç kaynak suyun birleşmesiyle denize kavuşur⁵².

Bu nehirlerden Sonturas köyündeki Sorgun nehrinin suyu çok fazladır. Kentin su ihtiyacını neredeyse bu nehir karşılamaktadır. 1890 tarihinde bu nehrin suyunun bir kısmı, kentin çarşı ve mahalelerinde bulunan altı çeşmeye verilmişti. Bahçeler ve tahminen 200.000 dönüm arazi yine bu nehrin suları ile sulanmaktaydı⁵³. 1902 tarihinde kasabanın çeşme sayısının 25'e yükseldiği görülmektedir. Çeşmelerin su kaynağı yine Sorgun Nehriydi. Bu yıllarda da bahçeler ve tarlalar yine bu nehrin suları ile sulanmaktaydı⁵⁴.

Elektirik enerjisinin kullanılmadığı bu dönemlerde nehirlerin kent hayatında önemli bir yeri vardı. Nehirlerdeki suyun kinetik enerjisinden yararlanılarak değirmenler ve hızarlar çalıştırılmıştır. Mersin'de 1296 / 1878 yılında on sekiz değirmen bulunmaktaydı⁵⁵. Bu değirmenler halkın un ihtiyacını aksatmadan gidermekteydiler. Yine nehirlerden yararlanılarak çalıştırılan tahta hızarların sayısı ise 1290 / 1873 yılında Mersin'de beş adetti⁵⁶.

⁵⁰BA YA.RES. 6/41 1297.8.13. (19 Ağustos 1879) Def.III.

⁵¹AVS.1308, s.72.

⁵²AVS.1290, s.74.

⁵³AVS.1308, s.84.

⁵⁴AVS.1320, s.175.

⁵⁵AVS.1296, s.148.

⁵⁶AVS.1290, s.74.

Toroslardan inen nehirlerin eğim ve akışkanlık özelliğinden de yararlanılmaktaydı. Kentin ticaretinde önemli bir yeri olan keresteler, nehirler yolu ile Mersin iskelesine kadar indirilmekteydi⁵⁷.

Kentin kuzeyinde kükürtlü bir içme suyu bulunmaktaydı. Bekirde ve Deliçay derelerine karışan, sıcaklığı 41 santigrat olan bu içme suyu, Karaduvar ve Kazanlı köyleri arasında denize dökülmekteydi⁵⁸. Bu suyun içmesi oldukça kolaydı ve en hararetli zamanda bile normal sudan iki bardak içebilen bir insan bu sudan yedi sekiz bardak içilebilmekteydi. Temmuz ve Ağustos aylarında buraya tedavi olmak için gelen kent halkı⁵⁹, bu kadar fazla su içebildiklerinden dolayı diyare (amel) olurlar ve içlerindeki pisliklerden arınırlardı⁶⁰.

Bu akarsuların yanında Tece, Mezitli, Gilindirez, Elvanlı ve Tömük çayları yer alırdı⁶¹.

4. İklim :

İklim olarak bahar ve sonbahar ayları ılık geçen Mersin'de Kış biraz soğuk geçse de, Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları çok sıcaktır⁶² ve Yağışlıdır. Yıllık yağış ortalaması 615 mm, kış aylarında % 53, sonbaharda % 23, ilkbahar %19, yaz %5'dir. Bu şartlar altında bütün Akdeniz bölgesinde olduğu gibi tarım sulamaya ihtiyaç göstermekteydi⁶³.

Sahilden 20 -30 km. uzaklıkta Gözne, Fındıkpınarı, Ayvagediği, Kurtalanı, Armutalanı, Atoynatması, Dümbeleküzü'nde karasal iklim vardı. Kış aylarında

⁵⁷AVS.1296.148.

⁵⁸Bu su Romalılar zamanında Tırmıl kalesinin deniz tarafındaki hamama getirilmiştir. Bkz. Uğur, s.12.

⁵⁹AVS.1320, s.175.

⁶⁰Uğur, s.11.

⁶¹Teoman, s.3.

⁶²AVS.1308, s.72.

⁶³Darkot, "Mersin", İA, CVII, s.771.

buraya kar da yağmaktaydı. Bunun nedeni sahilden itibaren dağların hemen yükselmeye başlamasındandı⁶⁴.

⁶⁴İçel İl Yıllığı, 1967, s.31.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL ve YÖNETİMSEL YAPI

I. Demografik Yapı

Mersin iklimi çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine uygun bir yer olduğundan, hem tarla tarımı, hem de bağ ve bahçe tarımı yapılmaktaydı. Bahçe tarımı aynı zamanda sulanarak yapıldığından entansif bir tarım şekli olup burada nüfusun toplanmasında etkili olmuştur.

Mersin nahiye halinde iken 1276 / 1860 yılında 2341 nüfusa sahipti⁶⁵.

1293 (1876 / 1877) yılı **Adana Vilayet Salnamesi**'ne göre sadece Mersin kazasının yerli nüfusu toplam 865 kişiden oluşmaktaydı. Bu nüfusun 595'i Müslüman, 183'ü Rum, 40'ı Ermeni, 47'si Katolik idi⁶⁶.

1877 yılında ise 1876 yılına göre bir değişiklik kaydedilmemişti ve toplam nüfus yine 7 542'ydi⁶⁷.

1879 yılı **Adana Vilayet Salnamesi**'nde göre Mersin kentinde 625 Müslüman, 147 Rum, 37 Ermeni, 50 Katolik yerli nüfus yaşamaktaydı. 1876 yılı rakamlarına göre Müslüman ve Katolik nüfusta artış, Ermeni ve Rum nüfusta ise çok az bir azalma görülmekteydi. 7 471 olarak kaydedilen toplam nüfus, 1877 yılına göre 71 kişilik azalma göstermiş olmasına rağmen hane sayısında artış kaydedilmişti⁶⁸.

1318 / 1900 yılına ait **Adana Vilayet Salnamesi**'nde nüfusun bir hayli arttığını görüyoruz, verilen rakamlara göre Müslüman ve Gayrimüslüm sayısı 11 809, kadın nüfusu ise 11 643'dür⁶⁹. XX. yüzyılın başında Mersin nüfusunun

⁶⁵Mutlu, "Mersin Şehri..." **İçel**, S.32, s.4.

⁶⁶**AVS**. 1293, s.73.

⁶⁷**AVS**. 1294, s.72.

⁶⁸**AVS**. 1297, s.94.

⁶⁹**AVS**. 1318, s.172.

çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Kadın ve erkek nüfus birbirine yakın durumdadır.

Mersin Kasabasının 1876 ve 1879 yılları nüfusunun dinsel dağılımı şöyledir:

	1876	1879
Müslim	595	625
Rum	183	147
Ermeni	40	37
Katolik	47	50

Mersin'de etnik kökenin farklı olduğu dikkati çekmektedir. Bu etnik köken bir sorun çıkarmamıştır. Gayrimüslimler devlet dairelerinde rahatça görev aldıkları gibi Mersin ticaretinde de önemli ölçüde söz sahibi olmuşlardır.

1880 yılında devlet dairelerinde görev yapan memur sayısı 46'dır. Bu memurlardan 22'si Gayrimüslimdir⁷⁰. Nüfus oranına bakılacak olursa müslümanlara göre devlet dairelerinde Gayrimüslimler daha fazla görev almışlardır.

Mersin Kasabasının 1876 ve 1900 yıllarına göre nüfusu şöyledir:

1876	7 542
1900	23 452

XIX. yy'ın son çeyreğinde Mersin kasabası nüfusu 24 yılda yaklaşık üç kat büyüme göstermiştir.

⁷⁰AVS,1296, s,145-147.

Mersin Kasabasının yıllara göre hane sayısı şöyledir:

Yıl	Hane sayısı
1872	1 422
1876	3 191
1879	3 197
1890	3 440
1900	4 984

1276 / 1860'da hane sayısı 496 idi⁷¹. 1289 / 1872 yılındaki hane sayısı ise 1422'dir⁷². 12 yılda hane sayısında yaklaşık 3 kat bir artış gerçekleşmiştir. 1293 / 1876 yılında Mersin kazasına bağlı 79 köy bulunmaktaydı. Bu köylerle birlikte toplam hane sayısı 3 191 idi⁷³. Dört yılda hane sayısı yine yaklaşık üç kat artmıştır. Bu değerler bize Mersin'in 1870'li yıllardan sonra çok daha hızlı geliştiğini göstermektedir. 1318 / 1900 yılında kentin 6 mahallesi ve 83 köyü bulunmaktadır. Köy sayısı da 1876 yılına göre artmıştır. Kent içerisinde 1 584 hane, köylerinde ise 3 400 hane vardır. Toplam 4 984 hane bulunmaktadır⁷⁴.

Liman kenti olması nüfusunun sık sık değişmesine neden olmuştur. Adana Vilayeti'ne kara ve deniz yolu ile gelen yolcular nedeniyle nüfus sayısı artmakta ve değişkenlik göstermektedir⁷⁵. Mersin, XIX. yy.' in sonlarında gittikçe kalabalıklaşan bir kent durumuna gelmiştir. Cuinnet'e göre, 1890'da Mersin Sancağı'nın merkezi olan Mersin kentinde yaklaşık 9 000 nüfus bulunmakta⁷⁶, bunların 2 700'ü Rum

⁷¹Mutlu, "Mersin Şehri...", İçel, S.32, s.4.

⁷²AVS. 1289, s.69.

⁷³AVS. 1293, s.74.

⁷⁴AVS. 1318, s.174.

⁷⁵Ali Cevad, *Memleketi Osmani'ye'nin Tarih ve Coğrafya Lugâtı*, İstanbul, 1313, s.750.

⁷⁶Ali Cevad 1895 basımlı kitabında Mersin'de 5.000'i İslam olmak üzere 9.000 nüfusun bulunduğunu yazar. Bkz. Ali Cevad, s.750

Ortodoks, 860'ı Ermeni, 260'ı Katolik, 5 000'i Müslümanlardan oluşmaktaydı. Mersin Sancağının nahiye ve köyleriyle birlikte toplam nüfusu Cuinnet tarafından 29 185 olarak gösterilmiştir⁷⁷.

Cuinnet tarafından verilen değerler, Osmanlı kaynakları ile karşılaştırıldığında, fazla oldukları gözlenir. 1890 yılında Mersin'de 20 161 Müslim, 920 Rum, 184 Ermeni, 312 Katolik olmak üzere toplam 21 576 kişi bulunmaktadır⁷⁸. Müslimlerin hane sayısı 3 470, Rumların hane sayısı 238, Ermenilerin hane sayısı 48, Katoliklerin hane sayısı 94'dir ve toplam hane sayısı 3 840'dır.

Geniş ve uzun sokakları bulunan Mersin'de evler teras üzerine tek kat olarak yapılmıştı. Düz damlı olan evler beyaz sıvıydı⁷⁹. Günden güne gelişen Mersin'de yeni mahalleler meydana gelmekte, kent kıyı yönünde, ağaçlıkların bulunduğu fener yönünde genişlemekteydi⁸⁰.

Cuinnet'e göre 1890 yılı Mersin kasabasının nüfusu şöyledir:

	Toplam	Erkek	Kadın	Hane
Müslim	20161	10186	9975	3470
Rum	920	468	452	238
Ermeni	183	100	83	48
Katolik	312	173	138	94
Toplam	21576	10928	10648	3840

⁷⁷Cuinnet, C.II, s.50, Cuinnet verdiği nüfus rakamlarının kaynaklarını belirtmez; "iyi ve güvenilir" olduklarını söylemekle yetinir. Bkz. Cem BEHAR, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Tarihi İstatistikler Dizisi C.II, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996, s.43,45.

⁷⁸Bu hesaplamalara sadece Mersin kasabası değil, nahiye ve köyleri de katılmıştır.

⁷⁹Darkot, "Mersin", **İA**, CVII, s.771; Bu evlerden Nakkaşların evleri deniz kenarında bulunmaktadır. Mısırlı Arap Hristiyan Münassa adında biri tarafından 1830 tarihinde yaptırılmıştır. Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu (Mersin Şehrinin Belli Başlı Eski Binaları)", **İçel**, Mersin, 1941, S.40-41, s.5.

⁸⁰Cuinnet, C.II, s.51; Darkot, "Mersin", **İA**, CVII, s.771.

Mersin nüfusu içerisinde Müslüman sayısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Yine Müslüman aileler kalabalık ailelerdir. Bir ailede yaklaşık 6 kişi bulunmaktadır. Bu oran Rum ve Ermeniler'de 4'e, Katoliklerde ise 3'e düşmektedir⁸¹.

Cuinet tarafından verilen nüfus rakamlarında Gayrimüslim sayısının bir hayli fazla olduğu gözlenmektedir.

Mersin'in 1881/82 1893 Nüfus Sayımı Verilerine göre Tarsus ve Mersin Kazalarının Kadın Erkek Nüfusunun Dinsel Dağılımı Şu Şekildedir: ⁸²

Topluluk Adı	Tarsus	Mersin
Müslüman		
Kadın	19023	9707
Erkek	20839	10030
Rum Ortadoks		
Kadın	281	505
Erkek	365	697
Ermeni Gregoyen		
Kadın	470	121
Erkek	704	309
Katolik		
Kadın	139	131
Erkek	156	166
Protestan		
Kadın	94	-
Erkek	88	-
Toplam Kadın	20007	10464
Toplam Erkek	22152	11202

⁸¹AVS. 1308, s.86.

⁸²"İçel", YA, C.V, s.3643.

Mersin'de yaşayan Gayrimüslimler arasında Rumlar çoğunlukta dırlar. Mersin'de yaşayan Rum sayısı Tarsus'ta yaşayan Rumların iki katıdır. Buna rağmen Tarsus'ta yaşayan Ermeni sayısı Mersin'deki Ermenilerin neredeyse üç katıdır. Katolik mezhebine bağlı olanlar Tarsus ve Mersin'de eşit derecededir. Tarsus'ta 182 Protestan yaşarken Mersin'de Protestan yoktur.

1895 yılında basılmış bir kaynağa göre Mersin nüfusu 9.000'di ve bunun 5.000'ini Müslümandı. Bu nüfus kara ve deniz yolu ile bir çok yolcunun Mersin'e gelmesinden dolayı sürekli değişmekte ve onbinlere ulaşmaktaydı⁸³.

1318 / 1900 yılında nüfus 23. 877'dir. Bu tarihte Tarsus nüfusu ise 52.865'tir. İki kazanın toplam nüfusu 76.742'dir⁸⁴. Tarsus'un nüfusu bu tarihte Mersin'in iki katından fazladır.

1337 / 1918 yılında Mersin nüfusu 22.000 olarak gösterilmektedir⁸⁵. Bu nüfusun 12.000'i İslam, 8.000'nini Ermeni, Rum, Marunî, Latin ve Protestan olmak üzere Hristiyan unsur teşkil etmektedir. Büyük bir çoğunluk oluşturmaya da Arap unsur da bulunmaktaydı⁸⁶.

Bir çok etnik kökenden oluşan Mersin nüfusunun dinsel tapınak yerleri de çeşitlilik göstermekteydi. Örneğin, 1860 yılında 1 camii ve 3 kilise bulunmaktaydı⁸⁷.

1294 / 1877 **Adana Vilayet Salnamesi**'ne göre Mersin kasabasında çok güzel binası olan 1 cami, 1 Katolik ve 1 Ermeni kiliseleri yer almaktaydı⁸⁸. 1860 yılındaki kiliselerden birinin yıkılmış yada kapatılmış olduğunu görmekteyiz. 1296 / 1878 **Adana Vilayet Salnamesi**'inde bu sayıların değişmediği görülmektedir⁸⁹. 1297 / 1879 **Adana Vilayet Salnamesi**'nde verilen bilgilerde, 2 Rum, 1 Katolik, 1 Marunî, 1 Ermeni ve 1 cami olduğu yazılmaktadır⁹⁰. Bir yıl içerisinde üç yeni

⁸³Ali Cevad, 750, Bu değer Cuinnet'in 1890 yılında verdiği değerler ile aynıdır.

⁸⁴Hüsamettin KARADAG, "Mersin ve Çukurova Hakkında Tarihi Notlar", **İçel**, Mersin, 1939, S.18, s.7.

⁸⁵Nüfusta görülen bu azalma Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılması nedeniyle olabilir.

⁸⁶**Anadolu İstatistiki, İktisadi ve Askeri Coğrafyası**, C.I, 1337 Matbaai Askeri, s.72.

⁸⁷Mutlu, "Mersin Şehri...", S:32, s.4

⁸⁸**AVS**. 1294, s.72

⁸⁹**AVS**. 1296, s.150

⁹⁰**AVS**.1297, s.95.

kilisenin faaliyete geçtiğini görmekteyiz. XIX. yy'ın sonuna kadar yeni bir ibadet yeri açılmamıştır. 1890 yılında Cuinnet de aynı değerleri vermekte, 1 cami, 2 Rum, 1 Katolik, 1 Marûnî kiliselerinin olduğunu yazmaktadır⁹¹.

Bu bilgilere rağmen Mersin'de rahip olan Emanuel'in, Şura-ı Devlete göndermiş olduğu bir mazbatadan Katolik cemaatine ait bir kilise olmadığını öğrenmekteyiz. Emanuel göndermiş olduğu mazbata ile padişahın ikamet ettiği evde ayin yapmak için izin istemiştir⁹². Padişah II. Abdülhamid, göndermiş olduğu fermanla iskan yerinin önceki bilinen haliyle kalması şartıyla ayin yapmalarına izin vermiştir⁹³. Osmanlı'nın Gayrimüslim tebaasının ibadet özgürlüğünü kısıtlamadığını görmekteyiz. 1890 yılları başında var olan Katolik kilisesinin yıkılmış olması muhtemeldir.

II. Kurumlar

1860 yılında Mersin'de dört okul bulunmaktaydı. Bu okullardan üçü Gayrimüslümlere aittir. Gayrimüslimlere ait okullar cemaatleri tarafından yönetilmekteydi. Müslümanlara ait olan mahalle mektebinin resmi okul binası yoktu⁹⁴. Ancak vakıflarca desteklenen sıbyan okulu vardı.

Mersin'de ki sıbyan mektebi küçük bir evde açılmıştı. Eski Camiinin doğusunda yer alan bu okul 1197 / 1783 tarihine kadar eğitimini burada sürdürdü. Daha sonra evkaf dairesinin bulunduğu binaya taşınarak "Cami şerif" mektebi adını aldı⁹⁵.

1289 / 1873 yılında Mersin'de bu sıbyan mektebine ek olarak bir de Rüştüye Mektebi açılmıştır⁹⁶. Mersin'deki Rüştüye Mektebi aynı zamanda bir ilk mektebin de yer aldığı Müftülük dairesinin bir odasında açılmıştı⁹⁷. Rüştüye mektebinin 1873

⁹¹Cuinnet, CII, s.57.

⁹²BA YA. RES. 86/31 1314.11.15 (18 Nisan 1896).

⁹³BA YA. RES. 86/31 1314.11.17 (20 Nisan 1896).

⁹⁴Mutlu, "Mersin Şehri..", İÇel, S.32, s.4.

⁹⁵Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Ne Zaman ve Nasıl Kuruldu (Mektepler)", İÇel, Mersin, 1941, S.37, s.8.

⁹⁶AVS. 1289, s.70.

⁹⁷Mutlu, "Mektepler". İÇel, S.37, s.8.

yılında öğrenci sayısı 15'ti. Henüz bir öğretmeni yoktu. Muallim vekili Muhammed Efendi eğitimi yürütmekteydi. 1876 yılında Muallim Ahmet Hamdi Efendi göreve gelmiştir. Rüştîye mektebinin 1296 / 1880 tarihinde iki öğretmeni ve 24 öğrencisi olmuştur. Öğretmenler, Muallim-i Sâni Ahmet Efendi ve Muallim-i Sâlis Mustafa Efendi idi⁹⁸.

1892 yılında Mersin Rüştîye Mektebi'nde medreselerde okutulan Arapça, Farsça derslerden başka Türkçe yazılmış. tarih, matematik ve coğrafya da okutulmağa başlandı. 1894 yılında da yabancı dil olarak Fransızca eklenmişti⁹⁹.

Öğrenci sayısı Rüştîye mektebinin ilk kuruluş yıllarında fazla değildir. Öğrenci sayısının en fazla olduğu yıl 1891-1892 öğretim yılıdır. Bu dönemde öğrenci sayısı 80'dir bir yıl sonra bu sayı yarı yarıya düşecektir. 1900-1901 öğretim yılında ise bu oran % 50 oranında artacak ve öğrenci sayısı 60'ı bulacaktır. 1902-1903 öğretim yılında öğrenci sayısı değişmemiştir.

Rüştîye mektebinde öğretmen sayısının en fazla olduğu yıllar 1318 / 1900 ve, 1320 / 1902 yıllarıdır. 1318 yılında Muallim-i Sani Ahmet Hamdi Efendi, Fransızca öğretmenliğine yeni atanan Muallim Ali Rıza Efendi ve Muallim-i Salis Ahmet Efendi görev yapmaktaydı. Mersin Rüştîye mektebinde 26 yılını dolduran Muallim-i Sani Ahmet Efendi 1320 / 1902 yılında da hâlâ öğretmenlik görevini sürdürmekteydi. Fakat Fransızca öğretmeni Ali Rıza Efendi bu görevde fazla uzun süre kalmamıştır. 1320 / 1902 yılında Fransızca öğretmeni yoktur ve dersler boş geçmektedir. Bu öğretim yılında eğitim faaliyetlerini yürüten öğretmenler Muallim-i Evvel İbrahim Efendi, Muallim-i Sani Ahmet Hamdi Efendi ve Muallim-i Salis Ahmet Efendi idi¹⁰⁰.

⁹⁸AVS. 1296, s.146.

⁹⁹İçel İl Yıllığı, s.61; Teoman, s.88.

¹⁰⁰AVS. 1320, s.185.

Mersin Rüştiye Mektebinin Öğrenci Sayısı ve Öğretmenleri¹⁰¹

Öğretim yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretmenler
1290 (1873)	15	Muallim Vekili Muhammed Efendi
1293 (1876)	26	Muallim Ahmet Hamdi Efendi Bevvab Molla Mustafa
1294 (1877)	23	Muallim Ahmet Hamdi Efendi Bevvab Molla Mustafa
1296 (1878)	24	Muallim-i Sani Ahmet Efendi Muallim-i Salis Mustafa Efendi
1308 (1890)	80	Muallim Ahmet Hamdi Efendi
1309 (1881)	40	Muallim Ahmet Hamdi Efendi Bevvab Hacı Ali
1318 (1900)	60	Muallim-i Sani Ahmet Hamdi Efendi Fransızca Muallimi Ali Rıza Efendi Muallim-i Sâlis Ahmet Efendi
1320 (1902)	60	Muallim-i Evvel İbrahim Efendi Muallim-i Sani Ahmet Hamdi Efendi Fransızca Muallimi Münhall (boş) Muallim-i Salis Ahmet Efendi

Tanzimatçıların eskiye dokunmadan yenisini yapmak eğitim politikasına uygun olarak 1297 / 1881 tarihinde yeni bir okul daha açıldı. Bu okul Numune Mekteb-i İptidadiye'sidir. Okulun mükemmel bir binası ve modern eğitim programı vardı¹⁰².

¹⁰¹AVS. 1296, s. 150; AVS. 1308, s.94; AVS. 1309, s.101; AVS. 1318, s.183; AVS. 1320, s.185

¹⁰²AVS. 1297, s.92.

Mersin'de ki ilk medrese 1882 yılında Hamidiye mahallesinde kurulmuştur. Bu çevredeki diğer medreseler, Tarsus'ta Tarsusî Mehmet Efendi Medresesi, Mersin'de Çopurlu köyünde Hacı Habip Medresesi, Silifke'de Müderris Abdullah Efendi Medresesi'dir¹⁰³.

1897 yılında Kız mektebi olarak açılan okul daha sonra "Kız Rüştîyesi" oldu¹⁰⁴. 1902 yılında Mersin Mutasarrıf Cemal Bey zamanında bir iptidai mektebi yaptırılmıştır.¹⁰⁵ Aynı yıl soğuk su caddesinde de kira ile tutulan bir binada yine iptidai mektebi açıldı. Kız mektebi de kira ile tutulan evlerde eğitim verdi¹⁰⁶. 1318 / 1900 yılı Adana Vilayet salnamesine göre Mersin'de 1 Rüştîye Mektebi, 1 İnas ve 4 Sıbyan mektebi bulunmaktaydı¹⁰⁷.

1906 -1907 öğretim yılında Mersin'de 3 erkek 1 kız rüşteyesi eğitim vermekteydi.¹⁰⁸ Cumhuriyet öncesinde, Camiatik iptidai mektebi, Kıbrıs iptidai mektebi, Hamidiye iptidai mektebi, Bahçe iptidai mektebi, Şükranîye Kız Mektebi Maderi vatan mektebi, Rüştîye iptidai mektebi olmak üzere toplam yedi tane iptidai mektebi eğitim faaliyetini sürdürmekteydi¹⁰⁹.

Mersin'de bulunan okulların bazılarının kendisine ait binaları yoktu. Bu okullar kira ile tutulan evlerde, odalarda eğitim vermekteydi.

1293 / 1876-1877 yılında Mersin'e bağlı mahalle ve köylerde 9 mektep bulunmaktadır¹¹⁰. Bu sayı 1294 / 1877 - 1878, 1297 / 1879- 1880 yılında da değişmemiştir¹¹¹.

¹⁰³İçel İl Yıllığı, 1967, 61; Teoman, s.88.

¹⁰⁴Bu okulun yerinde şimdi İnönü İlkokulu vardır. Bkz. Mutlu, "Mektepler", İçel, S.37, s.8.

¹⁰⁵İçel il yıllığında bu okulun karma eğitim yapan "ilk" okul olduğu bildirilmektedir. Bkz. İçel İl Yıllığı, 1967, 61; Kodaman ise 1906 ve 1907 öğretim yılı içinde Mersin'de karma okulun olmadığını 3 erkek rüşteyesinin ve 1 kız rüşteyesinin var olduğunu yazmaktadır. Bkz, Bayram KODAMAN, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1991, s.103, 1902 yılında yapılan bu okulun yeri konusunda Fikri Mutlu ile İçel il yıllığının bilgileri aynı doğrultudadır. Okul Hamidiye mahallesinde, Müftü köprüsünün olduğu yerdedir. Okulun yeri de eski müftü Abdullah Siddık Bey tarafında verilmiştir. Bkz. Mutlu, "Mektepler", İçel, S.37, s.8.

¹⁰⁶Mutlu, "Mektepler", İçel, S.37, s.8.

¹⁰⁷AVS, 1318, s.173.

¹⁰⁸Kodaman, s.103.

¹⁰⁹İçel İl Yıllığı, 1967, s.61.

¹¹⁰AVS, 1293, s.74.

¹¹¹AVS, 1294, s.73 ; AVS, 1297, s.95.

Mersin'in havasının sıcak ve bataklıkların kurutulamamış olması şehirde zaman zaman salgın hastalıkların görülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle dizanteri ve "emraz-ı margaziye" adı verilen bataklığa bağlı hastalıklar olmuştu¹¹².

Kentte ve tüm Çukurova'da göz ağrısı yaygındı¹¹³. Trahom olan bu göz hastalığı, Mersin'e Mısırlı İbrahim Paşa'nın ordusu ile geldi.

Mersin'de 1895 yılında sıhhiye müdüriyeti bulunmaktaydı. Birisi belediye doktoru olmak üzere 8 doktor, 2 dişçi ve 4 eczahane vardı¹¹⁴.

Mersin'in bir liman kenti olması nedeniyle bulaşıcı hastalıkların artmasını engellemek amacıyla 1874 yılından itibaren karantina idaresinin kurulduğunu görmekteyiz¹¹⁵

Mersin'de 1908 yılında bir hastane yaptırıldı. Mersin'de ki bu hastanenin inşasına halkın ve belediyenin yardımları ile 1907 yılında başlanmıştı. Hastanenin yapımında 500'den fazla altın harcandı. 1908 yılında Adana'da ortaya çıkan Ermeni isaynında yaralanan Türk vatandaşları ilk tedavi edilen hastalar arasında yer almaktaydı. Bu hastaneye 1923 yılında zührevi hastalıklar için bir pavyon ilave edilmiştir¹¹⁶.

III. Yönetim

1. Mersin'in Yönetimsel Gelişimi :

Mersin, 1841 yılında bir kaç haneden oluşan Gökçeli nahiyesine bağlı bir köy iken bazı kayık ve gemilerin uğramaya başlamasıyla hızla gelişme

¹¹²Bataklığa bağlı olarak görülen hastalık sıtmadır.

¹¹³AİİAC, s.73; "Adana", YA, C.I, s.127.

¹¹⁴AİİAC, s.73.

¹¹⁵AVS, 1290, s.71; Karantina İdaresi İçin Bkz. Üçüncü Bölüm.

¹¹⁶1932 yılında verem hastalıkları için bir pavyon daha ilave edilmiştir. 1938 yılında ise 50 yatak daha ilave edilmiştir. Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Ne Zaman ve Nasıl Kuruldu (Resmi Binaların Yapılışı)", İÇEL, Mersin, 1941, S.38-39, s.7.

göstermiştir¹¹⁷. Bu tarihte Tarsus Adana Sancağı'na bağlı bulunmakta idi. Adana Sancağı ise Halep eyaletine bağlı idi¹¹⁸.

1851'de Mersin, Tarsus kazasına bağlı bir nahiye durumuna geldi. Mersin, 13 yıl nahiye olarak kaldı. Nahiye müdürü Mustafa Bey idi¹¹⁹. 1864'te ise Tarsus'tan ayrılarak Gökçeli, Kalınlı ve Elvanlı olmak üzere üç nahiyeden ve 79 köyden¹²⁰ oluşan bir "kaza" oldu¹²¹. 1864 yılında Vilayet Nizamnamesinin bir uygulaması olarak Adana Sancağı, Halep Vilayeti'ne bağlandı. Adana Sancağı, Tarsus, Mersin ve Karaisalı'den oluşmaktaydı¹²².

1869 yılında Adana, Halep Eyaleti'nden ayrılarak yeni bir vilayet olarak kuruldu. Valiliğine ise Vezir Takiyüddin Paşa atandı¹²³. Bu arada Mersin de kaza olmuş ve kaymakamlığına da Halepli Mahmut Gürani Beydir atanmıştı¹²⁴.

Mersin 24 yıl kaza olarak kaldı ve bu süre içerisinde hızla büyüdü. Mersin 1888'de daha da gelişerek Adana Vilayeti'ne bağlı "sancak" durumuna geldi¹²⁵. Mersin Sancağı merkez Mersin ve Tarsus kazalarından oluşmakta idi¹²⁶.

1888'den sonra ise sancak olduğu için mutasarrıf gönderilmiştir. Mersin, bu defa 35 yıl Sancak Merkezi olarak kaldı.

2. Adana Valileri

1869 yılında yeni bir vilayet olan Adana'nın ilk valisi Takiyüddin Paşa'dır. Adana Vilayetinin kurulmasından üç yıl sonra 1289 / 1872 tarihinde eski sadrazam Mahmut Nedim Paşa buraya vali olmuştur. Mahmut Nedim Paşa'nın valiliği sırasında önem taşıyan Adana - Tarsus yolu açılmıştır.

¹¹⁷AVS.1308, s.72.

¹¹⁸Karadağ, "Mersin ve Çukurova Hakkında ..", *İçel*, S. 18, s.7; Ali Ayni Efendi, s.13.

¹¹⁹Mutlu, "Mersin Şehri,,", *İçel*, S. 32, s.4.

¹²⁰Mutlu, "Mersin Şehri,,", *İçel*, S.32, s.4.

¹²¹AVS.1296, s.148.

¹²²Tönük, s.167.

¹²³Karadağ, "Mersin ve Çukurova Hakkında ..", *İçel*, S. 18, s.7.

¹²⁴AVS.1290, s. 69, Kaymakamlar ilerde anlatılacağından burada bahsedilmemiştir. Bkz. s.28.

¹²⁵M. Osman BAYRAK, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 1982, İstanbul, s.242.

¹²⁶AVS.1290, s. 69. Adana Vilayeti'ne bağlı Mersin Sancağı'nın haritası için Bkz. Harita No : 1, *Harita Katoloğu*, ADA. 912 / 564, Kayıt No : 1297, İstanbul Belediye Kütüphanesi.

1296 / 1878 tarihinde Vali Abidin Paşa zamanında Tarsus - Pozantı yolu açılmış, böylece Mersin'in iç bölgelerdeki hiterlandına daha kolay ulaşımı sağlanmıştı¹²⁷. Mersin - Tarsus - Adana demiryolu hattının yapımına yine Abidin Paşa'nın zamanında başlanmış idi. İlk temel atma töreni 1299 / 1881 tarihinde Abidin Paşa başkanlığında Adana ve Tarsus'tan gelen geniş bir halk kalabalığı önünde yapılmıştı¹²⁸.

1310 / 1892 tarihinde Vali Faik Paşa zamanında Mersin Kışlası ve gelişen Mersin'in otel ihtiyacının yetersiz kalması nedeniyle de yeni bir otel yaptırıldı. Bu otel şimdiki Maarif Oteli'dir. Yol yapım çalışmaları Faik Paşa zamanında da sürdürüldü. Ayrıca bu dönemde Silifke yolu onarıldı

3. Kaymakamlar :

Mersin'e atanan ilk kaymakam Halepli Mahmut Gürani Beydir¹²⁹. 1290 / 1873 yılında Kaymakam Galip Bey¹³⁰, 1293 / 1876 yılında Kaymakam Muhammet Reşat Bey'dir¹³¹. Muhammed Reşat Bey 1294 / 1877 yılında da görevdeydi¹³². 1296 - 1878 yılında kaymakamlık görevine Abdül Tayik Bey getirilmişti¹³³. 1297 - 1879 yılında ise kaymakam Ahmet Hamit Efendi'dir¹³⁴.

1887'de Mersin kazasında bir kaymakam, bir müftü, bir naib, bir mal müdürü, bir tahrirat katibi ve bir sandık emini, Meclis-i İdare ve Belediye Meclisi vardı. Meclis-i İdare; Reis Ağa, kaymakam, naib, müftü, mal müdürü ve üyelerden oluşmaktaydı. Mersin kazasında hükümet dairelerinde, rüsumat memurları, telgraf

¹²⁷"Mersin ve Çukurova Hakkında ..", *İçel*, S.18, s.7.

¹²⁸Törenin duasını da Mersin müftüsü Mehmet Emin Efendi tarafından yapılmıştı. İlk kazma vali ve müftü tarafından vurulmuştu. Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu", *İçel*, Mersin, 1940, S.33, s.10.

¹²⁹Mutlu, "Mersin Şehri...", *İçel*, S.32, s.4.

¹³⁰AVS.1290, s. 69.

¹³¹AVS.1293, s.68.

¹³²AVS.1294, s.66.

¹³³AVS.1296, s.140.

¹³⁴AVS.1297, s. 90.

memurları, sahil memurları, zabitan memurları, liman memurları ve kurşun memuru görev yapmaktaydı¹³⁵.

4. Mutasarrıflar :

1308 / 1890'da Mutasarrıf Neşet Paşa'ydı¹³⁶. 1318 / 1900 yılında Mutasarrıf Ali Galip Bey¹³⁷, 1320 / 1902 yılında ise Mutasarrıf Hayri Bey olmuştu¹³⁸.

1318 / 1900 yılında Mutasarrıf Ali Galip Paşa'nın zamanında Mersin'in geliri şöyledir:

2.925.783	Aşar
844.495	Ağnam
666.822	Emlâk ve Akar
315.834	Orman
225.000	Temettü
155.000	Tapu harçları
92.434	Rüsumat
82.213	Mahkeme Harçları
91.285	Hasılat-ı Müteferrika
58.290	Bedeli Askeri
22.758	Müsakkafat Maarif Hissei İanesi
542	Maadin

Tüm bu gelirlerin toplamı gelir 5.479.827 kuruştı ve altın para ile 54.000 lira tutmaktaydı¹³⁹. En fazla gelir aşar vergisinden alınmaktaydı. Bu nedenle aşâr

¹³⁵AVS.1296, s.146-147.

¹³⁶AVS.1308, s.88.

¹³⁷AVS.1318, s.172.

¹³⁸AVS.1320, s.177.

¹³⁹Karadağ, "Mersin ve Çukurova...", İçel. S 18. s.7

gelirinin yüksekliği tarım ürünlerinin Mersin ticareti açısından önemli bir kalem olduğunu göstermektedir. İkinci sırayı alan ağnam vergisi ise Mersin'de daha çok keçiden alınmaktaydı¹⁴⁰. Üçüncü sırayı alan gelir kalemi ise emlak ve akardır.

5. Memurlar :

1290 / 1873 Adana Vilayet Salnamesi'ne Göre Mersin'de Çalışan Memurlar şunlardır:¹⁴¹

Mersin Kazası

Kaymakam	Galip Bey	İdare Meclisi	
Müftü	Mehmet Emin Efendi	Reis	Kaymakam Bey
Naip	Elhac Hüseyin Sabri Efendi	Aza	Naip Efendi
Tahrirat Katibi	Şakir Efendi	Aza	Müftü Efendi
Vekalet Katibi	Hafız Ahmet Efendi	Aza	Malmüdürü Efendi
Malmüdürü	Avadis Efendi	Aza	Hüseyin Efendi
Sandık Emni	Karabet Efendi	Aza	Abdurrahman Efendi
Tapu Müdürü	Dervişzade Mehmet Efendi	Aza	Vekil Meropoliť Vasil Ađa
		Aza	Yorgi Ağa
		Aza	İbrahim Hüsnü Efendi
Meclis-i Davai Mahkeme		Ticaret Mahkemesi	
Reis	Naip Efendi	Reis Vekili	Mustafa Murzok Efendi
Aza	Muhammed Ali Efendi	Aza	Haralyos Efendi
Aza	Ahmet Efendi	Aza	Cebrasil Ağa
Aza	Nikola Nacar Efendi	Katip	Cabbar İEfendi
Aza	Karabet Ağa	Aza	Şotar Ağa
Katip	Mehmet Tefik Efendi	Aza	Halil Efendi

¹⁴⁰Ağnam hayvanlardan alınan bir vergidir. Ağnam koyun demek olan ganemin çoğuludur. Hayvanlar anlamına gelmekle birlikte hayvan vergisi olarak kullanılmıştır. Koyundan başka, keçi, deve ve domuzdan alınan vergilerde ağnam vergisine dahildir. Bkz. M. Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul, 1946, s.25 v.d.

¹⁴¹AVS, 1290, s.69-72

Belediye Meclisi		Menafi Sandığı Komisyonu	
Reis	Babur Bey	Reis	Hüseyin Efendi
Muavin	Mösyö Vitalis	Aza	Mehmet Ali Efendi
Aza	Abdülkerim Şuman Ağa	Aza	Vasil Ağa
Aza	Mustafa Murzok Efendi	Aza	Korkut Ağa
Aza	Dimitri Nadid Efendi	Katip ve Sandık Emni	Corci Efendi
Aza	Cabbar Ajil Efendi		
Katip	Süleyman Efendi		
Tapu Kalemî		Karantina Memurları	
Reis	Abdurrahman Efendi	Tabip	Korçin
Muavin	Mösyö Vitalis	Katip	Hasan
Aza	Abdurrahman Şuman Efendi	Fener Memuru	Mösyö Vitalis
Aza	Ali Bey		
Aza	Yorgi Ağa		
Aza	Karabet Ağa		
Tapu Katibi	Corci Efendi		
Telgraf Memurları		Rusumat Memurları	
Müdür	Mustafa Efendi	Müdür	Ahmet Hamit Efendi
Muharebe Memuru	Abidin Efendi	Başkatip	Hüsnü Efendi

1293 / 1876 Adana Vilayet Salnamesi'ne Göre ise;

Mersin Kazası

Kaymakam	Mahmut Reşat Bey	Kaza İdare Meclisi	
Müftü	Mehmet Emin Efendi	Reis	Kaymakam Bey
Naip	Mehmet Emin Efendi	Aza	Naip Efendi
Tahrirat Katibi	Mustafa Sabri Efendi	Aza	Müftü Efendi
Malmüdürü	Mehmet Naci Efendi	Aza	Malmüdürü Efendi
		Aza	Mustafa Efendi
		Aza	İsmail Hacı Molla Efendi
		Aza	Vekil Meropolit Vasilaki Ağa
		Aza	Cabbar Efendi
Meclis-i Dava			
Reis	Naip Efendi		
Aza	Hacı Yusuf Ağa		
Aza	Mehmet Efendi		
Aza	İbrahim Ağa		
Aza	Halil Efendi		
Katip	Hasan Tahsin Efendi		

1296 / 1878 Adana Vilayet Salnamesi'ne Göre de şöyledir¹⁴² :

Mersin Kazası

Kaymakam	Abdullatif Bey derecesi saniye	Meclis-i Davaî Mahkeme	
Müftü	Mehmet Emin Efendi	Reis	Naip Efendi
Naip	Mehmet Sait Efendi derecesi kazandan	Aza	Hacı Yusuf Efendi
Tahrirat Katibi	Mustafa Sabri Efendi	Aza	Mehmet Efendi
Malmüdürü	Mehmet Nabi Efendi	Aza	Arslan oğlu Vasil Ağa
Sandık Emni	Hacı Makriyos Efendi	Aza	Havaca Mihail Dibilis
		Katip	Süleyman Fehmi Efendi

¹⁴²AVS. 1296, s.145-147

Kaza İdare Meclisi		Ticaret Mahkemesi	
Reis	Kaymakam Bey	Reis Vekili	Osman Efendi
Aza	Naip Efendi	Aza	Abdurrahman Şuman Efendi
Aza	Müftü Efendi	Aza	ArslanOğlu Yuvanaki Efendi
Aza	Malmüdürü Efendi	Katip	Abdülhalik Efendi
Aza	Dervişzade Mehmet Efendi	Muvakkat Aza	Ali Bey
Aza	Sakarzade Mustafa Efendi	Muvakkat Aza	Mustafa Efendi
Aza	Vekil Meropolit Vasilaki Ağa	Muvakkat Aza	Nazarit Efendi
Aza	Kuyumcu oğlu Yorgi Ağa		
Aza	Orhancı oğlu Uhannes Ağa		
Belediye Meclisi		Menafi Sandığı Komisyonu	
Reis	Babur Bey	Reis	Dervişzade Mehmet Efendi
Aza	Dervişzade Mehmet Efendi	Aza	Mehmet Ali Efendi
Aza	Bakkal Başı Mustafa Ağa	Aza	Vasil Ağa
Aza	Hanakiye Efendi	Katip	Corci Şaşati Efendi
Katip	Ali Rıza Efendi		
Tahrir Kalemi		Rüsumat - Gümrük- Memurları	
Vukuat Katibi	Hafız Ahmet Efendi	Müdür	Osman Hayri Efendi
Vukuat Refiki	Corci Şami Efendi	Başkatip	Kiryako Efendi
Tapu Katibi	İshak Efendi	Katib-i Sani	Mircan Efendi
		Sandık Emni	Karabet Efendi
		İcmal Katibi	Cebra Şaşati Efendi

Telgraf Memurları		Sıhhiye Memurları	
Müdür	Yakup Efendi	Mösyö	Garçoli
Muhabere Memuru	Mehmet Efendi	Katibi	Hasan Hakkı Efendi
Fransızca Muhabere Memuru	Okından Efendi		
Liman Memurları		Zabitan Memurları	
Liman Reisi	Ömer Kaptan	Mülazım	Mehmet Ali Efendi
Fener Memuru	Mösyö Vitalis	Zabıta Katibi	Şaban Efendi
Kurşun Memuru	Hacı Nikola Ağa		

1297 / 1879 Adana Vilayet Salnamesi'ne göre bunlar şu şekildedir ¹⁴³ :

Mersin Kazası

Kaymakam	Ahmet Hamdi Efendi	Kaza İdare Meclisi	
Müftü	Mehmet Emin Efendi	Reis	Kaymakam Bey
Naip	Mehmet Sait Efendi derecesi kazandan	Aza-i Tabiyet	Naip Efendi
Tahrirat Katibi	Mustafa Sabri Efendi	Aza-i Tabiyet	Müftü Efendi
Malmüdürü	Bayram HüsnüEfendi	Aza-i Tabiyet	Malmüdürü Efendi
Sandık Emni	Hacı Makriyos Efendi	Aza-i Tabiyet	Tahrirat Katibi Efendi
Meclis-i Davaî Mahkeme		Aza-i İntihabiyet	Dervişzade Mehmet Efendi
Reis	Naip Efendi	Aza-i İntihabiyet	Canibzade Abdurrahman Efendi
Aza	Seyit Abdurrahman Efendi	Aza-i İntihabiyet	Vekil Meropolit Vasilaki Ağa
Baş Katip	Süleyman Fehmi Efendi	Aza-i İntihabiyet	Kuyumcu oğlu Yorgi Ağa
	Mustafa Abdullah Efendi	Aza-i İntihabiyet	Silanzade İbrahim Ağa
Katib-i Sâni	Abdullah Efendi		
	Ali ve Kemal Efendi		

¹⁴³AVS, 1297, s.90-92.

Ticaret Mahkemesi		Belediye Meclisi	
Reis	Osman Hüseyin Efendi	Reis	Babur Bey
Aza	Abdurrahman Şuman Efendi	Aza	Hacı Abdullah Seyit Efendi
Aza	ArslanOğlu Yuvanaki Efendi	Aza	Hacı Ahmet Ağa
Aza	Ali Efendi	Aza	Hanakiye Efendi
Aza	Mustafa Murzak Efendi	Aza	Yakup Huri Ağa
Aza	Biderusoğlu Dimitroki Efendi	Aza	Havacı İndozalger Dibil
Aza	Kazancıoğlu Nezriyet Efendi	Aza	Arslanoğlu Yuvanaki Efendi
Katip	Umur Vaci Efendi	Katip	Ali Rıza Efendi
Menafi Sandığı Komisyonu		Tahrir Kalemi	
Reis	Dervişzade Mehmet Efendi	Vukuat Katibi	Hafız Ahmet Efendi
Aza	Mehmet Ali Efendi	Vukuat Refiki	Corci Şami Efendi
Aza	Vasil Ağa	Tapu Katibi	İshak Efendi
Katip	Corci Şaşati Efendi		
Rüsumat - Gümrük- Memurları		Telgraf Memurları	
Müdür	Osman Hayri Efendi	Müdür	Yakup Efendi
Başkatip	Kiryako Efendi	Muhabere Memuru	Asım Efendi
Katib-i Sani	Mircan Efendi	Fransızca Muhabere Memuru	Okindan Efendi
Sandık Emini	Karabet Efendi		
İcmal Katibi	Cebra Şaşati Efendi		

Sıhhiye Memurları		Liman Memurları	
Mösyö	Garçoli	Liman Reisi	Ömer Kaptan
Katibi	Hasan Hakkı Efendi	Fener Memuru	Mösyö Vitalis
		Kurşun Memuru	Hacı Nikola Ağa
		Katib	Mustafa Sagir Efendi

Zabitan Memurları		
Mülazım	Ahmet Ağa	
Zabıta Katibi	Yusuf Efendi	

1879 yılında kaymakam Abdüllatif Bey değişmiş ve yerine Ahmet Hamdi Efendi atanmıştı. Bunun yanında mal müdürü de değişmiş İdare Meclisi'ndeki üye sayısı 8'den 9'a çıkmıştı. Bununla birlikte Ticaret Mahkeme Meclisi'nin üye sayısı ve Belediye Meclisi'nin üye sayısında birer artış olmuş İdare Meclisi'ne bir tahrirat katibi, Mahkeme Meclisi'ne Katib-i Sani, Rüsümat Dairesine Maktu'd-ı Tahrirat, Liman Dairesine bir katip atanmıştı.

Sıhhiye, Menafi Sandığı Komisyonu ve Tahrir Kalemi'nde bir değişiklik olmamıştı.

Görevleri değişen memurlar şunlardır: Telgraf dairesinden muharebe memuru değişmiş, Ticaret Mahkemesi'nden Reis Vekili olan Osman Efendi Reis olmuş, Mahkeme Meclis'inde yeni bir katip atanmasıyla Süleyman Fehmi Efendi Baş Katip olmuştu. Ticaret Mahkemesi'nde görev yapan Arslan oğlu Yuvanaki Efendi aynı zamanda Belediye Meclisi'ne seçilmişti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

I.Tarım

1. Toprakların Dağılımı ve Tarımsal Özellikleri

Mersin ovalık bir alanda kurulmuştu. Deliçay'dan başlayıp Mersin'in 20 km. batısında bir köşe meydana getirerek üçgen bir şekil alan ova alüvyon topraklardan oluşur. Ovanın güneyinde 20 -30 cm. kalınlığındaki üst toprak genel olarak koyu grimsi, kahverengi veya kırmızımsı kahverengidir. Alt toprak üst toprağın aynı fakat derinlerde daha kalın bünyeli tabakaya sahiptir ve kalkerlidir¹⁴⁴. Mersin ovası 13.000 hektarlık bir alanı kapsamaktaydı¹⁴⁵.

Mersin'de ekilen, dikilen topraktan en çok ve en geniş ölçüde ürün almayı hedefleyen entansif tarım yapılmaktaydı¹⁴⁶. Topraktan daha iyi verim almak için toprağa iyi bakmak, işlemek, gübrelemek ve sulamak gerekliydi¹⁴⁷. Mersin'in iklim ve topografya koşulları, kesin çizgilerle birbirinden ayrılabilen iki ayrı tarım bölgesi yaratmış durumdaydı¹⁴⁸. Bu iki bölge, kıyıdaki ovalar ve ovaların hemen ardından yükselen dağların 700-800 m. yüksekliklerine dek süren kıyı kuşağı ile yüksek iç kesimlerdi. Bu iki farklı bölgenin varlığı çeşitli ürünlerin yetişmesi sağlamaktaydı.

Mersin'de tarımın gelişmesini sağlayan ilk önemli olay, 1832'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Çukurova'yı ele geçirmesi ve yöreyi sekiz yıla yakın bir süre bağımsız bir eyalet gibi yönetmesidir. İbrahim Paşa'nın bu dönemde tarımı geliştirme yönünde çalışmaları kısa sürede olumlu sonuçlar vermiş ve ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde geliştirmişti. Bu çalışmaların başında İbrahim Paşa'nın

¹⁴⁴İçel İl Yıllığı, 1967, s.31.

¹⁴⁵Teoman, s.3.

¹⁴⁶Mutlu, "Mersin Şehri ...", İçel, S.32, s.4.

¹⁴⁷Reşat İZBIRAK, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1992, s.169.

¹⁴⁸Mersin'in Topografya Haritası için Bkz. Harita No:2. BA, Harita No:493.

bölgeye Kıbrıs ve Kahire'den nitelikli tohumluklar getirtmesi gelmektedir. İbrahim Paşa karsuları ve sel sularını düzenlemek amacıyla kanallar açtırtmış, bölgedeki tarım işçisi sorununu çözmek amacıyla Suriye'den sıcağa dayanıklı Arap işçi ve çiftçileri getirtmişti. Sulama ve drenaj sistemleri sayesinde tarımda büyük bir gelişme sağlamıştı. Fakat İbrahim Paşa'nın 1840 yılında ayrılması ile burada güvenlik kayboldu ve üretim azaldı¹⁴⁹.

Üretimin artırılması için 1887 yıllarında makinalı tarıma geçmek için özel teşebbüsler tarafından uğraş verildi. Tarımda eskiden beri kullanılan ahşaptan yapılan saban, döğen ve buna benzer tarım aletlerinin yanında Avrupa'dan getirilen demir sabanla, orak ve harman makinaları da kullanılmaya başlandı¹⁵⁰. Sulamaya önem verildi. Bu dönemde Mersin'de 20.000 dönüm arazi sulanmaktaydı¹⁵¹.

1318 / 1900 yılında Mersin kentinde 156.800 dönüm arazi ekiliydi. Ekilebilen arazi dışında hayvanların otlayabilmesi için 25.000 dönüm otlak bulunmaktaydı. Hiç kullanılmayan taşlık ve tarıma elverişsiz arazi ise 55.000 dönüm yeri kaplamaktaydı. Bağ ve bahçeler bu orana dahil edilmemişti. 785 dönüm arazide 142 bahçe ve 155 dönüm arazide on aded bağ bulunmaktaydı¹⁵².

Taşlık ve tarıma elverişsiz arazinin kullanılan arazi topraklarına göre çok azdır. Kullanıma elverişli arazi, taşlık ve tarıma elverişsiz arazinin 3 katıdır.

2. Pamuk ve Sanayi Ürünleri

İngilizler 1850'lerden beri Amerika'da herhangi bir bunalım yaşanması halinde dokuma sanayinin güç durumda kalacağı düşünerek Anadolu ve Hindistan'da pamuk üretiminin özendirilmesini ve arttırılmasını istiyorlardı. Amerikan iç savaşıyla birlikte İngilizler bu gayretlerini arttırdılar. Osmanlı

¹⁴⁹Şevket PAMUK, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Ankara, 1984, s.100.

¹⁵⁰AVS.1308, s.85.

¹⁵¹AVS.1308, s.72.

¹⁵²AVS.1318, s. 174.

hükümetinin de aynı yöndeki eğilimi ve çalışmaları sonucun 1862'de pamuk üretimini teşvik eden bir ferman yayınladı¹⁵³.

İngiltere gereksindiği pamuğu karşılamak için kurduğu **Manchester Cotton Supply Association** adlı bir ortaklık Osmanlı topraklarında özel politika izledi. Özendirici propoganda yapıldı. Pamuk üretiminden "aşar" vergisinin kaldırılmasına çalışıldı. Pamuktan alınan vergi oranları düşürüldü. Osmanlı yönetimi pamuk için başka ödünler de verdi.

Osmanlı hükümetinin de aynı yöndeki eğilimi ve çalışmaları sonucun 1862'de pamuk üretimini teşvik eden bir ferman yayınladı. Buna göre:

1. Devlet pamuk üretmek isteyenlere boş toprakları karşılıksız verecekti.
2. Bu tarlalarda pamuk ekenlerden beş yıl süre ile aşar vergisi alınmayacaktı.
3. Pamuk dışsatımından alınan vergi oranları düşürülecekti.

1863 yılında da pamuk işletmek için dışardan getirilecek araç, gereç ve makinalara gümrük vergisinden bağışıklık sağlandı.

Devlet yabancıların etkisiyle pamuk üretimini özendirmeyi resmi bir politika haline getirdi. 1868 yılında pamuk üreticilerine bedelsiz Amerikan pamuk tohumu dağıtıldı ve madalyalar verildi. Tarım ürünleri içinde destek gören ilk ürün pamuk olmuştu¹⁵⁴.

Bu yıllarda pamuğun fiyatı birden yükseldi. İngilizlerin ilk el attığı bölge Mısır ve Çukurova oldu.

¹⁵³"İçel", YA, C.V, s. 3684.

¹⁵⁴Hayri R. SEVİMAY, **Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi**, İstanbul, 1995, s.54.

Devletin bu politikası üretimi arttırdı¹⁵⁵. 1870 yılların başında büyük miktarda toprak ekime açıldı¹⁵⁶. Mersin'e bağlı olan Elvanlı ve Kalıklı'da 1870'li yıllarda "pamuk bahçeleri" bulunmakta idi¹⁵⁷.

Toprak mülkiyeti ve kiracılık biçimleri, ovada toprakların uzun süre boş bırakılmış olması, devletin iskan politikaları, görelî emek kıtlığı ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Yerel olarak güçlü gruplar verimli büyük toprak parçaları üzerinde hak iddia etmeye başladıklanda işçi bulmak büyük bir sorun olarak çıkmıştır. Büyük toprak sahipleri ve bu bölgedeki mali tabanını genişletmek isteyen devlet, pamuk toplama mevsiminde, mevsimlik işçilerin bölgeye aktarılmasını teşvik etmişti. Daha da önemlisi bölgede göçebe Türkmenlerin ovada iskanı yolunda ciddi girişimler yapılmıştı¹⁵⁸.

Yapılan bu çalışmalar sayesinde Adana ve çevresinde tarım çok hızlı bir gelişme gösterdi¹⁵⁹.

1887 ve 1888'de Çukurova bölgesinde görülen kuraklık¹⁶⁰ özellikle pamuk üretimini etkiledi. Fakat bundan sonraki yıllarda da pamuk üretimi desteklenmiş, Mısır'dan daha kaliteli tohum getirtilmişti¹⁶¹. Bunun yanında 1906 yılına ait bir rüsumat belgesinde, Alman pamuk şirketi tarafından getirilecek olunan Mısır ve Amerika pamuk tohumlarının Mersin gümrüğünden vergisiz geçmesi istenmekteydi¹⁶².

Anadolu demiryolunun Mersin'e ulaşması ve Mersin Tarsus bağlantısının Alman sermayesi tarafından İngilizler'den satın alınmasıyla, bölge hızlı bir biçimde Alman nüfuzu alanına girdi. Anadolu Demiryolu Şirketi toprak sahiplerine yüksek

¹⁵⁵İzlenen bu özendirici politika sonucunda ülkedeki yıllık pamuk üretimi 10 milyon kilodan 50 milyon kiloya çıkmıştı. Sevimay, s.54.

¹⁵⁶Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ...**, s.100.

¹⁵⁷**Maliyeden Müdevver**, 5.M.1283 Sıra 18992 Def: 13866, s.247.

¹⁵⁸Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ...**, s.100.

¹⁵⁹"Adana'nın Ziraatında Fevkâlade Bir Artış Görülüyormuş", **Sabah**, 17 Nisan 1876.

¹⁶⁰Cuinnnet, C.II, s.18; 4 KASIM 1888 tarihli belge, Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde kuraklık olduğunu ve bunun önlenmesi için alınacak tedbirleri içermektedir. Bkz. **BA. YA.YES.** 40/22 1305.2.20. (20 Mart 1888).

¹⁶¹Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi...**, s.100.

¹⁶²**BA Rüsumat**, 586/1, 1. R. 1323 (19 Haziran 1906).

kaliteli tohumluk kullanmaları, Almanya'dan araç ve makina ithal edebilmeleri ve büyük ölçekli işletmelerinde sulama yatırımlarına girişmeleri için kredi sağladı. 1913 yılına gelindiğinde Adana ovası, ihracat için pamuk üreten büyük işletmelerin egemenliğinde İmparatorluğun tarımı en fazla ticarileşmiş bölgesi olmuştu. Bu işletmeler önemli bir kısmı Harput, Bitlis ve Musul gibi uzak yörelerden gelen 50.000 - 100.000 arasında göçmen işçiyi istihdam etmekteydiler¹⁶³.

Sanayi bitkilerinden susam çok yaygın olarak yetiştirilmekteydi. Ticaret açısından önemli olan susamın tamamı dışarıya satılmaktaydı¹⁶⁴. Yağ üretiminde kullanılan bitkilerden zeytin, günebakan (ayçiçeği)'da üretilmekteydi¹⁶⁵.

3. Tahıl

Sanayi bitkilerinin ekimi yaygın olsa da tahıl ekimi önemini kaybetmedi. Buğday, arpa, darı ve hayvan yemi yetiştirilmekteydi. Bu ürünlerden, darının tamamı, buğday ve arpanın ise ihtiyaçtan fazlası yurt içi ve yurt dışına ihracat yapılmaktaydı. Denizyolu ile yapılan ihracat yurt içinde daha çok İzmir ve İstanbul ile yurt dışında ise Londra ve Marsilya ile olmaktadır¹⁶⁶.

1913 tarım sayımında Mersin'de tahıl üretimi 9.263 ton olarak gerçekleşmişti. Bütün ürünler içerisinde buğday üretim açısından ilk sırayı almaktaydı. Aynı yıl 7.030 ton buğday, 762 ton yulaf, 599 ton arpa, 423 ton mısır üretilmişti¹⁶⁷.

4. Baklagiller

Kentte baklagil üretimi pek gelişmemişti. Baklagil ekim alanları küçük ve üretim miktarları ise önemsizdi. Tarsus'ta hiç baklagil ekilmemiş olmasına rağmen Mersin'de mercimek, nohut, burçak¹⁶⁸, fasulye, bezelye ve bakla yetiştirilmekteydi. 1913 yılında ki tarım sayımına göre toplam 193 ton baklagil

¹⁶³Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi...**, s 100.

¹⁶⁴AVS.1290, s.74.

¹⁶⁵AVS.1296, s.148.

¹⁶⁶AVS.1290, s.74 v.d.

¹⁶⁷"İçel", **YA**, C.V, s 3666.

¹⁶⁸AVS.1290, s.74 v.d.

üretimi yapılmıştı. Baklagil ürünleri içinde en fazla üretilen nohut idi. 1913 yılı içindeki üretimi 68 ton olarak gerçekleşti. Baklagil üretiminden bezelye, bölgede ekonomik açıdan önem taşımamakla birlikte, ülke toplam üretimi içindeki payı yüksekti¹⁶⁹.

5. Sebze ve Meyve

Bölgede turunçgiller başta olmak üzere çeşitli meyveler üretilmekteydi. Mersin kentinde Hıristiyan köyü¹⁷⁰ limon ve portakal ağaçlarıyla donanmıştı¹⁷¹. Turunçgil bahçeleri her geçen gün artış göstermekteydi. Pamuk tarımında giderlerin artması, ürünün fazla emek istemesi, uzun süre aynı toprağa ekildiğinde toprağı yorması üreticileri turunçgil ekmeye teşvik etmekteydi. Mersin'in doğal koşulları, ısı düşüklüğü ve don olaylarından çabuk etkilenen turunçgil üretimi için idealdi.

Limon ve portakalın dışında Mersin'de yetişen meyveler, şekerpare, kaysı, armut, şeftali, dut ve harnup (keçiboynuzu) idi¹⁷². Şekerpare ismindeki bir tür kaysının tadı çok lezzetliydi¹⁷³. Her tarafa ticari bir ürün olarak nakledilen şeftalilerin beş tanesi bir kıyye¹⁷⁴ gelebilecek büyüklükteydi.

İklimi koşulları sayesinde her türlü sebze üretilmekteydi. Üretilen çeşitler Mersin içinde tüketilirdi.

Toprağın her türlü ağaç yetiştirmeye uygun olması fakat meyveli ve meyvesiz ağaç çeşidinin az olması nedeniyle Mersin ve Tarsus'un çeşitli mahallelerinde halkın isteği üzerine bir kaç cins ağaç getirtilerek dikilmişti¹⁷⁵.

¹⁶⁹"İçel", YA, C.V, s 3666.

¹⁷⁰Halen Osmaniye mahallesidir, Bkz. Mutlu, "Mersin Şehri...", İçel, S.32, s.15.

¹⁷¹AVS.1290, s.74.

¹⁷²AVS.1296, s.148.

¹⁷³AVS.1308, s.72.

¹⁷⁴Kıyye: Tartı ölçülerinden birinin adıdır. Bunun yerine okka da kullanılır. Kıyye beldelere göre değişmekle beraber en tanınmış olanı 400 dirhem, 1,282 gramdır. Mehmet Zeki PAKALIN,

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, CII, İstanbul, 1951, s.723; Quataert, s.130

¹⁷⁵Sabah, 13 Mart 1876.

II. Hayvan Ürünleri

Bölgede daha çok küçükbaş hayvancılık yapılmaktaydı. Özellikle keçi yetiştiriciliği koyuna oranla daha çok yaygındı. Yabani olarak da Toros dağının eteklerinde dağ keçisi bulunmaktaydı¹⁷⁶

Mersin, bir deniz kenarı kasabası olması nedeniyle balıkçılık yapılmaktaydı. Hatta ticaretin gelişmesinden önce Mersin halkının çiftçilik ve balıkçılık ile uğraştığı bilinmektedir. Nitekim Mersin, 1841 yılında küçük bir balıkçı köyüydü. Sahillerde yelkenli kayık ve ufak gemilerle balıkçılık yapılmaktaydı¹⁷⁷. Örneğin Mersin'de denizde ve tatlı sularda levrek, çipura, karagöz, kefal, lagos, karides, barbunya, sazan gibi deniz ürünleri avlanabilmekteydi¹⁷⁸.

Kentte balıkçılar, taze balık satılmasına özen göstermekteydiler. Balık avlanması ve avlanan balığın satış koşulları sağlığa uygun olup olmadığı balık emini tarafından kontrol edilmekteydi¹⁷⁹.

Bunun dışında Mersin'in ticaretine bakıldığı zaman hayvan ve hayvan ürünlerinin önemli bir yeri olduğu görülür. Ticari bir ürün olan hayvan direk canlı olarak satılabildiği gibi kesildiği zaman da tuzlanarak alıcı bulmaktaydı.

Hayvan ürünleri genellikle hammadde olarak satılmaktaydı. Hammadde olarak aranan mallar işlenmemiş hayvan postu ve yünü. Hayvanların direk canlı olarak satılması, hayvan ürünlerinden postun ve yünün işlenmeden satılması Mersin'deki sanayinin yetirli düzeyde gelişmemiş olduğunu göstermektedir. Hammadde olarak satılan bu hayvan ürünleri işlenmiş deri ve konfeksiyon ürünü olarak geri dönmekteydi.

1890 yılı ihracatında özellikle küçükbaş canlı hayvan ticareti 115.000 Frank değerindeydi. İhracatın yapıldığı ülkeler ise Cezayir ve Tunus, Mısır ve

¹⁷⁶"İçel", YA, C.V, s.3626.

¹⁷⁷Mersin Limanı, s.7

¹⁷⁸"İçel", YA, C.V, s.3627.

¹⁷⁹1890 yılındaki salnameye göre Balık Emni Süleyman Efendi'ydi. Bkz AVS. 1308. s 94.

Yunanistan'dı. Tuzlanmış et ticareti geliri ise 130.000 Frank değerindeydi. Tuzlanmış et, Cezayir ve Tunus, Mısır ve Rusya'ya gönderilmekteydi. İşlenmemiş hayvan postu 450.000 Frank değerle ticarete önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. İşlenmemiş hayvan postunun satıldığı ülkeler, Fransa, Yunanistan, Rusya ve İtalya'ydı. İhracatta hayvan ürünlerinden en önemli yeri yün almaktaydı. Yine aynı yılda 1.125.000 Frank değeriyle yün satılmış, alıcı ülkeler ise İngiltere Fransa, İtalya ve Avusturya'ydı.¹⁸⁰

Bunun yanında Mersin'de hayvan gücünden de oldukça fazla yararlanılmaktaydı. Özellikle taşımacılıkta deve ve beygirler önemli bir yer tutmaktaydı. Mersin ticaretinin önemli bir kısmı kereste ticaretine dayanmaktaydı. Mersin ormanlarından kesilen bu keresteler deve ve beygirlerin taşımacılığı ile Mersin iskelelerine kadar getirilmekteydi¹⁸¹.

Mersin ticaretini canlandıran bir diğer olay da Mersin'e gelen deve ve katır kervanlarıydı. Cuinnet bu kervanların "gece ve gündüz olarak" yani sürekli geldiklerini ve ticareti canlandırdıklarını yazmaktadır¹⁸².

III. Sanayi

1. Madencilik :

Mersin'e bağlı Tarsus kazası Nemrut kasabasında kömür çıkarılmaktaydı¹⁸³. Mersin'e üç saat uzaklıkta ve Elvanlı'da birer krom madeni işletilmekteydi¹⁸⁴. Bu krom madeni resm ve haraçları verilmek şartıyla altmış yıl süreyle Osmanlı Devleti vatandaşlarına ihale ile verilmişti¹⁸⁵.

¹⁸⁰Cuinnet, C.II, s.54, Bkz. Tablo I : 1890'da Mersin Limanı'ndan Yabancı ülkelere satılan başlıca ürünlerin dağılımı ve değerleri.

¹⁸¹AVS. 1309, s.174.

¹⁸²Cuinnet, C.II, s.51.

¹⁸³**Maden Mukatası 2136**, s.3-4. Not: Bir kıt'a krokisi mevcuttur. Fakat bu kroki ve harita tasnif edilmemiştir.

¹⁸⁴AVS. 1318, s.174.

¹⁸⁵İhaleyi alan kişiler, Mazlum Hamid, Mehmet Hikmet, Ali Rıza, İstefan Nadir, Hüseyin Hüsnü Efendiler'di. Bkz. **BAMV**. 234/70 1332. Ca. 2 (28 Nisan 1914).

Krom madeni ilk olarak 1848 yılında Bursa civarında keşfedilmiş, kısa zamanda büyük bir gelişme göstererek dünya piyasalarında Osmanlı Devleti'ni egemen bir duruma getirmiştir. Krom imparatorluk dahilinde işlenmediğinden tamamen ihracata yönelik çıkarılmakta idi. Dünyada tüketim alanlarının gelişmesine ve talebin artmasına rağmen krom ihracatında görülen gelişme XX. yüzyılın başlarında devam ettirilmemiş, bir gerileme devresine girmiştir. Bunun sebebi dünyada yeni rakiplerin ortaya çıkmasının yanı sıra madeni çıkarma ve satış işlerinin iyi teşkilatlandırılmamış olmasından ileri gelmekteydi. Krom madeni, bir ihraç maddesi olması dolayısıyla fiyat dalgalanmalarından fazla etkilenmeyecek güçlü işletmelere ihtiyaç göstermekteydi. Oysa ülkenin çeşitli bölgelerine serpilmiş küçük ocaklar bulunmaktaydı¹⁸⁶. Mersin'de bulunan ocak ta bu küçük ocaklardan biriydi.

Mersin'de Bolgar Dağı'nda mürdeseng (kurşun oksit) madeni çıkarılmaktaydı¹⁸⁷. 1911 yılında Osmanlı Devleti'nde Aydın, Anamur ve Bolgar dağında çıkarılan kurşun istihsalinin 1136 tondan ibarettir. Bu miktar Balya-Karaaydın simli kurşun madenlerine göre cüz'i bir miktardır. Balya Karaaydın simli kurşun madeninden 1911 yılında 11542 ton kurşun çıkarılmıştır.¹⁸⁸

İssawi, kurşun madeninin, Gülek'in 5 saat mesafesi kuzeyinde çıkarıldığını yazar. Burası devlet tarafından işletilmekte ve 50 kişi çalıştırılmaktaydı¹⁸⁹. Bu madencilerin çalışma şartlarını düzeltmek ve çalışma haklarını gözeterek hükümetle ortaklaşa bir şirkete ihale etme çalışmaları olmuş, bu konuda Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretin'e tedbirlerin alınacağı kararları kapsayan bir tebliğ gelmişti.¹⁹⁰

Burada bulunan kurşun madenin Osmanlı Bankası aracılığı ile Londra'ya nakledilmesi kararlaştırılmıştı¹⁹¹.

¹⁸⁶Vedat ELDEM, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994, s.105.

¹⁸⁷BAMV. 92/75 1318. S.18 (18 Mayıs 1900), s.75/1; Eldem, s.105.

¹⁸⁸Eldem, s.104-105.

¹⁸⁹Charles İSSAWI, *The Ekonomik History of Turkey 1800-1914*, London, 1980, s.287.

¹⁹⁰BAMV. 87/46 1308.7. 2. (10 Temmuz 1890.)

¹⁹¹BAMV. 92/75 1318. S.18 (18 Mayıs 1900), s.75/1.

Mersin Sancağı'nın Tarsus kazasının Ulaş Nahiyesi'nde bakır madeni çıkarılmaktaydı. Çıkarılan bakır ihraç edilmekteydi. Bu bakır madenin işletmesi 99 sene süre ile Hariciye teşrifatçısı Ahmet Ali Paşa'nın eşi Feride Hanım ve oğulları ile İngiltere Devleti tebaasından Mösyö Tom'a verilmişti¹⁹².

Bunların yanında Birketli Maden-i Hümayundan çıkarılan külçe kurşun da Mersin'den ihraç edilmekteydi. Bunu 1857 yılına ait bir şukka'dan öğrenmekteyiz. Bu tarihte İskenderiye'den aktarmalı olarak Mısır'a gönderilen külçe kurşunun miktarı bin okkaydı¹⁹³.

Mersin Sancağı'nda bu madenler çıkarılsa da miktar olarak fazla olmadığı anlaşılmaktadır. 1890 yılı gelir çizelgesine göre maden en az gelir getiren kalemdir¹⁹⁴. Çıkarılan madenler yurt içinde bir sanayi de kullanılmamakta ihraç edilmekteydi.

2. Dokumacılık

Sanatların en eskilerinden biri kuşkusuz kumaş dokumacılığıdır. Çünkü insanların iklim ve mevsimlere karşı korunmaları mecburiyeti bu sanati doğurmuştur. Dokumacılık zamanla ihtiyaca göre gelişmiş ve her ulusun uygarlık düzeyine uygun bir şekilde gelişmiştir¹⁹⁵.

Mersin'de de halk eskiden beri el tezgâhlarında kumaş işlemekteydi. Üretilen mallar genellikle kaza dahilinde tüketilmekteydi. Satmak için imal edilen kumaşlar olsa da bu çok fazla değildi. Kent halkı kendi ihtiyacına göre aba, şalvar, ipekten bez, örtü, perde, kumaş dokurdu. İmal edilen kumaşlar kasaba dahilinde kullanılırdı¹⁹⁶.

¹⁹²BAİİM. 265/3, 21 CA. 1327 (12 Mayıs 1909).

¹⁹³Mısır Valisi Hazretlerine, Ebniye-i Aliye için lazım olan külçe kurşunun Mersin iskelesinden vapurun tahminen İskenderiye'ye götürülmesi..." Bkz. BA BEO A.MKT.UM 342/89 1274.C.27 (10 Ocak 1858).

¹⁹⁴Bkz. Bölüm II.

¹⁹⁵Tahsin ÖZ, "Türk Kumaş Tarihi Üzerine Araştırmalar", III. Türk Tarih Kogresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, T.T.K. Ankara, 1948, s.556.

¹⁹⁶AVS, 1296, s.51.

Giyim eşyasının yanında evlerde kullanmak üzere seccade, karaçul, bez, alaca kilim gibi dokuma ürünleri yapılmaktaydı¹⁹⁷.

Pamuk dokumacılığı ev yapımı şeklinde Adana Vilayeti'nde çok yaygındır¹⁹⁸. Tezgâhların evlerde kurulmuş olması, işçi ve ailesinin boş zamanlarını değerlendirilmesi bakımından çok faydalı olmuştur. Bu tür dokuma işleri ile genellikle kadınlar uğraşmaktaydı. Ancak bunlar ticari bakımdan bir önem taşımamaktaydı.

Kumaşlarda kullanılan renkler, genellikle Türk kırmızısıydı. Bundan başka yeşil, aselî, krem, mavi, asumanî, gülgünî, gügezi, sürmayî ve nadiren siyah renkleri. Üzerlerindeki desenlerde altın ve gümüşten başka yedi esas renk ile bunun farklı şekilleri kullanılmıştı. Türk kumaşlarının en başarılı noktası renk uyumu ve asaletidir.

Türk kumaşlarındaki süslemeler de çok çeşitlidir. Türk kumaşlarında her çeşit desen bulunmakta fakat daha çok doğadan alınan motifler kullanılmaktaydı. Özellikle çiçeklerden lâle, karanfil, gül şakayık, sünbül, nilüfer, nar ve nar çiçekleriyle zülfü arus kullanılan motifler arasındaydı¹⁹⁹.

3. Fabrikalar :

Osmanlı Devleti'de Tanzimat Dönemi ile başlayan sanayileşme hareketine devlet öncülük etmişti. Ordunun ihtiyacı olan yünlü ve pamuklu dokumaların yapımı için Feshane, İzmit ve Hereke fabrikaları ile özel teşebbüs tarafından kurulan ve daha sonra devlete bağlanan Bakırköy fabrikası kurulmuştu. Mensucat sanayii, ham maddenin çok bulunması diğer taraftan el dokumacılığının yetiştirdiği tecrübeli işçilerin varlığı nedeniyle özel sermaye ve yabancı sermayeler için cazip bir iş sahası teşkil etmiştir. Bu devrede bir çok fabrikalar kurulmuştur²⁰⁰. Tanzimat

¹⁹⁷ AVS, 1318, s.172.

¹⁹⁸ Gündüz ÖKÇÜN, *Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri*, İstanbul, 1984, s.151.

¹⁹⁹ Öz, s.562.

²⁰⁰ Eldem, s.130-131.

döneminde Adana ve Tarsus'ta pamuk egrenaj fabrikaları ve pamuk ipliği fabrikaları bulunmaktaydı²⁰¹.

Mersin'de sanayileşme tarımın gelişmesi ile paralel gitmekteydi. XIX. yy.'ın ikinci yarısında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle hızlı bir gelişme sürecine girmişti.

Adana ve çevresinde pamuk üretiminin artması ile Mersin'de dokuma sanayisi alanında bir gelişme olmuştu. Mersin'de 1872 tarihinde bir çırçır fabrikası ile bir rakı fabrikası bulunmaktaydı²⁰². Pamuk temizleme ve presleme işlemleri 1860'lara değin son derece ilkel yöntemlerle yürütülüyordu. Su olan yerlerde ise çeki hayvanlarıyla çalıştırılan ilkel çırçır makinelerinden günde ortalama beş, en çok altı kilo temizlenmiş pamuk elde ediliyordu. Temizlenmiş pamuklar çok ilkel şekillerde balyalandığı için balyalar standart boy ve ağırlıkta olmuyor bu yüzden de gemilerde standart balyalardan daha fazla yer kaplıyordu. Pamuk taşımacılığında çıkan bu tür sorunların kaldırılması amacıyla biraz daha modern çırçır atölyelerinin kurulması gerekiyordu. İlkel yöntemlerle başlayan bu sanayileşme başlarda önemli bir gelişme göstermedi. İplik fabrikasına geçiş XIX. yy.'ın sonlarına doğru oldu²⁰³.

Bu arada İngiliz işadımı Gout, Adana'da, Mersin'de ve Tarsus'ta olmak üzere üç fabrika kurdu. Bu fabrikalarda 90 çırçır makinası, iki su cenderesi, ve iki su türbini bulunuyordu.

Adana'da Tirpani (halen Adana Mensucat), Simoğlu (Milli Mensucat), Tarsus'ta Mavromati (Çukurova Mensucat) pamuklu sanayi alanında kurulan ilk fabrikalardır²⁰⁴.

1904 yılında Zelviyan ve Mıgırdıç Kardeşler Çırçır ve Pres fabrikası kurdular. Bu kişiler tarafından 20 yıl işletilen fabrika Cumhuriyetten sonra hazineye geçmiştir.

²⁰¹Ömer Celal SARC, "Tanzimat ve Sanayimiz", **Tanzimat I**, İstanbul, 1940, s.438.

²⁰²AVS, 1289, s.70.

²⁰³"İçel", **YA**, C.V, s.3684.

²⁰⁴Eidem, s.131.

Bölgede üretilen pamuğun işlenmesi ve buna bağlı olarak başlayan dokuma sanayi ile birlikte yine pamuğa dayalı gıda sanayi oluşmaya başladı. Dokuma sanayiinde olduğu gibi bu daldaki yatırımlarda büyük ölçüde azınlıklar ve yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmişti. Bu alandaki en önemli işletme 1900'lü yıllarda Türkiye'deki en büyük kuruluş olan Whittal Şirketi'nin öncülüğü ile Mersin Yağ Fabrikası (Mersyna Oil Mill Co. Ltd.) adlı şirketti. Amacı Mersin'de pamuk yağı üretecek bir fabrika kurmak olan şirketin, 14.000 sterlin olan sermayesi 1.400 paya bölünmüş ve bu payların 920'si Whittal Şirketi adına H.O. Whittal ve R.V. Whittal'ce satın alınmıştı. Bir yıl sonra Mayıs ayında şirketin sermayesi iki katına çıkarıldı ve yine hisse senetlerinin 765'ini daha satın alan Whittal ailesi yönetime tümüyle egemen oldu²⁰⁵.

Mersin'den başka pamuk yağı üretimi İzmir'de yapılmaktadır. İzmir'deki fabrikadan yılda 20.000 pamuk tohumu işlenebilmekteydi²⁰⁶.

1913 yılında Adana vilayetinde 4 pamuk iplik ve dokuma fabrikası bulunmakta bu fabrikalar 10.000 balya pamuk işlemekteydiler. Osmanlı ülkesindeki pamuk tüketimi 28.000 balya, pamuk üretimi ise 150.000 balya kadardı. Mevcut sanayi bu oranın ancak % 18.6 sını işleyebilmekteydi²⁰⁷.

1337 / 1918 yılında Mersin'de 3 iplik fabrikası, 2 buz fabrikası, un fabrikası bulunmaktaydı²⁰⁸.

Adana vilayeti Osmanlı pamuklu dokuma sanayisi içinde önemli bir yere sahip olsa da, üretilen pamuğun çok az bir kısmının işlenmesi pamuklu sanayinin istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir.

²⁰⁵"İçel", YA, C.V, s.36845

²⁰⁶Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1915...*, s.194.

²⁰⁷Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1915...*, s.151.

²⁰⁸AİİAC, s.73

IV. Ticaret

1. Mersin Limanı

Mersin'in ilk iskelesinin yapılış tarihi belli değildir. Gümrük binası önünde ve üzerinde yolcu salonu bulunan iskele ilk iskedir. 1830 tarihinde Mısırlı İbrahim Paşa Çukurova'yı işgal için geldiği zaman ordusunu Mersin iskelesinin çıkartamamıştı. Bu iskelenin ilk şekli sahile biraz taş yığılarak ve ayakları ağaçtan yapılmış, ancak sandalların yanaşabileceği, küçük bir iskeleydi. Mersin iskelesinin yetersizliği yüzünden ordusunu karaya çıkartamayan İbrahim Paşa, o zaman Anadolu'ya tek geçit olan "Gülek" boğazı yolu üzerindeki Tarsus'un iskelesi olan Kazanlı köyünden ve bunun doğusundaki Yeniköy'den çıkartma yapmıştı. Bu tarihlerde Mersin'in nahiyesi olan Kazanlı Mersin limanından daha işlekti, gemiler bu limana yanaşabilmekteydi.²⁰⁹

Tarsus Limanının tıkanmasıyla²¹⁰, Mersin limanı önem kazanmaya başlamış Mersin'de ki iskeleye 1832 yılında ilaveler yapılarak kullanılabilir şekile şokulmuştu. Zaman zaman tamirata uğrayan iskele ithalat ve yolcu iskelesi olarak kullanılmıştır. Uzunluğu 110 metre, genişliği ise 12 metreydi²¹¹. Tarsus'un ithalat ve ihracattaki yeri 1852 yılından sonra sona ermiş ve Adana eyaletinin ithalat ve ihracat merkezi Mersin'e kaymıştı²¹².

XIX. yy'ın ikinci yarısında Mersin'de, Adana'nın ticaretinde önemli bir yere gelmesiyle liman ve iskele yapımı da hızlanmış, 1852 yılında İstanbul'dan Mersin iskelesinin ve Tarsus - Mersin yolunun yapımı için mühendisler görevlendirilmişti²¹³. İskele ve yolun yapımı 1853 yılı içinde de devam etmişti²¹⁴. 1860 yılında Mersin'de 2 iskele bulunmaktaydı²¹⁵.

²⁰⁹Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu (İskeleler)", *İçel*, Mersin, 1941 S.42-43, s.6.

²¹⁰Darkot, "Mersin", *İA*, C.VII, s.770.

²¹¹Mutlu, "İskeleler", *İçel*, S 42-43, s.6.

²¹²İssawi, s.130.

²¹³*BA B.E.O., A.MKT.UM.*, 114/57, 1269. S. 11 (25 Kasım 1852).

²¹⁴(5 Ekim 1853) Tarihli bir şukkada Mersin'de yol, iskele ve su yolu inşasında görevli iken özel işleri için İstanbul'a gelen Mühendis Mehmet Ağa'nın on gün içinde görev yerine döneceği belirtilmekteydi. Bkz. *BA B.E.O., A.MKT.UM.*, 143/34, 1270. M. 2.

²¹⁵Mutlu, "Mersin Şehri...", *İçel*, S.32, s.4.

Taşhanın doğusunda ve tüccar hanının karşısında ihracat iskelesi olan ve "Taş iskele" adını alan iskele 1866 tarihlerinde yapılmıştı. Deniz burada daima geri çekildiğinden bu iskele daha sonra uzatılmış, uzunluğu 95, genişliği 5 metreye erişmiştir²¹⁶.

1289 / 1872 yılına ait **Adana Vilayet Salnamesi**'ne göre Mersin'de ikisi taş ikisi ahşap olmak üzere dört adet iskele bulunmaktaydı. Ahşap iskelelerden biri 40 arşın diğeri 60 arşın dolundaydı²¹⁷.

1286 / 1880 yılındaki **Adana Vilayet Salnamesi**'nden Mersin'e bir iskelenin daha yapıldığını öğreniyoruz. Bu tarihten itibaren Anadolu'dan gelen eşyaların tamamı bu iskeleden ithal ve ihraç olunmuştur²¹⁸. Özellikle hayvan nakledilen bu ahşap iskelenin yapılmasında bir Fransız firması olan Mesajiri marjim kumpanyası etkili olmuştu²¹⁹.

Tüccar kulübünün ve sahil sıhhiyenin bulunduğu yerin önünde yine ahşaptan bir iskele vardı. Bu iskele Mavromatilere özel ve 1883 yılında yapılmıştı²²⁰.

Mersin'de ticaretin gelişmesiyle iskele ihtiyacı da artmıştı. İskelenin yetersizliğini gerek Mersin'den ihracat yapan özel teşebbüsler ve gerek ithalat yapan kumpanyaların hissetmekteydiler. Devlet de Mersin'deki iskele ihtiyacı karşısında 5 Aralık 1893 tarihinde bir rüsumat iskelesi yapılmasına karar verdi²²¹.

1895 yılında Mersin'de birisi demiryolu kumpanyasına ait olmak üzere demir, birisi taş ve beşi ahşap olmak üzere 7 iskelesi bulunmaktaydı. İskelelerde 20 mavna, 15 kayık, bir kaç motor ve istimbot sürekli olarak bulunurdu. Bu iskelelere hemen her gün vapur uğrardı²²².

²¹⁶Mutlu, "İskeleler", **İçel**, S 42-43, s.6.

²¹⁷**AVS.** 1289, s.73.

²¹⁸**AVS.** 1286, s.148.

²¹⁹Bu iskeleden günümüzde eser yoktur. Bkz. Mutlu, "İskeleler", **İçel**, S 42-43, s.6.

²²⁰Bu iskeleden de günümüzde eser yoktur. Bkz. Mutlu, "İskeleler", **İçel**, S 42-43, s.6.

²²¹**BA Rüsumat**, 1062/2, 14 CA. 1311 (24 Kasım1893)

²²²**AİİAC**, s.73.

Mersin'de bir liman ve rıhtım ile dok ve antrepo inşası ise XIX.yy'ın sonlarına doğru olmuştur. Bu konudaki Osmanlı Devleti'nin girişimleri sonucunda liman ve rıhtım ile dok ve antrepo inşası imtiyazı işletmesi 15 Eylül 1899 tarihinde Tahinci Atınason Efendiye verilmişti. İmtiyazın verilmesindeki neden Akdeniz'in önemli iskelelerinden biri olan Mersin'in limana olan ihtiyacıydı. Gerek ticari işlemlerin giderilmesi ve gerek yükleme ve boşaltma işlemlerinin kolaylaştırılması gerekmektedir. Mersin'e bir liman yapılması ayrıca demiryolunun inşasıyla ithalat ve ihracatta ki artış, bu ihtiyacı bir kat daha arttırmıştı.

Osmanlı Devleti Mersin'e yapılacak olan limanının Beyrut ve Sakız limanları ile yarışabilecek nitelikte olması istemekteydi. Limanın yapımından önce Bahriye Nezareti'nden bu konularda bilgili iki görevli araştırma yapacak, görevlilerin yaptığı araştırma sonucunda limanın şekli ve büyüklüğü belirlenecekti. Limanın bir haritası çıkarılacak ve uzman kişiler tarafından hazırlanan bu raporun Nafia Nezareti tarafından onaylanması üzerine yapılacaktı. İmtiyaz süresi 75 yıl olarak kararlaştırılmıştı. Bu süre boyunca liman ve rıhtım için İstanbul tarifesi esas alınacaktı²²³. Antlaşmanın 4. maddesinde antlaşmanın yapılmasından itibaren inşaatın başlama süresi olarak belirlenen üç yıllık süre, bir buçuk yıla ve inşaat süresi beş yıldan dört yıla, liman için yapılacak araştırma süresi bir buçuk yıldan bir yıla, kifayet akçesinin yatırılması için belirlenen altı ay üç aya indirilmişti. Rıhtıma dahil olarak yeni yapılacak olan gümrük binası ve ona yakın yapılacak antreponun inşasıyla ticari işlemler kolaylaşacaktı. Şirketin yapacağı antrepoların masrafı tamamen şirkete ait olacaktı. Bu antrepolar ihtiyaca göre yapılacaktı, ilerde inşa edilecek olan antrepo, gümrüğün mahzeni olarak kullanılacaktı. İthal olunan eşyalar burada bekletilecek, eşya müşterinin vergisini ödemesi ile kendisine verilecekti²²⁴. Gümrük arsasının yanında diğer bir kısım arsa boş bırakılacaktı. Gümrük önündeki arsanın mutlaka gümrüğe ait olması gerekmektedir. Gelen her türlü eşya buraya konulacağından gümrüğün bu eşyaları saklayacak kulübelere olmalıydı. Gümrük tarifesinin İstanbul iskelesinde olduğu gibi olması düşünülmekteydi. Fakat İstanbul'da da arazi ve antrepo

²²³BA YA. RES, 105/8 1317.9.9 (15 Eylül 1899) Def.4, s.1 Bkz. Belge No: 5.

²²⁴BA YA. RES, 105/8 1317.9.9 (15 Eylül 1899) Def.4, s.2.

sorunları henüz tam olarak çözümlenmemiştir. Bu sorunlar çözüldükten sonra Mersin iskelesi, İstanbul iskelesinin tarifesine uyacaktır.

İmtiyazı alan Atınason Efendi ve David Dutuledo ve Kumpanyası için Osmanlı Bankası güvence vermişti. Buna rağmen antrepo yapılması düşünülse, antlaşmanın bu konuyu içermediği belirtilmişti.²²⁵ Adana Mersin demiryolunun yapılması Mersin'e böyle bir liman ve rıhtım ihtiyacını getirmişti. Bu doğrultuda sadece eşya ve yolcu taşımak üzere şehrin içinden geçen ve rıhtıma kadar uzanan bir tramvay hattı yapılması düşünülmüş, fakat tramvay hattının inşasının rıhtım inşası ile birlikte verilemeyeceği kararlaştırılmıştır.

Antlaşmaya göre liman ve rıhtım için gerekli olan araç ve gereçler gümrük vergisinden bağışık tutulacaklardı. İmtiyazı alan Anonim Osmanlı Şirketi, Osmanlı Devleti'nden onay almadan imtiyazı başka bir şahsa veya şirkete devredemeyecekti²²⁶. Demiryolu hattı limana bağlandığı zaman imtiyaz sahibi demiryolu şirketi ile anlaşmak zorundaydı. Liman dahilinde bulunan bir geminin, liman haricinde bulunan başka bir gemiye rıhtımdan geçmeksizin nakil olunan eşya ile diğer gemiye rıhtım üzerinden yüklenen transit eşyadan imtiyaz sahibinin vergi alması uygun değildi. Aynı zamanda imalat dairesinin dışındaki deniz aksamında gemiler serbestçe demir alabileceklerdi.

Gümrük tarifelerine gelince, ispirto, kibrit, yulaf, buğday, arpa, ham pamuk ve susamdan alınan fiyat biraz yüksek olduğundan bu yedi kalemin her yüz kilo hesabı ile ispirotodan alınacak 3 kuruşun 2 kuruşa ve kibritten alınacak, 3,5 kuruşun 60 paraya, yulaf ve arpadan alınacak 30'ar paranın 20'şer paraya, buğdaydan alınacak 40 paranın 30 paraya, susamdan alınacak 50 paranın 1 kuruşa ve ham pamukdan alınacak 100 paranın 60 paraya indirilmesi kararı alınmıştı. Limanın tonajlara göre vergisi ise tonalito başına 20 para resm alınacağı gösterilmiş ise de bu miktar 100 tonalitoda olan bir gemi için çok fazla olacağından, 50 tonalitoya kadar gemilerden tonalito başına 10'ar para ve 50 tonalitodan 100 tonalitoya kadar olandan ilk 50 tonalitosu için tonalito başına 10'ar para ve 50 tonalitodan

²²⁵BA YA. RES, 105/8 1317.9.9 (15 Eylül 1899) Def.4, s.3.

²²⁶BA YA. RES, 105/8 1317.9.9 (15 Eylül 1899) Def.4, s.5.

yukarısı için tonalitonun her biri için 20'şer para alınacaktı²²⁷. Liman ve rıhtımın inşasından sonra kullanılmak üzere boş bırakılan arazide ihtiyaca göre antrepo yapılacaktı²²⁸.

İmtiyazı alan Anonim Osmanlı Şirketi ile devlet arasında daha önceden kararlaştırılan, çevrenin araştırılması, inşaatın başlaması ve bitimi süreleri imtiyazda biraz daha öne alınmıştı. En geç dokuz buçuk yılda bitmesi düşünülen inşaatın altı buçuk yılda bitmesi istenmekteydi. Bu da Mersin'in limana olan ihtiyacının aciliyetini göstermektedir.

Gümrük işlemlerini kolaylaştırmak ve ithal olunan malları saklamak üzere bir antrepo yapılması gerektiği düşünülse de henüz antrepo yapılmayacak, fakat imtiyaz sahibi antrepo yapılacağını düşünerek limanın yanında limana ait olmak üzere boş bir arazi bulunduracaktı. Antreponun yapılmasının ertelenmesinin nedeni İstanbul'daki antreponun yapılmasıyla çıkan sorunların çözümlenememesiydi. Antrepo yerine şimdilik küçük kulübeler yapılacak ve gelen mallar bu kulübelere indirilecekti. Mallar müşterisini buluncaya kadar burada saklanacak, müşteri vergisini verdikten sonra bu malları alabilecekti.

İmtiyaz süresi 75 yıl olarak belirlenmiş ve bu süre içinde limana uğramadan eşya nakil eden gemilerden vergi alamayacakları, gemilerin serbestçe denizde dolaşabilecekleri imtiyaz sahiplerine bildirilmişti.

Limandan alınacak vergi de belirlenmişti. Özellikle ham pamuk, susam, buğday, yulaf, arpa ve ispirotodan alınan vergi düşürülmüş, gemilerden tonalito başına alınan vergi de fazla bulunarak azaltılmıştı.

Mersin gümrüğü rıhtımı 1902 tarihinde kullanılmayacak derecede tahrip olduğundan devlet bu imtiyazı vermişti²²⁹. Yaklaşık bir yıl sonra 4 Şubat 1904

²²⁷BA YA. RES, 105/8 1317.9.9 (15 Eylül 1899) Def.4, s.6.

²²⁸BA YA. RES, 105/8 1317.9.9 (15 Eylül 1899) Def.4, s.7.

²²⁹BA Rüşumat, 1145/3 1320.C. 1320 (1 Şubat 1902).

tarihinde Mersin gümrüğü rıhtımı 70 bin 331 kuruşla imtiyazı alan kişiler tarafından yapılmıştı²³⁰. Liman ve rıhtım yapımı kararlaştırılan süreden daha kısa sürmüştü.

Mersin Rüsumat İdaresinin tamamlanmasına kadar sahilde gümrüğe yakın bulunan Taşhan gümrük binası olarak bir yıl süreyle kullanılmıştı²³¹.

Almanlar Bağdat demiryolu hattının yapım imtiyazını aldıktan sonra 1909 tarihinde şimdiki demiryolu istasyonunun karşısında halen ayakları enkaz halinde duran demirden sağlam ve üzerinde elektrik teşkilatı bulunan bir iskele yaptılar. Bu hattın malzemesinin tamamını da yine bu iskeleden çıkardılar.

1910 yılında sadece petrol yükleme ve boşaltmasında kullanılmak üzere yeni bir iskele yaptırıldı. Belediye tarafından yaptırılan bu iskelenin uzunluğu 100 metre genişliği ise 4 metreydi. Ayakları demirden ve üzeri ahşap olan bu iskele "Gazhane İskelesi" olarak bilinmekteydi²³².

Mersin limanı, demiryolları ve karayollarının yapılmasıyla Adana ve çevresinin başlıca, Konya, Kayseri ve Niğde'nin kısmen iskelesi durumuna gelmiş²³³ ve hiterlandı oldukça genişlemişti.

Mersin Limanı açık, birkaç rüzgarın etkisi altında olduğundan gemilerin barınmasına uygun değilse de posta vapurlarının zorunlu olarak uğraması gereken bir limandı²³⁴. Rüzgârlar yaz mevsiminde denizden (imbat), kışın ise genellikle karadan (poyraz) eserler. İlbahar başlarında senede 2-3 kez olmak üzere şiddetli güney fırtınaları olur²³⁵.

Mersin limanı oldukça geniş olmasına rağmen, çok derin olmayan bir limandı. Bu nedenle gemiler kıyıdan yaklaşık 1 mil açıktaki demirlenmebilmekteydi. Limanın demirleme yeri sağlamdı ve büyük tonajlı gemilere güvenli bir barınak sağlamaktaydı.

²³⁰BA Rüsumat, 2516/7 21.ZA. 1321 (1 Şubat 1904).

²³¹BA Rüsumat, 676/19 23.RA. 1325 (9 Haziran 1907).

²³²Bu iskeleden de günümüzde eser yoktur. Bkz. Mutlu, "İskeleler", İÇEL, S 42-43, s.6.

²³³AVS. 1318, s.75.

²³⁴AVS. 1318, s.65.

²³⁵Mersin Limanı, s.8.

Karaya uğramanın zor olduğu durumlarda Mersin limanına gelen vapurlar karaya uğramadan kasabanın dışındaki deniz fenerinden eşyaları nakletmekteydiler. Deniz fenerinde Mısır vapurları, Fransa Mesajiri Kumpanyası ve Rusya Vapurunun birçok acenta memurları çalışmaktaydı²³⁶. Osmanlı Devleti fenerde görevli memur olarak, bir liman reisi, bir fener memuru, iki sahil memuru ve vergi memuru çalıştırmaktaydı²³⁷.

Akdeniz kıyısında Mersin limanından başka, doğuda Mersin ile Silifke arasında Gurikos Limanı, Silifkenin iskelesi olan Taşucu Limanı, Buğsak Limanı, Gilindire ve Çorak Limanları vardı. Batısında ise Payas, Ayas, Yumurtalık ve Karataş limanları yer almaktaydı²³⁸. Fakat bu limanlar içinde XIX. yy'ın ikinci yarısında ithalat ve ihracatın en fazla yapıldığı liman Mersin Limanı'ydı²³⁹.

Akdeniz limanları arasında Adana'ya uzak da olsa bir diğer önemli liman İskenderun Limanıydı. İskenderun XIX. yy'da Osmanlı Devletinin önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Ancak doğu Akdeniz ticaretinin bir ölçüde gerilemesi, özellikle yüzyılın ilk yarısında ticari etkinliklerde durgunluk yaratmıştır.

İskenderun, Mersin'e ve Payas'a nazaran lodos rüzgârlarına karşı daha korunaklı, suni liman tesisatı için daha uygundu. Bundan başka eşyaların depolanması yine Mersin'e göre daha olanaklı, bunun yanında Urfa, Antep gibi güney vilayetlerimize de daha yakındı²⁴⁰.

XIX. yy'ın başlarında İskenderun çok önemli bir liman olmasına karşın, henüz ne demiryoluna, ne de gereksinimlere uygun liman tesisine sahip değildi. 1822'de İskenderun'un büyük ölçüde yıkıma uğramasıyla sonuçlanan şiddetli depremden sonra, iskele uzun süre kısmen kullanılabilir. Bu da limanın ticari

²³⁶AVS. 1289, s.71.

²³⁷AVS. 1296, s.147.

²³⁸AVS 1318, s.67.

²³⁹İssawi, s.130.

²⁴⁰Hüsamettin KARADAĞ, "Mersin Limanı'nın Ehemmiyeti ve Faaliyeti", *İçel*, Mersin, 1939, S.14-15, s.4.

faaliyetini azalttı. 1869'da Süveyş kanalı'nın açılışıyla Hindistan ticaretinin deniz yoluna kayması İskenderun Limanını büyük zarara uğrattı²⁴¹.

Yine de 24 mil genişliğindeki bir körfezin ucunda bulunan İskenderun Limanı, her türlü geminin hiç bir tehlikeye uğramadan sığınabileceği barınak durumundaydı. 1890'da İskenderun Limanı'na uğrayan gemilerin tonajı 400.000'di²⁴². Bu tarihte Mersin Limanı'na uğrayan gemilerin tonajı 294.912'di²⁴³. İskenderun limanının ticareti Mersin limanının ticaretinden dörtte bir oranda daha fazlaydı.

Mersin'de ticaretin normal olduğu zamanlar bile bu var olan iskeleler ihtiyacı tam olarak karşılayamamaktaydılar. Kışın vapurların Mersin'e uğraması güç ve boşaltma ve yükleme işleri zorlukla yapılmaktaydı. Gemilerin barınmasına olanak sağlayacak korunaklı veya suni bir limana ihtiyacı vardı ve böyle bir limanın yapılması Mersin'in ekonomik faaliyetini artıracaktı²⁴⁴.

a. Mersin Liman İdaresi:

Liman idaresinin bir yöntemi vardı. Burada görevli bir başkan ve yardımcısı bulunmaktaydı. 1308 / 1890 yılında başkan Arif Kaptan, Muavin Çavuş ise Abdülkadir Bey'di²⁴⁵. Liman reisine liman kaptanı da denilmekteydi. Derecesi patrona veya riyale²⁴⁶ derecesinde olup asâsının rengi onunki gibi mavi renkteydi. Donanma ile denize çıkmış kumandanlardan seçilen Liman reisi gemilerin demirbaş defterini tutumaktaydı²⁴⁷.

²⁴¹"Hatay", **Yurt Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, 1982, s.3400.

²⁴²"Hatay", **YA**, C.V, s.3400.

²⁴³Cuinnet, C.II, s. 55.

²⁴⁴Karadağ, "Mersin Limanı'nın..", **İçel**, S.14-15, s.5; Kerim YUND, **İçel Antolojisi**, Ankara, 1952, s.40.

²⁴⁵**AVS**. 1308, s.94.

²⁴⁶Patrona, bahriye feriki derecesinde rütbe sahibi olanlara verilen ünvanıdır. Bkz. Pakalın, C.II, s.763, Riyale, Konta amiral veya liva amiral yerine kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, C.III, s.50.

²⁴⁷İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, T.T.K. Ankara, 1984, s.428.

b. Vergi İdaresi:

Osmanlı Devletinde vergiler XIX. yy'da Avrupa devletleri ile yapılan ticaret antlaşmaları gereğince düzenlenmişti. 1838 tarihli ticaret antlaşması ile ihracat resmi %12 kabul edilmiş fakat 1861 tarihinde %8'e indirilmişti. Aynı yıl bu verginin her yıl %1 oranında indirilmesi ve son olarak %1 olması kararlaştırılmıştı. Bu vergi dış satım yerinde ödenmekteydi. Tuz ve tütün vergiden muaf tutulmuştu. İthalat resmi %5 ile başlamış, sonraları %3'e indirilmiş, 1838'de dahili ticaret resimlerinin yabancıardan alınması şartı ile yeniden %5'e çıkartılmış, 1861'de ihracat resminin düşmesine rağmen ithalat resmi %8'e ulaşmıştı.

Transit resmi %2 ile başlamış daha sonra %1'e indirilmişti²⁴⁸.

İthal ve ihraç olunun mallardan belediye için düzenli olarak vergi alınırdı. Bunun için de rusumat dairesi kurulmuştu²⁴⁹.

Mersin Limanından yapılan ithalat ve ihracatın İstanbul limanlarından yapılanların gümrük fiyatlarına uygun olabilmesi için girişimlerde bulunulmuştu²⁵⁰.

Mersin gümrüğünde bazı mallardan gümrük vergisi alınmamaktaydı. Bu mallar :

1. Devletin pamuk üretimini desteklemesinden dolayı pamuk tohumlarının ülkeye girişinden²⁵¹,
2. Sanayinin gelişmesi amacıyla fabrikalar için gerekli araç ve gerecin girişinde²⁵²,

²⁴⁸Muzaffer, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile Münasebetleri**, tarihsiz s.5; İssawi, 1919 tarihinde Osmanlı ülkesinden gelen veya transit halinde olan mallardan verginin alınmadığını söyler. Bkz. İssawi, s.1330.

²⁴⁹AVS, 1290, s.73.

²⁵⁰BA YA. RES, 105/8 1317.9.9 (9 Ocak 1900) Def.4, s.1.

²⁵¹BA Rüşumat, 586/1, 1.R.1323 (6 Mayıs 1905).

²⁵²Mersin'de Alman pamuk şirketi adına gelecek olan bir adet elektrik dinamosunun Mersin'e girişinde vergi alınmamasına dair irade-i seniyye bulunmaktadır.; Bkz. BA Rüşumat, 2215/2, 3.C.1323 (3 Ağustos 1905); BA Rüşumat. 2652/7, 9.M.1324 (4 Şubat 1906), Getirilen dinamonun yanmış olduğu ve yerine getirilecek olan makinaların gümrük vergisinden ayrıcalıklı tutulması istenmektedir. BA Rüşumat, 687/21, 24.R.A.1325 (10 Nisan 1907).

3. Demiryolu ağının yaygınlaşması için imtiyazı alan kişilerden ve demiryolu için gerekli malzemelerden²⁵³,
4. Silah sevkinden²⁵⁴.

Osmanlı istatistiklerine göre gümrükten muaf tutulan diğer mallar da şunlardır:

1. Tütün ithalat ve ihracatı: 1878 yılından 1907 yılına kadar olan istatistiklerde bu madde yazılmamıştır. Tütünün istatistiğe dahil edilmemesi ithal ve ihraç işlemlerinin Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir birim olan Reji İdaresi tarafından yapılmasından 1907 yılından sonra tütün de diğer eşyalar gibi ithalat ve ihracatta gösterilmeye başlanmıştır.
2. Avrupa'dan alınan silahlar, savaş alet ve malzemelerinden,
3. Yabancı devletlerin konsolosları adına gelen eşyalardan,
4. İbadet ve okullar için getirilen eşyalardan,
5. Tarım ve sanat için ithal edilen makina ve tarımsal araçlardan,
6. Demiryolu ve fabrikalar için getirilen eşyalardan,
7. Düyunu Umumiye idaresinin ihraç ettiği şaraplar, tönbeği ve tuzlardan²⁵⁵.

Mersin gümrüğünde zaman zaman usulsüz uygulamalarla karşılaşılıyordu. Yabancı tüccardan sikke-i nühas alınmıştı. Bu usulsüzlükler engellenmeye çalışılmış ve resm-i fiyat üzerinden işlem görülmesi üzerine uyarılarda

²⁵³BA YA. RES, 17/56, 1299.12.9 (28 Ekim 1881), (m.6), Bkz. Belge No: 4.

²⁵⁴Silah sevki konusunda yasal olmayan girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan biri 25 Ağustos 1902 tarihli bir belgede ortaya çıkmaktadır. "Minos Kazancıyan yediyle Marsilya ve Bulgaristan veyahud Kıbrıs'a Mersin tarihiyle 2500 liralık eslehâ sevk edildiği istihbâr olduğu Waşington sefaret-i seniyyesinden arz ve i'şâr kılınmış olduğundan eslehâ-i mezkurenin memâlik-i şâhaneye men'i zimmında icab edenlere tebligât-ı mukteziye ifasına dair..." BAH, 352/12, 30.R.1318 (1 Temmuz 1900).

²⁵⁵Celal AYBAR, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913**, Ankara, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1939. s.13.

bulunulmuştu²⁵⁶. Bunun dışında Mersin iskelesine gelen mallardan tarife dışında ücret alındığını bildirir bir şukkada da bu olayın önlenmesi gerektiği belirtmekteydi²⁵⁷.

Gümrükteki aksaklıklar ve uygulamada ortaya çıkan sorunların çözümü için 1883 yılında, **La Turque** adlı dergide tüccardan Dimitrios Jorciadis gümrük sisteminde yapılmasını gerekli gördüğü değişiklikleri, ayrıntılı olarak incelemiştir. Jorciadis'in önerileri arasında, serbest ticaret bölgesinin ilk şekli sayılabilecek "antrepo ve umumî mağazalar" kurulması vardı. Gümrükler içerisinde kurulacak "antrepo ve umumî mağazalar" ithalatın daha büyük ölçekli yapılmasına olanak vererek, maliyetlerin düşmesine sağlayacaktı. Bu ise Türkiye'deki sanayi üretiminin yaşayabilmesi için "elzem" di. Aynı husus ihraç malları ve bu malların uluslararası piyasadaki rekabeti için gerekliydi. Transit ticaret için ise mal antrepolarının kurulmasını ve bunların "vergi iadeli muvakkat ithal" usulünün kaldırılışını sağlayacak şekilde serbest liman olmasını önermişti. 1883 yılında verilen bu öneri yaklaşık yüz yıl sonra gerçekleşmişti. 4 Mayıs 1984 günü Mersin limanı serbest bölge ilan edilmiştir²⁵⁸. Mersin'in serbest bölge ilan edilmesindeki önemli etkenler, kurulu liman altyapı tesisleri, haberleşme olanağı, konaklama tesisleri ve yıllardan beri deneyimli ihracatçı grubuna sahip olmasıydı. Bunun yanında genişlemeye elverişli en büyük liman özelliğini taşımasıydı²⁵⁹.

c. Karantina İdaresi :

Çiçek, kolera, veba, sarıhumma, karahumma (tifo), racihumma ve humma (sıtma) gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklardan birinin görüldüğü bir taşıma aracında yolculuk yapan veya bu hastalıklardan birinin salgın olduğu ülkelerden gelen yolcu ve eşyaların girmek istedikleri ülkenin halkıyla temas etmeden önce belirli bir yerde geçirmek zorunda oldukları tecrit süresiyle uygulanan sağlık önlemlerin tümüne karantina denir. 1831 yılında İstanbul'da başgösteren kolera salgını

²⁵⁶BA A. MKT.UM, 411/18, 29.ZA.1276 (20 Haziran 1860) "şukka".

²⁵⁷A. MKT.UM, 306/65 1272.Z.7 (7 Ağustos 1856).

²⁵⁸Jihan TEKELİ, Selim İLKİN, **Dünyada ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü**, Ankara, 1987, s.125.

²⁵⁹"Serbest Bölge İçin Tartışmalar Sürüyor". **Milliyet**, 7 Mart 1983.

üzerine Galata Nazırı Sârim Bey İstanbul'da bulunan dost devletlerin sefaret tercümanları ile bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda Karadeniz'den gelen gemilerin İstinye Körfezi'nde, İslam ülkeleri ve Osmanlı gemileri için de Liman-ı Kebir'de karantina uygulaması kararlaştırılmıştı. Bu sayede koleranın salgın haline gelmesi önlenmişti. Aynı yılın sonunda hastalık görülmediği için karantina kaldırılmıştı²⁶⁰. 1834 yılında Anadolu'da büyük zayıf veren veba salgını sırasında Anadolu'da da karantina uygulanmıştı²⁶¹. İlk ciddi karantina uygulamaları ise II. Mahmut zamanında yapılmıştı²⁶².

Ticaret amacıyla diğer ulusların insanların Mersin'e gelmesi ve Mersin'de sık sık salgın hastalıkların görülmesine neden olmaktadır. Örneğin, 1827'de şiddetli bir kolera salgını tüm Çukurova'yı etkisi altına almıştı. 1865 yılında ise Mersin limanından bütün Çukurova'ya yayılan veba ve kolera salgını günde 350-400 kişinin ölümüne yol açmıştı²⁶³. Bu salgın hastalıklara karşı bir önlem alınması gerekmektedir. II. Mahmut zamanında uygulanmaya başlayan karantina sisteminin bir kolu da bu nedenle Mersin'e kurulmuştu. 1290 / 1874 yılı **Adana Vilayet Salnamesi**'nde Tabip Korçin ve katip Hasan kurulan bu karantina İdaresi'nde görev yapmaktaydılar²⁶⁴. Tabip Korçin ve katip Hasan Efendi uzun süre bu görevi yürütmüşlerdi. 1308 / 1890 yılına ait **Adana Vilayet Salnamesi**'ne göre Karantina İdaresi'nde bir doktor, bir katib ve bir koruma görevlisi bulunmaktaydı²⁶⁵. Karantina idaresi sayesinde hastalıklar tamamen kaldırılamasa da etki gücü azaltılmıştır. Nitekim, 1895 yılında yine bir kolera salgını izlenmiş fakat önceki yıllara göre bu salgın Karantina İdaresi sayesinde daha hafif

²⁶⁰Nuran YILDIRIM, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, 1985, s.1322.

²⁶¹Süheyl ÜNVER, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", **Tanzimat I**, İstanbul, 1940, s.949.

²⁶²Yıldırım, s.1323.

²⁶³"Adana", **YA**, C.I, s.127.

²⁶⁴**AVS**. 1290, s.72.

²⁶⁵**AVS**. 1308, s.100; Karantina idaresinin yeri Yeni camiiinin önündeki meydanlıkta küçük bir binaydı. Bu bina bir müddet otel de olduktan sonra Cumhuriyet devrinde yıkılmış ve yeri meydan olmuştur. Bkz. Mutlu, "Mersin Şehri...", İçel. S.32. s.4.

geçmişti. Daha önceki yıllarda 350-400 kişiyi öldüren kolera salgını 1895 yıl salgınında günde 100 kişi öldürmüştü²⁶⁶.

V. Mersin Limanı'na Uğrayan Gemiler :

Mersin Limanı çok korunaklı olmamasına rağmen buradaki modern deniz feneri sayesinde gemiler buraya rahatlıkla uğramaktaydılar²⁶⁷. Hatta bazı zamanlarda karaya uğramadan giden gemiler olmaktaydı. Limana uğramayan gemiler mallarını bu deniz fenerine indirmektedirler²⁶⁸.

1308 /1890 yılı **Adana Vilayet Salnamesi**'nde Mersin Limanı'na gelip giden deniz vapurlarının bir cetveli verilmiştir. Bu cetvelde deniz vapurlarının hangi kumpanyaya bağlı olduğu, hangi yolları izleyerek Mersin'e geldiği ve gittiği, hangi günler Mersin'de olduğu ve acenta sahibinin kim olduğu bildirilmekteydi. Bu salnameye göre büyük firmaların gemileri Mersin'e uğramaktaydı. Bu da Mersin Limanı'nın ticaret açısından önemini göstermektedir. Osmanlı Devleti'ne bağlı İdare-i Mahsusa gemileri İstanbul'dan hareketle İzmir limanına uğrar ve İzmir'den İskenderiye'ye ve Suriye'ye oradan da Mersin Limanı'na gelirlerdi. Gidiş yönü yine Suriye, İstanbul ve İzmir'e doğru olmaktaydı. Bu gemiler on beş günde bir düzenli olarak gelmekteydiler ve Hacı Adem Bey acentasına bağlıydılar²⁶⁹.

İdare-i Mahsusa'nın ilk kuruluş ismi Fevaid-i Osmaniye'dir. Fevaid-i Osmaniye devlet tarafından 1843 yılında kurulmuştu. Kuruluş nedeni Deniz taşımacılığıydı. İngiltere'den satın alınan buharlı gemilerle önce Boğaziçi, Adalar, Gemlik ve İzmit seferleri yapılmış daha sonra da Akdeniz ve Karadeniz'e seferler düzenlemiştir²⁷⁰.

1851 yılında Fuad ve Cevdet Paşa'nın önerileri ile deniz ticaretinde önemli bir rol oynayacak "Şirketi Hayriye" adıyla bir vapur kumpanyası kurulmuştu²⁷¹.

²⁶⁶"Adana", YA, C.I, s.127.

²⁶⁷Cuinnnet, C.II, s.57.

²⁶⁸AVS. 1289, s.71.

²⁶⁹AVS. 1308, s.87.

²⁷⁰Eldem, s.166-167.

²⁷¹Cahit BİLİM, "Şirket-i Hayriye", Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.I/1, Eskişehir, 1988, s.106-108.

Şirket-i Hayriye'nin kurulması ile Fevaid-i Osmaniye boğaz seferlerini tatil etmişti. Fevaid-i Osmaniye 1870 yılında yerini İdare-i Aziziye'ye terk etmiş bu idare de 1878'de İdare-i Mahsusa adını almıştı. 1909 yılında Londra'da bulunan "Fairfeild Shipbuilding and Engineering Co. Ltd" şirketi ile antlaşma yaparak İdare-i Mahsusa'ya ait olan deniz yolları imtiyazı "Seyri Sefain" adı ile kurulacak bir şirkete devri düşünülmüş, ancak bu şirket kurulamadığından 1910 yılında imtiyaz iptal edilmişti. İdare-i Mahsusa kendisini yenileyerek "Osmanlı Seyri Sefain" adı ile yeniden teşkil etmişti. Seyri Sefain İdaresi adı altında 63 vapur, 112 motorlu yelken ve 70 motorsuz yelkeni bulunmaktaydı ²⁷².

Osmanlı İdâre-i Mahsüsa (Devlet Vapur İşletme İdaresi) vapurları on günde bir Mersin'e gidip gelmekteydiler.

Yine Osmanlı Kumpanyası'na bağlı olan Hidîvye Kumpanyası Beyrüt'ül Şam'dan gelip yine aynı istikamette gitmekteydi. Hidîvye Kumpanyası'nın gemileri her pazar gelmekteydiler.

Fransız Kumpanyası olan Mesajiri Marjim Kumpanyası'nın gemileri İstanbul, İzmir ve Suriye üzerinden gelmekteydiler. Gidiş yönleri iki şekilde olmaktaydı. Suriye hattıyla Marsilya ya da İzmir, İstanbul hattıyla da Marsilya seferi yapmaktaydılar. Bu gemiler her on beş günde salı ve her onbeş günde pazar günleri yani ayda iki kez Mersin Limanlarına uğramaktaydılar. Mesajiri Marjim Kumpanyası'nın acenta sahibi Mösyö Mesajiri idi.

Mersin Limanına sadece Osmanlı ve Fransız kumpanyasının gemileri uğramamakta, İngiliz "Bil" kumpanyasının gemileri de Mersin Limanına gelmekteydiler. İzmir ve Suriye hattıyla gelen İngiliz gemileri yine Suriye ve İzmir güzergâhıyla geri dönmekteydiler. Bu gemiler Osmanlı ve Fransız kumpanyası gemilerinden daha sık uğramakta, haftanın Çarşamba ve Perşembe günleri Mersin Limanı'nda bulunmaktaydılar²⁷³.

²⁷²Eldem, s.166.

²⁷³Bkz. Belge No: 1, AVS. 1308, s.87.

Bu şekilde düzenli olarak Mersin Limanına uğrayan vapurların dışında ara sıra gelen ve ne zaman gelecekleri belli olmayan bazı İngiliz, Fransız ve Yunan firmalarının vapurları da vardı. Bu firmalar, Fransız "Faber", İngiliz "Papayani" ve Yunan "Ferave"dir. Bu firmalara ait vapurlar için geliş gidişlerin düzenlendiği bir cetvel yoktu²⁷⁴.

1309 / 1891 Adana Vilayet Salnamesi'ne göre 1888 yılında Mersin Limanı'na uğrayan gemilerin toplamı 1328'dir. 1888 verilere göre yelkenli sayısı oldukça fazlaydı ve yelkenliler Osmanlı bandralıydı. Mersin Limanı'na uğrayan Osmanlı yelkenli sayısının fazla olması iç ticaretin yoğunluğunu göstermekteydi. Mersin Limanı'na ticaret için gelen Osmanlı yelkenli sayısı yelkenli 940'a ulaşmıştı.

Yine aynı yılda Mersin Limanı'na uğrayan yabancı bandralı buharlı vapurların başında 85 vapurla İngiltere gelmekte ve bunu 58 vapurla Fransa izlemekteydi. Limana Yunanistandan da 41 vapur uğramıştı. Yunan vapurları, haftanın beşinci günü (perşembe) uğramaktaydılar. Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır, Kudüs ve diğer illerden de toplam 120 vapur uğramıştı.

1889-90 Döneminde Mersin limanına uğrayan gemilerin türü, tonajı ve bandıraları

Bandıra	Gemi Türü ve Sayısı			Tonaj		
	Buharlı	Yelkenli	Toplam	Buharlı	Yelkenli	Toplam
İngiliz	96	-	96	39198	-	39198
Avusturya-Macaristan	5	-	5	4834	-	4834
İspanyol	5	-	5	4078	-	4078
Fransız	68	-	68	111856	-	111856
Yunan	25	13	38	8764	3138	11902
Kudüs	-	14	14	-	423	423
İtalyan	-	2	2	-	609	609
Osmanlı	35	560	595	29453	11834	41287
Mısır	53	-	53	49675	-	49675
Arap	-	1	1	-	169	169
Rus	23	-	23	30881	-	30881
TOPLAM	310	590	900	278739	16173	294912

²⁷⁴AVS. 1308, s.87.

Fransa, İngiltere, İsveç, Rusya, Avusturya, Danimarka gibi Osmanlı Devleti'ne uzak ülkeler okyanuslara daha dayanıklı buharlı gemileri tercih etmekteydiler. Bunun yanında Osmanlı Devleti'ne çok yakın olan Yunanistan yelkenli gemileri tercih etmekteydi.

1888 yılında Mersin Limanı' gelen Fransız gemileri "Mesajiri Marjim" firmasına, İngiliz, Rus, Avusturya ve Danimarka "Bel" firmasına, Yunan, İtalyan ve İsveç gemileri "Bande Liyon" firmasına bağlıydılar²⁷⁵.

Düzenli olarak Mersin Limanı'na gelip giden bu gemilerin geliş ve gidişleri bir cetvelle düzenlenmiştir.

1888 yılında Mersin limanına uğrayan gemilerin türü, bağlı olduğu kumpanyalar şunlardır :

<i>Bağlı Olduğu Ülke</i>	<i>Bağlı Olduğu Kumpanya</i>	<i>Gemi Türü ve Sayısı</i>		
		<i>Vapur</i>	<i>Yelkenli</i>	<i>Toplam</i>
Osmanlı	Çeşitli	38	940	978
Osmanlı	Mısır	37	.	37
Osmanlı	Kuds-i Şerif	55	15	70
Fransa	Mesajiri Marjim	58	..	58
İngiltere	Bel	85	..	85
Rusya	Bel	1	..	1
Avusturya	Bel	1	..	1
Danimarka	Bel	1	..	1
Yunanistan	Bande Liyon	41	48	89
İtalya	Bande Liyon	5	1	6
İsveç	Bande Liyon	2	.	2
TOPLAM		324	1,004	1,328

Cuinnnet göre 1890 yılında Mersin'e 310 buharlı gemi, 510 yelkenli gemi olmak üzere toplam 900 gemi uğramıştı. Buharlı gemiler yelkenlilerin neredeyse yarısını oluşturmaktaydı. Fakat tonajları buharlı gemilerin yelkenlilere göre 17 kat daha fazlaydı.

²⁷⁵ Hava muhalefetinden dolayı Mersin limanına 1888 yılının 5 ayında gemi uğrayamamıştı. Bkz. Belge No: 2, AVS. 1309, s.102.

Mersin Limanı'na 1890 yılında 560 Osmanlı bandralı yelkenli gemi uğramıştı²⁷⁶. Yelkenli gemilerin büyük bir kısmını Osmanlı yelkenli gemileri oluşturmaktaydı. Bu gemiler genellikle İzmir ve İstanbul'dan gelmekteydiler. Bunun nedeni bu vilayetlere buğday gönderilmesidir²⁷⁷. Osmanlı gemilerinin yelkenli olması, hem yabancı buharlı gemilere göre yollarının kısa olmasından hem de Osmanlı gemiciliğinin fazla gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktaydı.

Kudüs 14 yelkenli gemi ile ikinci sırayı almakta, Yunanistan ise 13 yelkenli ile üçüncü sırayı almaktaydı.

En çok buharlı gemi İngiltere'ye aitti. Buharlılardan en yüksek tonaj ise (111.856 ton) Fransa'ya aitti. Yelkenlilerden en fazla tonaj (11.834 ton) Osmanlı gemilerinindi.

1890 yılı İthalat ve İhracatında 7.482.000 Frank²⁷⁸ ihracat ve 1.374.000 ithalat miktarı ile Fransa diğer ülkelere göre bir hayli öndeydi. İngiltere'de aynı yıl 2.470.000 Frank ithalat, 913.000 Frank ihracat yapmıştı.

VI. Mersin'in İç Ticareti :

Mersin'in diğer Osmanlı vilayetleri ile olan ticareti dış ülkelerle olan ticareti kadar yoğundur. 1887 yılında diğer vilayetlere 471.000 Sterlin²⁷⁹ değerinde ürün satılmıştı. 1888 ve 1889 yıllarında bu değer çok fazla artmamış fakat 1890 yılında iki kat bir artış sağlanmıştı. 1891 yılında bu artış % 50 oranında olmuş 1892 yılından sonra düşen ithalat değeri 1903 yılında hızla artış göstermişti. 1912 yılına kadar bu değer korunmuştu. 1912 yılında Mersin'in diğer Osmanlı Limanlarına sattığı mal dış ülkelere sattığı malların toplam değerinden fazlaydı²⁸⁰.

Mersin'den özellikle buğday ve arpa İstanbul ve İzmir'e denizyolu ile gönderilmekteydi²⁸¹. Buna karşın İzmir'den Mersin'e çeşitli ürünler gelmekte idi²⁸².

²⁷⁶Cuinnet, C.II, s.55.

²⁷⁷AVS. 1290, s.75.

²⁷⁸20 Frank, yaklaşık 87 kuruş (resmi kuruş) tutmaktaydı. Bkz. Quataert, s.130.

²⁷⁹1 Sterlin yaklaşık, 110 kuruş (resmi kuruş) tutmaktaydı. Bkz. Quataert, s.130.

²⁸⁰Issawi, s.131.

²⁸¹AVS.1290, s.75.

Yıllara göre Adana Vilayetinin diğer illerle olan ticareti şöyledir :²⁸³

Yıl	Sterlin (000)
1887	471
1888	485
1889	485
1890	1007
1891	1615
1892	1062
1893	562
1902	735
1903	1082
1904	1378
1905	927
1912	1070

²⁸²İzmir gümrüğü mülhakatından Mersin İskelesi'ne gelen emtia ve eşyadan alınan gümrük resmi mahal rayiciyle teklif olduğundan bunun düzeltilmesi ..." Bkz. BA. B.E.O A.MKT.UM., 376/981276. R. 12 (11 Kasım 1859).

²⁸³İssawi, bu ticaretin denizyolu ile olduğunu ve Adana'nın en önemli limanı Mersin olduğu için bu değerlerin verildiğini yazmaktadır. Bkz. İssawi, s.131.

1890 yılında Mersin Limanından diğer Osmanlı limanlarına gönderilen ürünlerin başında pamuk (800.000 Frank) yer almaktaydı. Pamuğu buğday (170.000 Frank) izlemekteydi. Bunların dışında arpa, kereste, balmumu, keneotu tohumu, susam, haşhaş tohumu, kitre (zambak), yün, darı, mısır, mercimek, işlenmemiş hayvan postu, kuru üzüm, tuzlanmış et, kuru meyve gönderilmişti. Toplam satış değeri 1.579.000 Frank tutmaktaydı. Diğer vilayetlere satış, alıştan daha azdı.

1890 yılında diğer Anadolu vilayetlerinden Mersin'e gelen ürünler şunlardır Çeşitli içkiler, kahve, sömürge ürünleri, konfeksiyon malları, çeşitli kumaş, kırtasiye malzemeleri, kibrit, keçi kılı, hırdavat, cam eşya, pirinç, şeker, sabun ve tömbekiydi. Bunlardan Mersin Limanı'na en çok gelen mal tömbeki ve tütündü. Toplam ithalat değeri 1.050.000 Franktı. Bu değer toplam ithalat değerinin yarısından fazlaydı. Tömbeki ve tütün aynı zamanda 1890 yılında Mersin'e sadece Osmanlı limanlarından gelmişti²⁸⁴. Tütünden sonra ithalattaki ikinci sırayı çeşitli kumaş, konfeksiyon malları ve sabun almaktaydı. Sabun da Mersin Limanı'na en fazla Osmanlı limanlarından gelmekteydi. Toplam alış değeri ise 1.885.000 Frank tutmaktaydı²⁸⁵.

VII. İthalat :

Mersin'in ithalat ve ihracatta önemli bir yere gelmesi 1870'li yıllarda olmuştu. Mersin, Adana eyaletinin başlıca ithalat ve ihracat merkeziydi. 1836-1852 yıllarında ticarete Tarsus çok önemli bir yere sahipken bu önem 1852 tarihinden sonra Mersin'e kaymıştı. 1872 ve 1900 yılları arasında Mersin'den

²⁸⁴Bkz. Tablo 4, Tütün, Alman, İngiliz ve Fransız dış ticareti istatistikleri incelendiği zaman Osmanlı ihracatının çok az olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin "Türk tütünü"nü tek ihracatçısı olması ve tütün ekimi ve ihracatının özel koşulları nedeniyle Osmanlı ihraç malları içinde en ilginç örneği oluşturmaktaydı. İmparatorlukta tütün ekiminin, satın alınmasının ve ihracatın denetimi ile yerli tüketim için sigara imali konularında tekel yetkisi 1884 yılında Avrupa sermayesi tarafından kurulan Tütün rejisi şirketine verildi. Buna karşılık Reji, Avrupalı tahvil sahiplerine aktarılmak üzere Düyunu Umumiye İdaresi'ne her yıl sabit bir miktar ödemeyi yatırılan sermaye üzerinden her yıl % 8'lik bir bölümünü kendi hissederlarına ayırmayı, geri kalan kârını da kendi hissedarları, Düyunu Umumiye İdaresi ve Osmanlı hükümetleri arasında paylaştırmayı kabul ediyordu. Rejinin amacı esas kendi kârını arttırmaktı. Bkz., Pamuk, s.50-51. Tütün ticareti tekel altında olduğundan ayrı bir işleme tabidir. Dış ticaret istatistiklerinde ithalat gösterilmemektedir. Ökçün, **Osmanlı Sanayi 1913-1915...**, s.73

²⁸⁵Cuinnet, CII, s.56, Bkz.Tablo 4.

yapılan ithalatın ortalaması 471.875 Sterlindi. Bu ithalatın büyük bir kısmı ise Mersin Limanı'ndan gerçekleşmişti. Adana'nın 1840 yılında Tarsus'tan gerçekleşen ithalatı 40.000 Poundun üstündedir. 1870 yılında Mersin'den yapılan ithalat 10 kat daha fazlaydı. Yıllık ortalama ithalat artışı % 6'ydı²⁸⁶.

1872 ve 1900 yılları arasında en fazla ithalatın yapıldığı yıllar 716.000 Sterlin'le 1882 ve 663.000 Sterlin'le 1886 yıllarıdır. İthalat, 1896 yılından sonra bir düşüş göstermektedir. 1872 ile 1900 yılları arasında ithalatın en düşük olduğu yıl 269.000 sterlin olarak 1900 yılında gerçekleşmiştir²⁸⁷.

XIX. yy.'ın sonunda Mersin Limanı'na ulaşan ithalat ürünleri, Cuinnet'in 1890 yılını gösteren ithalat tablosuna göre en fazla ithalat yapılan ülkeler 2.470.000 Frank'la İngiltere, 1.592.000 Frank'la Avusturya ve 1.374.000 Frank'la Fransa'dır. Bu ithalat mallarının içinde çeşitli kumaşlar ve konfeksiyon malları önemli bir yer almaktaydı. Bu malların satıcısı olan başlıca ülkeler ise İngiltere 1.900.000 Frank, Avusturya 800.000 Frank ve Almanya 300.000 Frank'tı.

Rusya 120.000 Frank değerle ve Amerika 60.000 Frank değerle petrol satmaktaydı. Kahvenin büyük bir kısmı Fransa'dan (200.000 frank) gelmekte idi. İngiltere de (55.000 Frank) Fransa'nın 4/1 oranında kahve satmıştı.

1890 yılında 68.000 Frank değerle ilaç ürünleri alınmıştı. Bu ürünler ise Fransa, Almanya, İngiltere ve Amerika'dan getirilmişti.

Şeker, pirinç ve sabun yine dışardan alınan ürünler arasında yer almaktaydı. Şekerin 350.000 Frank kısmı Avusturya'dan, 200.000 Frank kısmı da Fransa'dan alınmaktaydı. En çok pirinç alınan ülke ise 105.000 Frank'la İtalya'ydı.

²⁸⁶1872'den sonra Adana Eyaleti'ne bütün ithal mallar Mersin üzerinden gelirdi. Bunun yanında Ayas, Dört Yol, Anamur ve Silifke limanlarından da bir miktar ithalat yapılırdı. Bu miktarlar çok az olduğu için Mersin Limanı'na ilave edilmiştir. Bkz. İssawi, s.131.

²⁸⁷Bkz. Tablo 5. Bu tabloda 1836-52 yılları arasındaki ticaret faaliyeti Tarsus Limanı'nından gerçekleşmiştir. 1872 yılından sonra Adana vilayetinin ticareti için Mersin Limanı kullanılmıştır. Mersin Limanı'na yakın küçük limanlardan yapılan ithalat ve ihracat değeri bu ilin değerleri içerisinde alınmıştır. Tablodaki " b" ile işaretli değerler. **Smyrne**, S.43, s.2'den alınmış, Frank, 25 Sterlin olarak değiştirilmiştir. Bkz. İssawi, s.130.

Bunu 25.000 Frank'la İngiltere izlemekteydi. Sabun ithalatı 40.00 Frank değerindeydi ve İtalya ve Fransa'dan alınmaktaydı.

1890 yılında Mersin Limanı'ndan 440.000 Frank değerinde işlenmemiş hayvan postu satılmıştı. Yine 1890 yılında alınan işlenmiş derinin değeri 397.000 Frank'tı. İşlenmiş deri, Fransa (200.000 frank), İtalya (120.000 frank), Yunanistan (50.000 frank), Rusya (17.000 frank) ve 10,000 frank değerle diğer ülkelerden almaktaydı. İşlenmemiş deriyi alan ülkeler ise (250.000 Frank'la) Fransa, (100.000 Frank'la) Yunanistan, (30.000 Frank'la) Rusya'ydı. Bu ülkeler ürünü hammadde olarak almakta ve bir kısmını işleyerek geri satmaktaydılar.

Mersin Limanı'na kalay, kurşun, çinko, bakır gibi madenler İngiltere, Avusturya ve Fransa'dan gelmekteydi. Bunların toplam değeri 125.000 Frank'tı. Demir ise bu ürünlerin tümünden yaklaşık 2,5 kat daha fazla satın alınmaktaydı. Alınan demir miktarı 304.000 Frank değerindeydi. Bunun 200.00 Frank'lık kısmı İngiltere'den, 100.000 Frank'lık kısmı da Fransa'dan alınmaktaydı. Dışardan getirilen makina ve aletlerin değeri ise 42.000 Frank'tı. Yine bu ürünün % 83'ü İngiltere'den ithal edilmekteydi.

Dokumacılıkta kullanılan keçi kılının % 45'i Fransa'dan alınmaktaydı ve toplam değeri 155.000 Frank'tı. Cam eşya, hırdavat ise 163.000 Frank'tı. Satın alınan bir diğer ürün de kırtasiye malzemesi ve kibritti. Avusturya bu alanda 125.000 Frank'la başı çekmekteydi Avusturya'yı Fransa 30.000 Frank'la onu izlemekteydi²⁸⁸.

Osmanlı kayıtlarında 1305 / 1887 yılında Mersin Limanı'ndan yapılan ithalat değeri 28 para 752.771 kuruştur²⁸⁹. 1306 / 1888 yılı ithalat değeri ise, 26 para 934.2785 kuruş olarak gerçekleşmişti²⁹⁰. **Adana Vilayet Salnameleri'**ne göre ithalat değerinde bir azalma görülmektedir. Aynı yıllar içinde Osmanlı Devleti'nin genel ithalatında da bir düşüş vardır.

²⁸⁸Bkz. Tablo 2.

²⁸⁹AVS. 1308, s.87.

²⁹⁰AVS. 1309, s.100.

XIX. yy'da Osmanlı devletinin genel ithalatı içinde Mersin'in yerini ve değerini tesbit etmek için Osmanlı kayıtlarına göre ithalat değeri aşağıda verilmiştir²⁹¹.

Yıl	İthalat Milyon Osmanlı Lirası	Yıl	İthalat Milyon Osmanlı Lirası	Yıl	İthalat Milyon Osmanlı Lirası
1878	20009	1890	22914	1905	31366
1879	19418	1891	24554	1906	?
1880	17847	1892	24467	1907	23569
1881	19496	1893	24109	1908	31432
1882	20192	1894	24075	1909	34737
1883	19758	1895	20576	1910	42556
1884	20638	1896	21360	1911	45063
1885	20004	1897	23434	1912	?
1886	20703	1898	26621	1913	41842
1887	20106	1899	24497		
1888	19457	1900	23842		
1889	21042	1901- 1904	?		

²⁹¹Şevket PAMUK, 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti (1820-1913), C.I, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995, s.18; Aybar, s.17.

VIII. İhracat :

XIX. yy'ın sonlarında Osmanlı Devleti'nin dışsatımında Mersin Limanı'nın büyük bir yeri vardı. Mersin ithalattan çok bir ihracat merkeziydi²⁹². 1872 ve 1900 yılları arasında yıllık ihracat ortalaması 1068.09'du. İhracatın en fazla olduğu yıl 1891 yılıydı. İhracat değeri 1.082.000 sterlin olarak gerçekleşmişti²⁹³.

Mersin Limanı'ndan 1872 ve 1900 yılları arasında yapılan ihracat ve ithalat karşılaştırıldığı zaman ihracat iki kat daha fazladır. İhracatın daha fazla olmasının nedenleri; Mersin'in hiterlandının geniş olması ve bu hiterlanda demiryolu ile bağlantısının olmasıdır. 1880'lerden sonra Adana - Mersin arasının demiryolu ile bağlanması özellikle pamuk ihracatında fark edilir bir gelişme göstermişti²⁹⁴.

1887 - 1890 yılları arasında ihracatta gözle görülür düşmenin nedeni bu yıllarda Çukurovada görülen yöreyi kasıp kavuran kuraklığın olmasıydı²⁹⁵. Kuraklık üretimi yok denecek bir dereceye indirince ihracatta düşmüştür.

1308 / 1890 **Adana Vilayet Salnamesi**'ne göre 1305 / 1887 yılında Mersin Limanı'ndan yapılan ihracat değeri 21 para 254.401 kuruş olarak gerçekleşmişti²⁹⁶. 1309 / 1891 **Adana Vilayet Salnamesi**'nde 1306 / 1888 yılı Mersin Rüşumat Dairesinin verilerine göre yapılan ihracatın değeri 16 para 1.162.755 kuruş tutmuştu²⁹⁷. Bu tarihte İhracatın önemli ölçüde düştüğü görülmektedir.

Anadolu'nun beş büyük limanından (İzmir, Trabzon, Samsun, Mersin ve İskenderin Limanları) yapılan ortalama ihracat 1837 - 1912'de şöyledir :²⁹⁸

²⁹²Bkz. Tablo 6 ve 7.

²⁹³Osmanlı kaynaklarına göre ihracat tutarı: 12 para 1.126.775 kuruştur. **AVS**, 1309, s.100.

²⁹⁴Huri İSLAMOĞLU, " Commodity Production for Worldmarkets and Relations of Production in Ottoman Agriculture 1840 - 1913", **The Ottoman Empire and The Economy**, Cambirdge, 1987, s.413.

²⁹⁵Cuinnet, C.II, s.19.

²⁹⁶**AVS**, 1309, s.87.

²⁹⁷**AVS**, 1309, s.100.

²⁹⁸Pamuk, 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti ..., s.33.

Yıllar	Cari fiyatlarla İngiliz Sterlini	1870-80 fiyatlarıyla İngiliz Sterlini
1838-39	1700000	1100000
1850-52	2400000	1600000
1864-66	6300000	4600000
1874-76	6200000	5800000
1878-80	6000000	6000000
1897-99	5900000	7900000
1910-12	8600000	10000000

Mersin Limanı'na uğrayan gemiler çoğunluğunu tahıl, sert ve yumşak buğday, mazi, yağlı tohumlar, yün, kereste, yakacak odun ve hayvan postlarının oluşturduğu yöre ürünlerini, genellikle Marsilya, Liverpool ve Trieste'ye taşırlardı. Kereste, yakacak odun, hayvan ürünleri Suriye'ye de satılırdı.

Cuinnet 1886'dan 1890 yılına kadar olan ihracatı şöyle yazmaktadır :

Yıl	İhracat
1886	16.568.800 Frank
1887	11.767.000 Frank
1888	12.630.000 Frank
1889	15.230.000 Frank

Buna göre ihracat 1886 yılında 16.568.800 Frank iken 1887 yılında 11.767.000 Frank'tı. Bunun nedeni de Çukurova'da görülen kuraklıktır²⁹⁹. Bu düşüş 1890 yılında yükselme göstermekteydi³⁰⁰.

1890 yılında Cuinnet'e göre ihracat 15.230.000 frank değerindeydi. En fazla ihracat yapılan ülke Fransa'ydı. İhracat miktarının yarısı bu ülke ile yapılmıştı. Nitekim Fransa'ya yapılan ihracat tutarı 7.482.000 Frank'tı ve dışsatım ürünleri arasında 1.840.000 Frank'la buğday ilk sırayı almaktaydı. Buğdayı 1.800.000 Frank'la pamuk izlemekteydi. Bunun yanında keneotu tohumu, yün, arpa, yulaf, işlenmemiş hayvan postu, kuru üzüm, balmumu, kitre, halı, ipek kozası, kuru meyve, haşhaş tohumu ve keneotu da dışsatımı yapılan diğer ürünlerdi. İpek kozasının Mersin'den satıldığı tek ülke yine Fransa'ydı. İhracatta Fransa'yı çok geriden izleyen ülke Avusturya'ydı. Avusturya'ya en çok pamuk satılmaktaydı. Bunun değeri ise 650.000 Frank'tı. İhracatta üçüncü sırayı ise İtalya almaktaydı. İtalya'nın en fazla aldığı ürün ise buğdaydı. 944.000 Frank değerindeki ihracatın 340.000 Frank değerlik bölümünü buğday oluşturmaktaydı. İngiltere ise ihracatta 913.000 Frank'la dördüncü sırayı almaktaydı. İngiltere'nin de Avusturya gibi en fazla aldığı ürün pamuktu. İngiltere tarafından alınan diğer ürünler ise, buğday, pamuk tohumu, haşhaş tohumu, kitre, yün ve afyondur.

İspanya ve Rusya'da pamuğun alıcı bulduğu ülkeler arasındaydı. Bunun dışında Mısır, Yunanistan, Cezayir ve Tunus'a da ihracat yapılmıştı. Cezayir ve Tunus ihracat değeri en az olan ülkelerdi. Bu değer 267.000 Frank'tı. Darı, mısır, mercimek, yulaf, arpa, tuzlanmış et, küçükbaş canlı hayvan, kuru meyve Cezayir ve Tunus'a satılan ürünler arasındaydı³⁰¹.

Dışsatım ürünleri arasında ilk sırayı pamuk almaktaydı. Nitekim, satılan 14.000 balya pamuğun değeri 4.500.000 Frank'tır³⁰². 1329 / 1913 yılında Osmanlı Devleti 120.567.617 kuruş değerinde 23.479.359 kg. (117.000 balya) pamuk ihraç

²⁹⁹Cuinnet, C.II, s.18; BA YA. RES. 40/22. 1305 2.20 (20 Mart 1888).

³⁰⁰Bkz. Tablo 5.

³⁰¹Cuinnet, C.II, s.54.

³⁰²Cuinnet, C.II, s.55.

etmişti. Bu miktarın 80.000'i Adana, 30.000'i ise İzmir limanlarından gerçekleşmişti³⁰³.

Pamuğu 2.470.000 Frank'la buğday izlemekteydi. 1.350.000 Frank tutarı ile üçüncü sırayı susam almaktaydı. Susamı 1.150.000 Frank'la yün izlemekteydi. Susamın en önemli iki alıcısı Fransa ve İtalya'ydı.

1890 yılında 100.000 Frank değerinde kereste Mısır'a gönderilmişti. Bu aynı zamanda bu yıl içinde kerestenin satıldığı tek ülkeydi³⁰⁴.

1890 yılında Mersin Limanı'ndan Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine de ürünler gönderilmekteydi. Cuinnet'e göre, 1890 yılında Mersin'den başka bölgelere 800.000 Frank değerinde pamuk ve 170.000 Frank değerinde buğday gönderilmişti.

Akdeniz'deki diğer limanlar ile Mersin Limanı'nın 1890 yılındaki ihracatı karşılaştırılacak olursa ilk sırayı Mersin almaktaydı. Mersin'den yapılan ihracat değeri 15.230.000 Frank'tı. Bunun yanında Silifke Limanı'ndan 2.195.000 Frank, Gülnar Kazası'na bağlı Gilindire İskelesi'nden 1.040.000 Frank, Anamur İskelesi'den 765.000 Frank, Karataş Limanı'ndan da 630.000 Frank değerinde ihracat yapılmıştı. Mersin Limanı'ndan yapılan ihracat diğer limanların toplam ihracatının üç katı değerindeydi³⁰⁵.

Cuinnet 1890 yılında Mersin'i bir ihracat merkezi olarak göstermektedir.

1908 - 1912 yılları arasında Mersin'in ortalama ithalatı 675.00 Pound, ihracatı ise 860.000 Pound'dur. Bu değer 1870'lerdeki değerlerin % 50 oranında artığını göstermektedir.

³⁰³Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1915...*, s.151.

³⁰⁴Bkz. Tablo 1.

³⁰⁵Cuinnet, C.II. s.55.

**1890 yılında Adana vilayetinin diğer limanlarından yapılan ihracat ürünleri
ve miktarları şöyledir :**

Limanlar	Buğday Arpa	Susam Darı	ePalamut	Kereste	Küçükbaş	Yün	Kuru Üzüm	Diğerleri	Toplam
	<i>Canlı Hayvan</i>								
Silifke	950000	65000	180000	660000	130000	70000	60000	80000	2195000
Kilindira	300000	10000	60000	500000	70000	40000	20000	40000	1040000
Anamur	250000	60000	75000	350000	-	10000	-	20000	765000
Selinti	150000	70000	60000	300000	10000	-	-	10000	600000
Karataş	450000	80000	-	-	50000	20000	-	20000	630000
Diğerleri	250000	100000	70000	150000	30000	30000	40000	20000	690000
Genel Toplam	2350000	385000	445000	1960000	290000	170000	120000	200000	5920000

IX. Yolların Ticarete Etkisi

1. Karayollarının Durumu:

Anadolu'da arazinin özelliğinden dolayı yollar kuzeyden güneye değil, doğudan batıya doğru giderler. Ankara veya Konya'dan geçerler. Küçükasya'nın güney sahilinden, Torosları geçerek kuzeye, içlere giden yollar hem çok az hem de geçilmesi çok zordur. Ege Denizi ile Kilikya kapıları arasında Torosları kat'eden bir demiryolu yoktu. Antalya ile Mersin arasındaki sahilin birleşmesi hiç bir zaman bir demiryolu ile Orta Anadolu'ya doğrudan doğruya bağlanamadı³⁰⁶.

Mersin'de iki önemli karayolu bulunmaktaydı. Bu yollardan birincisi Tarsus-Adana- Kozan'a ulaşan şose yolu³⁰⁷. Tarsus'tan geçmekte ve 66,5 km olan bu yol, devlet tarafından yapılmıştı. Tarsus'tan Konya'ya uzanan 9 km'lik yol bitmişti, Gülek yolu yapılmıştı.

İkinci yol ise Silifke bağlantısını sağlamaktaydı. Mersin'den Silifke'ye uzanan 86 km ve Silifke'den Karaman'a 113 km ve Silifke'den, Ermenek'e 170 km'lik yol kısmen düzeltilmiş ve kısmen şose yapılmıştı. Yol yapım çalışmaları 1318 / 1900 yılında devam etmekteydi³⁰⁸.

³⁰⁶Ronald SAYME, "Torosların Muntazam İşgali", III. Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943, T.T.K. Ankara, 1948, s.570.

³⁰⁷Şemsettin Sami, C.VI, s.4260; Cuinnet, C.II, s.51; AVS, 1318, s.68.

³⁰⁸AVS, 1318, s.68.

Bu yollar Mersin'i Anadolu'ya bağlamaktaydı. Bu nedenle Mersin sadece Adana'nın bir limanı değil, Konya, Kayseri, Sivas ve Niğde gibi Anadolu şehirlerinin limanı durumundaydı. Mersin Limanı'nın ticari faaliyetlerinin artmasıyla çevredeki yollar ihtiyaca cevap veremez olmuştu.

2. Demiryollarının Ticarete Etkisi

Mersin'de XIX. yy'ın ortalarında üretim alanlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla ulaşım olanaklarının düzeltilmesi için çeşitli demiryolları projeleri ortaya atıldı. Nafia Nazırlığı'nın girişimleri ile bir takım şirketler tarafından demiryolu işletmeye açılmak istendi³⁰⁹. Adana Mersin demiryolu için bu imkan 1883 yılında gerçekleşti.

1883'te Mersin'den Adana'ya kadar bir demiryolu işletmesi imtiyazı Osmanlı Devleti vatandaşlarından Mehmet Nahit Bey ile Costaki Efendi'ye verilmişti³¹⁰. İmtiyaz şartlarına göre, imtiyaz sahipleri 3 ay içinde araştırma yapacağını (m.3), 6 ay içinde imalat ve inşaat işlerine başlanacağını ve 2,5 sene içinde bitireceklerini (m.4) garanti etmekteydiler. Demiryolunun geçtiği arazinin bedelini arsa sahiplerine imtiyaz sahipleri ödiyecekti (m.5). Demiryolu üzerinde bulunan fabrika ve dokuma atölyelerinin uğrayacağı zararı yine imtiyaz sahibi karşılayacaktı (m.5). Osmanlı Devleti, imalat ve inşaat sırasında denetlem yapabilecek (m.8) ve bir yıl sonra bir komisyon hazırlayarak teftiş edecek, işletme hakkı bu teftiş komisyonunun verdiği rapor üzerine devam edebilecekti (m.9). İmtiyaz sahipleri Bank-i Osmaniye'ye 6.000 Osmanlı Lirasını "kefalet akçesi" olarak, bir ay içerisinde yatıracaktı. Bu kefalet akçesi olabilecek aksaklıkların, bozuklukların imtiyaz sahipleri tarafından tamir edilmesi güvercesine karşılık olarak alınmaktadı (m.10). İmtiyaz sahibi, imtiyaz süresinin sonuna kadar demiryolu tarifesine göre nakliye ücreti alacaktı (m.11). Demiryolu asker, denizeri, jandarma ve zaptiye memurlarını taşımak zorundaydı. Fakat yetkili komutanın

³⁰⁹1880'de Hasan Fehmi Paşa'nın Nafia Nazırlığı zamanında yeni bir Anadolu hattı bir işletme şirketine verildi. Fakat Hasan Fehmi Paşa'nın bütün iyi niyetlerine rağmen işletme şirketi iş göremedi. M. TEVFIK, **Türkiye Demiryolları**, İstanbul Devlet Matbası, 1927, s.16.

³¹⁰Bkz. Belge No: 4, **BA. YA.RES**, 17/56 1299.12.9 (28 Ekim 1881).

taşınma işleminden iki gün önce yazılı olarak işletme sahibini bilgilendirmesi gerekmektedir (m.12). İşletme sahibi her ay Nafia Nezareti'ne her türlü bilgi hakkında rapor verecekti (m.13). Demiryolunda çıkacak her türlü tamirat masrafı imtiyaz sahiplerine ait olacaktı (m.14).

İmtiyaz sahipleri bu şartnameye göre bir takım ayrıcalıklardan da yararlanmaktaydılar. Bunlar :

- İmtiyaz sahipleri vergiden muaf tutulacaklardı (m.6).
- Demiryolu için gerekli kereste ihtiyacı çevrelerdeki ormanlardan sağlanabilecekti (m.7).
- Ruhsat ve imtiyaz aldıkları zaman demiryolu civarındaki madenleri işletme hakkına sahip olacaklardı (m.23).
- Osmanlı şirketi kurabilme hakkı verilmişti (m.27).
- İmtiyaz sahiplerine ilerde imtiyaz hakkını başkasına devr etme hakkı da tanınmıştı (m.26)³¹¹.

Şartnameye göre 26. maddeyi değerlendiren Mehmet Nahit Bey ve Costaki Teodori imtiyaz hakkını Baron Evain de VANDEUVRE'ye satmıştır³¹².

Baron Evain de VANDEUVRE imtiyazın 27. maddesine göre bir Osmanlı şirketi kurmuş bu şirket 1885'te işler duruma gelmişti³¹³. Şirket İngilizce "Tarsous: Tarusus and Adana Railway Campany" adını almıştı³¹⁴. Tarsous: Tarusus and Adana Railway Campany Şirketi'nin sermayesi 165.000 Sterlin'di. Şirketin 20'şer Sterlin'lik toplam 8.250 hissesinden 2.500'ü Fransa'da, 3.500'ü İngiltere'de, 1.980'i İstanbul'da ve 270'i Adana ve Mersin'de satılmıştı. Bir yıl içinde bu kez 100 Sterlin'lik 1.850 tahvil çıkaran ve bunların satışından 167.000 Sterlin elde elen şirket 1864'te Adana Mersin demiryolunun yapımı işine girişti. Toplam 67 km.

³¹¹BA. YA.RES, 17/56 1299.12.9 (28 Ekim 1881).

³¹²Cuinnet, C.II, s.18.

³¹³M. Tevfik, s.16; **Ekonomi Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, 1982, s.1038.

³¹⁴Ekonomi Ans., C.III, s.1038.

uzunluğundaki demiryolu 2 Ağustos 1886'da işletmeye açıldı³¹⁵. 1883 yılında imtiyazı verilen Mersin Adana demiryolu 1884 ile 1886 tarihleri arasında inşa edilmiştir.

1309 / 1891 yılında Adana Mersin demiryolu'nda 181 kişi çalışmaktadır. Demiryolu hattının Genel Müdürü Dilvan'dır. Merkezde emniyet ve haberleşme işlerine Beraçiyuni bakmaktadır. Anbar idaresinin sorumlusu ise Posulla'dır.

Demiryolunun üç istasyon ve yedi uğrama mevki (durak) vardır. İstasyonlar; Mersin, Tarsus ve Adana'da ve uğrama mevkileri ise Kudbis, Hacı Talip, Gülek, Yenice, Zeytinli, Kâhiloğlu ve Şakir Paşa'daydı. İstasyonlarda 29 kişi görev yapmakta, uğrama mevkilerinde de görevliler bulunmaktaydı. Bu görevliler genellikle makasçıdır. Duraklardaki görevliler, Kudbis durağında Behçet (makasçı), Hacı Talip durağında Davud (makasçı), Gülek durağında Dibas (mevkuf memuru), Vasalis (makasçı), Yenice durağında Dandilo (mevkuf memuru), İbrahim (makasçı), Zeytinli durağında Mihail (makasçı), Kahiloğlu durağında Sevelunri (makasçı), Şakir Paşa durağında Ohanis (barakacı)'di. Duraklardaki görevli sayısı dokuzdu.

Mersin İstasyonu'nda onüç kişi görev yapmaktaydı. Burası görevli sayısının en fazla olduğu bir istasyondur ve demiryolu hattının merkezi durumundaydı. Burada Giranis İstasyon müdürüydü, Şagun ise ikinci müdür olarak görev yapmaktadır. İthal ve ihraç olunan eşyaların bir süre saklanması için mağazaları vardı. Mağaza sadece Mersin ve Adana şubelerinde vardı. Burada mağazacı olarak Elfötorya görevli idi. Mağazacıdan başka, bir bekçi (Ahmet), bir kondüktör (Samid), bir biletçi (Va takis), bir eşya nakliyat memuru (Erpilir), iki makasçı

³¹⁵Cuinnet, C.II, s. 18; Darkot, "Mersin", İA. C.VII, s.771; Demiryolunun açılış öyküsü şöyle anlatılmaktadır. Adana-Mersin demiryolu'nun temeli Adana Valisi Abidin Paşa döneminde atılmıştı. 2 Ağustos 1886'da Köse Raif Paşa'nın Valiliği sırasında İşletmeye açıldı. Açılış günü istasyonu dolduran ve trenin ne olduğunu ilk defa görececek olan halk, lokomotif düdüğü çalarak soluya soluya istasyona girince korkarak kaçmıştı. Herkes lokomotif ve vagonlara yaklaşmadan bu aracı uzaktan seyretmekle yetinmişti. İlk günler trene kimse binmemiş, vagonlar boş gidip gelmiş, işletme her gün zarara uğramıştı. İşletmeyi yöneten ortaklık halkı alıştırmak için, bir ay ücretsiz yolcu taşımıştı. Daha sonraları düşük ücretlerle halk, tren yolculuğuna alıştırılmıştı. Bkz. "Adana", YA, C.I, s.35.

(Ahmet Yafidi ve Yanî), bir istasyon hamalı (İbrahim) ve bir manevracı (Giragus) bulunmaktaydı.

Tarsus şubesinin İstasyon Müdürü Naşid'di. Müdür yardımcısı (Yustinyadis), biletçi (Diyas), makasçı (Vasalis ve Dimitri), İstasyon hamalı (Musa), olmak üzere altı kişi görev yapmaktaydılar. İstasyonlar içinde en az görevli burada bulunmaktaydı.

Demiryolu hattının Adana şubesinde görevli on kişi vardı. Bu görevliler, İstasyon müdürü Flahkol, mağazacı (Buldukyan), mağaza yardımcıları (Atfala ve İtilkozolin), bekçiler (Ahmet ve Dermakyan), makasçı (Hacı Yorki ve Yusuf), istasyon hamalı (Girkor), mülazım (Patroti) idi.

Adana Mersin demiryolu hattının makina şubesinde mühendis, makinacı, tamirci, dülger, kazancı, çekici, vagon kaldıracı, dökücü, inşacı, ocakçı, amele olmak üzere toplam 147 kişi çalışmaktaydı. Bunlardan bir kişi mühendis, 6 kişi makinacı, 7 kişi amele reisi, 69 kişi ameleydi. Teknik eleman sayısı azdı. Duraklardaki tamiratla ilgilenmek üzere 2 boyacı ve bir işçi görevlendirilmiştir. Hât boyunun parmaklıklarını tamir etmek üzere 2 dülger görevlendirilmiştir. Hât boyunu korumak için 5 muhafız bulunmaktaydı³¹⁶.

1887 yıllarında Çukurova bölgesinde başlayan kuraklık üretimi yok denecek seviyeye indirince taşınacak bir mal bulamayan demiryolu zarar etmişti. Bu durum üç dört yıl sürmüştü. 1888'deki büyük bir sel pamuk üretimine ikinci darbeyi vurmuştu.

Şirketin yönetiminde de bir takım değişiklikler olmuştu. Londra'dan İstanbul'a taşınan şirket yönetimi Osmanlı Hükümeti ile sürekli görüşmeler yaparak şirketin ödemekle yükümlü olduğu vergilerde büyük indirimler elde etmişti³¹⁷. Bu durum kuraklıktan yapılan zararı bir derece azaltmıştı.

³¹⁶Bkz. Belge No : 3, AVS, 1309, s.70-74.

³¹⁷Cuinnet, C.II, s.19.

Adana Mersin demiryolu km başına düşen gelir açısından Osmanlı Devleti'nin demiryolları arasında ilk sırayı almaktaydı. İşletme giderleri çikartıldıktan sonra brüt gelirin ortalama %55'i net gelir olarak kalmaktaydı. Demiryolu şirketi kazancını 22 yılda yaklaşık 6 kat artırdı.

İlk yıllarında yaklaşık 30000 kişi taşıyan Adana-Mersin demiryolu 1906 yılında yaklaşık 6 kat fazla insan taşımıştı. 1908'de yolcu taşıma sayısında 32000 kişilik bir artış olmuştu. 1911 yılında ise taşıdığı yolcu miktarı 335349 kişiye ulaşmıştı.

1889-1911 Yılları Arasında Adana-Mersin Demiryolu'nun Yolcu Taşıma miktarları şöyledir³¹⁸:

Yıllar	Yolcu sayısı	Kilometre başına brüt gelir
1889	27804 kişi	3.493 Frank
1890	38507 kişi	4.753 Frank
1906	141858 kişi	9.422 Frank
1908	173186 kişi	13.723 Frank
1910	295693 kişi	18.511 Frank
1911	335349 kişi	20.506 Frank

Mersin'in ticareti Adana Mersin demiryolunun yapılması ile oldukça canlanmıştı. Adana-Mersin demiryolunda 1889 -1911 döneminde taşınan mal miktarları 20 yıl içerisinde yaklaşık 7,5 katına çıkmıştı. İlk işletme yıllarında 20000 ton mal taşıyan demiryolunun kapasitesi 1911'de 147.000'i aşmıştı³¹⁹.

³¹⁸"Adana", YA, C.I, s.36.

³¹⁹"İçel", YA, C.5, s. 3649.

1889-1911 Döneminde Adana-Mersin Demiryolunda Taşınan Mal Miktarı
Şöyledir :

Yıllar	Mal miktarı
1889	20772 ton
1890	36612 ton
1906	54267 ton
1908	85420 ton
1910	129898 ton
1911	147563 ton

Mersin'i hızla geliştiren Adana-Mersin demiryolu, Adana'yı da geliştirmişti³²⁰. Şemsettin Sami, Adana-Mersin demiryolunun Anadolu hattına bağlanmasının Mersin'in gelişimini daha da hızlandıracağını söyler³²¹. Şemsettin Sami'nin düşüncesinin ilk adımı 9 Aralık 1898'de gerçekleşmiş ve Mersin-Adana demiryolu Osmaniye ve Kars'a (Kadirli'ye) kadar uzatılması Şürâyı devlette karara bağlanmıştı³²². Şemsettin Sami'nin düşüncesi 1908 yılında gerçekleşti. 1906 yılında Demiryolu Şirketi'ni şirketi satın alan Almanlar, Adana - Mersin demiryolunu 1908 yılında Bağdat demiryolunun bir şuba hattı durumuna getirdiler³²³.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde başlayan emparyalist denetim, ülkenin dış ekonomik yapılarla bütünleştirmesini gerektirmişti. Yabancı sermayenin yapmış olduğu yatırımların bir çoğu taşradaki kentlere de kaymaktaydı. Liman, demiryolu yapımları o güne kadar durağan seyreden

³²⁰Besim DARKOT, "Adana", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1950, C.I, s.128.

³²¹Şemsettin Sami, CVI, s. 4261.

³²²MV Mazbataları, 91/21 1314.Ş.23 (28 Ocak 1897).

kentleşmeleri hızlandırmıştı. Deminyollarının geçtiği hatlar üzerinde bulunan kent, kasaba ve hatta köyler bile bu yeni yol sisteminin etkisinde kalmaktaydı³²⁴.

X. Ticaretin Gelişmesiyle Oluşan Kurumlar

1. Konsolosluklar:

XIX. yy'da konsolosluk kurumu önem kazanmıştı³²⁵. XIX. yy'da Mersin'in hızla gelişmesi nedeniyle burada bir çok Avrupa devleti ticari çıkarını korumak amacıyla konsolos bulundurmuşlardı.

Konsoloslar, Osmanlı Devleti'nde bazı ayrıcalıklara sahiptiler. Konsolos adına gelecek eşya hakkında gümrükçe yapılacak uygulamaları bildiren bir nizamname düzenlenmişti. Antlaşmalarda yabancı bir devlete mensup iki tebaa arasındaki hukiki ve ticari davaların, Osmanlı memleketlerinde mevcut konsolos mahkemelerinde görüleceğine dair hükümler vardı. Ceza davalarının uygulanmasında, ceza işlerinin konsolosluk mahkemelerine havalesi hakimiyet hakkına dokunmak gibi manevi zarardan başka, memleketin asayişini korumak bakımından da büyük zararlar vermişti³²⁶. Mersin'de bu davaların görüşüldüğü ticari mahkemeler mevcuttu³²⁷.

Konsoloslar birer tercüman bulundurma hakkına sahip oldukları gibi, hükümet kuralları dışında alışveriş yapabilirler, gayri menkul satın alabilirlerdi³²⁸. Bunun dışında kendileri adına vekil bırakabilirlerdi. Nitekim, 1890 yılında Yunan Devleti kendi adına Avusturya Konsolosu'nu vekil bıraktı³²⁹. Avusturya Vekili

³²³"İçel", YA, C.V, s.3648.

³²⁴İlhan TEKELİ, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, 1985, s.879.

³²⁵Tayyip GÖKBİLGİN, "Konsolos", **İslam Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, 1955, s.839.

³²⁶Gökbilgin, "Konsolos", **İA**, C.V, s.839.

³²⁷AVS, 1308, s.91.

³²⁸Niyazi BERKES, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978, s.148.

³²⁹Gökbilgin Konsolos vekillerinin genellikle ticari güvenliği olmayan iskelelerde yerlilerden seçilerek yapıldığını söylemektedir. Mersin için bu durumun olması söz konusu değildir. Vekil bulundurma işinin idarî bir konu olduğu düşünülmektedir. Bkz. Gökbilgin. "Konsolos", **İA**, C.V, s.839.

Mösyö Nikola Dara aynı zamanda Yunan konsolosluk işlerini de yürütmekteydi. Hollanda konsolosu ise Tarsus'ta oturmakta idi³³⁰.

1890 yılında konsolosluğu bulunan devletler ve konsolosları şunlardır :

Fransa	: Mösyö Jufera Maryus
İngiltere	: Mösyö Anton Ekerde Poles
Rusya	: Mösyö Hersto Fredi Sidrikodi
İtalya	: Mösyö Ervidyorus
İspanya	: Mösyö Kostantinidi Mavriyadi
Avusturya	: Mösyö Nikola Dara
Yunan Vekili	: Mösyö Nikola Dara
Amerika	: Menhil
Hollanda	: İlya Aranya

Yukardaki tarihten bir yıl sonra bir çok konsolos değişmişti. Değişen konsolosların yerlerine yenileri gelmiş ve yeni konsolosluklar açılmıştı. 1891 yılında 1890 yılına göre konsolos sayısının % 50 oranında artmıştı. Bu değer, artan ticaret hacmini göstermektedir.

1891 yılında Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, İspanya, Avusturya, Yunan, Amerika ve Hollanda devletlerinin yanında Danimarka, Belçika, İsveç, Norveç ve Portekiz Devletleri de birer konsolos bulundurmuşlardı. Bu konsoloslar içinde 1890 yılında ve 1891 yılında değişmeyen konsoloslar İngiltere ve Hollanda³³¹, Rusya, Avusturya, İtalya, İspanya konsoloslarıydı. Amerika vekil bırakmış, Yunan devleti ise vekil değil konsolos göndermişti. 1891 yılında Mersin'de 13 devletin konsolosu bulunmaktaydı³³². Bu devletler içinde Amerika devletinin 1890 yılında Mersin'de konsolosluğu bulunduğu halde kayıtlarda Mersin'e, Amerika'ya ait gemilerinin geldiğinden hiç bahsedilmemektedir. Bu durum kayıtlara geçmemiş

³³⁰ AVS, 1308, s.95.

³³¹ 1890 ve 1891 yılındaki isminde yanlış yazım olduğu sanılmaktadır.

³³² AVS, 1309, s.100.

gemi ve vapurların Mersin Limanı'na geldiği ve ticaret yaptıklarını göstermektedir. Amerika ile yapılan ticaret hacminin fazla olmadığı tahmin edilmektedir.

1891 yılında konsoloslugu bulunan devletler ve konsolosları şunlardır :

Fransa	: Mösyö Zefron Amedeyus
İngiltere	: Mösyö Anton Eker Dupolo
Rusya	: Mösyö Hersto Fredi Sidrikodi
İtalya	: Mösyö Ervidyorus
İspanya	: Mösyö Kostantinidi Mavriyadi
Avusturya Macaristan	: Mösyö Daros
Yunan	: Mande Vabus
Amerika Vekili	: Mösyö Kün
Hollanda	: Mösyö Liya Avanya
Danimarka	: Mösyö Zan Evanya
Belçika	: Mösyö Anton Eker Dupolo
İsveç - Norveç	: Mösyö Mişel Estifaniyos Şenkırmani
Portekiz	: Mösyö Sidrakodi

2. Alış veriş Merkezleri

Mersin'in çarşıları gayet güzel ve ticareti de güvenliydi³³³. Sokakları geniş³³⁴, yolları kaldırımla döşenmişti. Caddeler üzerinde işlek mağazalar ve dükkanlar bulunmaktaydı. Alış veriş merkezinin bulunduğu yerde üç ana yol vardı. Bu yollardan bir tanesi Adana'ya kadar uzunmakta, aynı zamanda demiryoluna da ulaşmaktaydı.

³³³AVS, 1289, s.70.

³³⁴Şemsettin Sami, C.VI, s.4260.

Alış veriş merkezinin bulunduğu yol üzerinde deve ve katır kervanları gece ve gündüz geçmekteydiler. Dükkanlarla çevrili bu geniş caddeye kervanların gelmesi ayrı bir güzellik ve canlılık getirmekteydi³³⁵.

Alış veriş merkezinin etrafında geniş hanlar, oteller yolculara hizmet vermekteydi³³⁶. Alış veriş merkezinde yiyecek, giyecek maddeleri ve gerekli olan her şey, yerli ve yabancı bütün ürünler bulunmaktaydı³³⁷. Sokakları da oldukça temizdi. 1890 yılında çarşıları süpürmek ve temizlemek üzere belediye tarafından altı süpürgeci görevlendirilmişti. Bunun yanında çarşıları denetlemek üzere iki de çarşı çavuşu görevliydi. Yine çarşıların güvenliğini sağlamak üzere bir de çarşı bekçisi bulunmaktaydı³³⁸.

Alışveriş merkezlerinin olduğu caddeler çok geniş olmakla birlikte kentin diğer sokakları dar ve bazıları kaldırımsızdı. Kaldırımsız olan bu sokaklar çamurluydu³³⁹.

1276 / 1860 yılında Mersin'de küçükhan sayısı 109, han sayısı 3, kahvehane sayısı 6, fırın sayısı 2, hamam sayısı 1, mağaza ve depo sayısı 28, su çeşmesi sayısı 3'tü³⁴⁰.

1860 yıl ile 1872 yılı karşılaştırıldığında Mersin'in nasıl bir büyüme gösterdiği anlaşılmaktaydı. Mağaza sayısı üç kat, dükkan sayısı % 70 oranında, kahvehane sayısı yaklaşık 6 kat artmıştı³⁴¹.

1872 yılında Mersin'de 2 han, 1 hamam, 170 dükkan, 60 mağaza, 34 kahvehane 6 meyhane bulunmaktaydı³⁴². 1876 yılında dükkan sayısı yaklaşık iki kat artarak 302'ye ve mağaza sayısı 85'e çıkmıştı. Kahvehane sayısında ise yarı yarıya bir düşüş vardı, bu sayı 15'e düşmüştü. Hamam sayısı ise 3'e çıkmıştı³⁴³.

³³⁵Cuinnnet, C.II, s.51.

³³⁶Şemsettin Sami, s.4260.

³³⁷Cuinnnet, C.II, s.51.

³³⁸AVS, 1308, s.98.

³³⁹AİİAC, s.73.

³⁴⁰Mutlu, "Mersin Şehri..", İçel, S.32, s.2.

³⁴¹Ahalide kumar oynama alışkanlığının yaygındı. Bkz. AİİAC, s.73.

³⁴²AVS, 1289, s.70.

³⁴³AVS, 1293, s.74.

1876'de 302 dükkan ve 85 mağaza bulunmaktaydı³⁴⁴. 1879 yılında ise dükkan sayısı 335'e, mağaza sayısı ise 86'ya ulaşmıştı³⁴⁵. 1900 yılında ise dükkan sayısı 320'ye düşmüş, bunun yanında meyhane sayısı 14'e çıkmıştı³⁴⁶. Dükkan sayısını düşmesi büyüyerek mağazaya dönüşmesindendi.

1337 / 1918 yılında Mersin'de 1000'e yakın dükkan bulunmaktaydı. Büyük depo va mağazalar açılmıştı³⁴⁷.

3. Bankalar :

1830 -1840 tarihlerinde Mersin'e Mısırlı İbrahim Paşa ordusunun bulunması Mersin'in gelişmesini hızlandırdı. Fakat para alış ve verişinde büyük zorluklar yaşandı. O zamanlarda para işleri ile uğraşan özel yada resmî bir banka yoktu.

Osmanlı Devletinde banka ihtiyacının doğmasıyla kurulan ilk banka 1849 yılında İstanbul Bankası' (Dersaadet - Banque de Costantinopol) dir. J. Alleon ve Baltazzi isimli iki Galata Bankeri tarafından devletin izniyle kurulmuştu. Devletin koruması altında olduğu için Bank-ı Dersaadet adıyla da anılır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan bu ilk bankanın biri İtalyan diğeri Fransız iki müdürü bulunmaktadı. Banka 1852 yılında faaliyetine son vermişti³⁴⁸.

Dünyanın bir çok yerinde olduğu gibi Mersin'de de bankacılık sarrafların faaliyeti ile başlamıştır.

³⁴⁴AVS, 1296, s.150.

³⁴⁵AVS, 1297, s.94.

³⁴⁶AVS, 1320, s.172.

³⁴⁷AliiAC, s.73.

³⁴⁸Sevimay, s.140.

a) Hirisman ve Mavromati Evlatları Yazıhanesi :

Mersin'de ilk olarak yüz bin lira sermaye ile 1872 yılında sarraflık yapan Kostantin Mavromati³⁴⁹ "Hirisman ve Mavromati Evlatları" adında bir yazıhane açmıştı. Bu yazıhane banka işlemleri yapmaya başlamıştı.³⁵⁰

b) Menafi Sandığı "Ziraat Bankası Şubesi"

Mersin, kaza olduktan sonra 1875 yılında Ziraat bankasının çekirdeğini teşkil eden Menafi Sandığı açılmıştı³⁵¹. Menafi sandığının kurucusu Mithat Paşa'dır. Mithat paşa Niş valiliği sırasında, Raiffeisen'in Almanya'da kurduğu sandıkların bir benzerini, çiftçileri tefecilerden ve onlar gibi çalışan sarraflardan korumak amacıyla Pirot kasabasında kurmuştu³⁵². Menafi sandığının kurulmasında çiftçinin ihtiyaç duyduğu parayı düşük faizle alması amaçlanmıştı³⁵³. Sandığın başarılı olmasıyla benzerleri Rumeli'de yayılmıştı. Rumeli'de de başarıların sağlanması, 1863 yılında Memleket Sandıkları adıyla her vilayette kurulmasına ilişkin Memleket Sandıkları Nizamnamesi'nin yürürlüğe konulmasını sağlamıştı.

Memleket Sandıklarının tüm gelirleri , çiftçilerin imece yoluyla yaptıkları üretimin bedellerinden sağlanıyordu. Yöre halkı tarafından seçilen ve ücretsiz çalışan sandık eminleri tarafından yönetilen sandıkların denetimleri; yerel yönetim amirlerinin başkanlığında, Kaza İdare Heyeti, yerel hakim ve kaza ileri gelenlerle ile sandık eminlerinin katıldıkları kurullar tarafından yapılmaktaydı. Sandığın

³⁴⁹Kıbrıslı olan ve Karagöz oğlu Koskiki, daha sonra Kostantin Mavromati olarak şöhret bulan Mavromati, Kışla Caddesinde kaimpederinin kahvesi önünde sarraflık yapıyordu. Viranşehir - Mersin'e onkilometre batıda bulunan eski Soli ve Pompeipolis - harabelerinde kazı yapan bir Fransız'ın bulduğu kıymetli bir gerdanlık ve gene Mersin'in beş kilometre doğusunda bulunan Karaduvaz köyü yakınındaki eski Anşiyal harabelerinde bulunan kıymetli bir altın heykel, yok pahasına sarraf Kostantin'in eline geçmiştir Mavromati bunları yurt dışında yüksek bir para ile satmış ve birden zengin olmuştur. Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu (Bankalar)", İÇEL, Mersin, 1941, S.44-45, s.5.

³⁵⁰Mutlu, "Bankalar", İÇEL, S.44-45, s.5.

³⁵¹Mutlu, "Bankalar", İÇEL, S.44-45, s.5.

³⁵²Sevimay, s.251.

³⁵³Tayyip GÖKBİLGİN, "Mithat Paşa", İslam Ansiklopedisi, C.VII. İstanbul, 1957, s.272.

yönetimi demokratik, denetimi ise resmi bir nitelik içeriyordu. Her sandık, bağımsız bir kuruluş olarak çalışmaktaydı³⁵⁴.

Bu dönemde çiftçiye verilen kredilerden elde edilen sandık gelirleri; sermayeye eklenmemekte, sandığın çalışma çerçevesinde okul, köprü, çeşme, kaldırım gibi yerel yatırımların yapılmasında kullanılmaktaydı. Bu kural sandıkların öz kaynaklarının büyümelerini ve tarıma daha önemli katkılarda bulunmalarını engellemekteydi. Sandıkların ortak bir örgütün yada bağlı oldukları merkezi bir kuruluşun bulunmaması, gelirlerini sermayeye ekelenmeyip yerel yatırımlara yöneltilmesi, sandık gelirlerini oluşturan imecedan bazı güçlü kişilerin kaçınmaları, bazı sandık emirlerinin yetkilerini kötüye kullanmaları gibi nedenler, memleket sandıklarını başarısını sınırlandırmakla kalmadı, gelişmelerini de engelledi.

Bu nedenle 23 Temmuz 1883 tarihli bir Sadaret Emri ile sandıkların denetiminde Ticaret ve Nafia Nazırlığı'na bazı yetkiler tanındı. Ayrıca aynı yıl, Aşar vergisine % 10 oranında Menafi Payı adı altında zam yapıldı. Bu zamlardan yapılan tahsilat sandıklara gelir olarak verildi. Sandıklar öz kaynaklarını edinmeye başladılar. Ve bundan sonra da Menafi Sandıkları olarak anılmaya başladılar.

15 Eylül 1888'de yayınlanan bir nizamname ile de ülkenin 331 yerleşim yerinde faaliyet gösteren Memleket Sandıkları, Ziraat Bankası adıyla merkezi bir kuruluş altında toplandılar. Bankanın ilk sermayesi Menafi Sandıklarından devir aldığı 1.741.195 liradan ibaretti. Nizamnamede bankanın amacı ve iş konusu; "taşınmaz mal rehni ve sağlam kefaletle çiftçiye ödünç vermek, faiz karşılığında mevduat kabul etmek, tarıma ilişkin bankerlik (sarrafılık) işleri yapmak" biçiminde tanımlıyordu. Böylece Osmanlı'nın ilk milli bankası büyük bir güçle, halkın içten desteği ve katılımıyla tarım ekonomisini iyileştirmeyi amaç edinerek doğmuş oluyordu³⁵⁵.

³⁵⁴Sevimay, s.251.

³⁵⁵Sevimay, s.252.

Mersin'de 1290 / 1874 yılında bir Menafi Sandığı Komisyonu bulunmaktaydı. Bu komisyonda bir reis (Hüseyin Efendi), üç üye (Mehmet Ali Efendi, Vasil Ağa ve Kokut Ağa) ve bir de katip ve sandık emini (Corci Efendi) görev yapmaktaydı³⁵⁶ 1890 yılında, Mersin'de Ziraat Bankası'nın bir şubesi açılmıştı. Bankada bir banka reisi, bir muhasebe kalemi ve dört üyesi bulunmaktaydı. Reis Abdullah Murzok Efendi, Muhasebe kaleminde İsrail Efendi vardı. Üyeleri ise Abdilhalik Efendi, Budosoğlu Dimitraki Efendi ve Hacı Arslanoğlu Yuvanaki Efendi ve Ali Efendi'dir. Üyelerden sadece Ali Bey ve Abdülhalik Efendi Müslümandı³⁵⁷.

c) Alçacioğlu Yazıhanesi :

Bu yazıhane de banka gibi çalışırdı. 1902 yılında Hükümet konağının yapılması sırasında belediye'ye yardımları olmuştu³⁵⁸.

d) Osmanlı Bankası :

Osmanlı Bankası 1856 yılında kurulmuştu. Kırım Savaşının doğurduğu masrafları karşılamak amacıyla devamlı suretle ihraç edilen kâğıt para günden güne değer kaybetmekte olduğundan, devlet yabancı sermaye yardımı ile bir banka kurmayı tasarlamıştı. Devlet, İngiltere'den gelen teklifleri değerlendirmiş, sermayesi 500.000 İngiliz Lirası ile "Ottoman Bank" kurulmuştu³⁵⁹. İngiliz sermayesi ile kurulmuş fakat 1863 yılında Fransız sermayesinin katılımıyla büyümüşü³⁶⁰.

İngiliz ve Fransız sermayeleri ile kurulan Osmanlı Bankası'na devlet mali alanda bir çok yetki vermişti. Bu banka devlet bütçesinin görüşülmesi sırasında bir temsilce gönderebilmekteydi. Ayrıca devlet bütçesinin ayrıntılı bir kopyası her yıl bankaya sunulmaktaydı. Hükümet olağanüstü haller dışında bütçedeki tahsisleri

³⁵⁶AVS, 1290, s.135.

³⁵⁷AVS, 1308, s.92.

³⁵⁸Mutlu, "Bankalar", İÇEL, S.44-45, s.5.

³⁵⁹Eldem, s.230.

³⁶⁰Oya SİLİER, "1920'lerde Türkiye'de Millî Bankacılığın Genel Görünümü", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, 10 Haziran 1973, Ankara, 1975 s.526.

aşamamaktaydı. Bütün devlet gelirleri Osmanlı Bankasına yatırılmakta ve giderler banka aracılığı ile ödenmekteydi. Bankanın İngiltere ve Fransa'dan sağladığı borçlar yanısıra, devlet bankaya her türlü işlem için komisyon ödemekte ve idari giderlerine katılmaktaydı³⁶¹. Osmanlı bankası o zamana kadar tedavülden kaldırılamayan kâğıt paranın kaldırılması, devlete avans ve borç bulunması, imtiyaz mukavelesi gereğince banknot ihracı gibi devletle ilgili işlemlerden başka, banka kredi faaliyetini ticaret ve sanayi alanlarına da genişletmişti³⁶².

İhracat ve ithalatın hızla gelişmesi üzerine merkezi Paris'te bulunan Osmanlı Bankası 1884 tarihinde Mersin'de bir şube açmıştı.

e) Deutsche Orient Bank :

Bağdat şimendifer hattının inşasını Almanlar almıştı. Bu inşaata 1908 tarihinde başlandı. Almanlar bu hat ile ilgilenebilmek ve Çukurova'nın ekonomik gelişmesini yakından izleyebilmek için 1904 yılında Deutsche Orient Bank'ın burada bir şubelerini açtılar³⁶³.

Deutsche Orient Bank Alman sermayesi kaynağı ile kurulmuştu. Sermayesi 16 milyon Mark olan bu banka üç Alman bankası tarafından kurulmuş olup Osmanlı Alman ticaretinin geliştirilmesinde de katkıda bulunmuştu³⁶⁴.

Almanlar Çukurova pamuğunu tekellerine almak için güçlü örgütler oluşturdular. Halka uygun şartlarda krediler sağladılar. Çiftçilere, ipotek karşılığı yıllık % 12-15 faizle üç yıl süreli borçlar, küçük çiftçilere ise yıllık % 10'dan üç ay vadeli bir yada iki kefilli borçlar verdiler. Çiftçiler aldıkları kredileri genellikle ürün olarak ödemişlerdir.

Yerli faizcilerin % 25 hatta % 40 oranlı kredilerine karşılık Almanların düşük faizli kredileri çiftçilere daha elverişli gelmekteydi. Almanlar, küçük çiftçileri kazanmak için değişik türde ürün karşılığı borç veren bürolar kurmuşlardır.

³⁶¹Silier, s.489.

³⁶²Eldem, s.231

³⁶³Mutlu, "Bankalar", İÇel, S.44-45, s.5.

³⁶⁴Silier, s.528.

Kilikya'ya hakim olmak isteyen Almanlar, Deutsche Orient Bank aracılığı ile güçlü bir örgüt oluşturdular³⁶⁵. Fakat 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların yenilmesiyle Deutsche Orient Bank 'da kapanmıştı³⁶⁶.

f) Atina Bankası :

1906 yılında 400 bin altın lira sermaye ile Atina Bankası Mersin'de bir şube açtı. Sermaye kaynağı Yunan idi³⁶⁷. İyi yönetilememesi nedeniyle altı yıl sonra kapatıldı³⁶⁸.

g) Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası :

I. Dünya Savaşı sırasında Mersin'i Fransızlar işgal etmişlerdi. Fransızlar burada Memaliki Şarkiye Fransız Bankasını açmışlardı. Bu bankanın sermayesi iki buçuk milyon liraydı. Bu banka 1933 yılında iki yüz altmış bin açıkla kapatılmıştır.

h) Selanik Bankası :

Bu banka 1888 yılında açılmıştı. Sermayesi 2 milyon Frank olan bankanın sermayesinin kaynağı, Selanik bankerlerinin yanında, İtalyanlar, Fransızlar ve Avusturyalılardı³⁶⁹. 1909 yılında sermayesi 20 milyon Frank'a ulaşmıştı. Bir Türk Anonim şirketi olmasına rağmen Musevilerin, Fransız ve Belçikalıların elinde idi. Merkezi İstanbul'da bulunmaktaydı³⁷⁰. Sermayenin önemli bir bölümü Fransız "Societe Generale" tarafından kontrol edilmekteydi³⁷¹.

1920 yılında Mersin'de Selanik Bankası'nın bir şubesi açılmıştı ve bu banka halen çalışmalarını sürdürmektedir.

³⁶⁵"Adana", YA, C.I, s.36.

³⁶⁶Mutlu, "Bankalar", İÇel, S.44-45, s.5.

³⁶⁷Silier, s.527.

³⁶⁸Bu bankaya memur olarak giren Bodosaki, bu bankanın kapatılmasında etkili olmuştur. Çıkarları doğrultusunda davranmış ve İÇPAK fabrikasını yaptırmıştır. Mutlu, "Bankalar", İÇel, S.44-45, s.5.

³⁶⁹Silier, s.527; Sevimay, s.248.

³⁷⁰Eldem, s.231.

³⁷¹Silier, s.527.

Bu bankaların yanında Şark Şömendiferleri Bankası 1870 yılında 35 milyon İsviçre Frangı ile açılmıştır. Bu bankanın görevi Şark Anadolu, Bağdat, Adana, Mersin, Tarsus yollarını kontrol etmek olmuştur³⁷².

Cumhuriyet döneminde 1928 yılında İş Bankası, 1929 yılında Mersin Ticaret Bankası, 1931 tarihinde Karaman Çiftçi Bankası, 1936 tarihinde ise Cumhuriyet Merkez Bankası açılmıştır³⁷³.

4. Ticaret ve Sanayi Odası :

Mersin'de ticaretin gelişmesi, ticaretten anlayan bir sınıfın da yetişmesini sağladı. Mersin'de ticaret yapan tüccarlar örgütlenerek 1886 yılında Ticaret ve Sanayi Odası'nı kurdu³⁷⁴. Bu kuruluşun 1318 / 1900 yılındaki yönetim kurulunda Simyonoğlu Yorki Efendi ve Zelviyan Mıgırdıç vardı. Kuruluşun yedi üyesi bulunmaktaydı. Bu üyeler, Abdullah Murzok Efendi, Hacı Yakup Ağa, Hallaçzade İbrahim Efendi, Civan Arslanoğlu, Karaşoğlu Yuvanaki Efendi, Sebanadar Efendi'ydiler. Mehmet Şükrü Efendi ise katıptı³⁷⁵. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1320 / 1902 yılında da üyeleri değişmemişti³⁷⁶. Ticaret ve Sanayi Odası'nın yönetim kurulunda bulunan Zelviyan Mıgırdıç kardeşleri ile 1904 yılında Mersin'de bir çirçir ve pres fabrikası açtı.

5. Modern Yapılar :

Mersin'de tarihi anıt bulunmamakla birlikte ticaretin gelişmesiyle modern yapılar yükselmişti. Bunlar deniz taşımacılığı binası, demiryolu istasyonu, deniz feneri, Silifke kenarı üzerindeki köprü ve iskele³⁷⁷, Mesajir-i Marjım

³⁷²Silier, s.527.

³⁷³Mutlu, "Bankalar", İÇEL, S.44-45, s.6; Silier, s.531; A. Gündüz ÖKÇÜN, "1909-1930 Yılları Arasında A.Ş. Olarak Kurulan Bankalar", Türkiye İktisat Tarihi Semineri 8-10 Haziran 1973, Ankara, 1975, s.456.

³⁷⁴"İçel", YA, C.V, s.3721.

³⁷⁵AVS, 1318, s.184.

³⁷⁶AVS, 1318, s.185.

³⁷⁷Cuinnnet, C.II, s.51.

Kumpanyası'nın İdarahanesi, Rum Kilisesi³⁷⁸, hükümet konağı, gümrük binası bu binalar arasında yer almaktaydı.

a) Hanlar- Oteller

Ticaretin gelişmesiyle hanların sayısında da artış görülmüştür. Mersin'de geniş hanlar bulunmaktaydı³⁷⁹. Bu hanlar değişik isimlerle anılmaktaydı. Taşhan, Tüccarhanı, Katran hanı bunlardan bazılarıdır. Taşhan; Taş iskelesi yanında ve deniz kenarındadır. Taşhanı, Mavromati ve sabık Şuray-ı devlet azasından Vanyani tarafından 1869 yılında yapımına başlanmış ve 1871 tarihinde yapımı tamamlanmıştı. Tüccarhanı; Taş iskelesi karşısında Alahyalı Azakzade kardeşlerininindi. Daha önceleri burası Şatır hanı olarak bilinmekteydi. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Taşhan'dan daha eskiydi³⁸⁰. Katran hanı 1833 tarihinde yapılmıştı. Latin Kilisesi'nin cadde üzerindeki yeri 1810 yılında han olarak yapılmış fakat daha sonra burası 1846'da alınarak kiliseye dahil edilmişti³⁸¹.

Ticaret etmek için Mersin'e gelen nüfusun artması nedeniyle hanlar yetersiz kalmış ve otel sayılarının da bir artış olmuştu. 1320 / 1904 yılında Mersin'de 4 otel bulunmaktaydı. Kentleşmenin getirdiği modern binalar yapılmıştı. Yine aynı tarihte 5 lokanta ve 2 gazino bulunmaktaydı³⁸².

b) Deniz Feneri

Deniz feneri, Mersin çayının denize karıştığı yerin doğu tarafındadır. Sütunu taşandır ve sanatsal bir özellik taşımaktaydı. Yerden on beş metre yükseklikteydi. Akadeniz'de seyrüsefer eden ve Mersin iskelesi'ne uğramak isteyen gemi ve vapurları 12 mil uzaktan görülebilmekteydi. Görüşü sağlamak için oniki metre yüksekliğe ve iki bin beş yüz mumluk asetilen lambası konulmuştu. Bu mumum bulunduğu yere elli altı basamakla çıkılmaktaydı. Sütun bu fenerin bulunduğu yere kadar on iki metre yükseklikte olduğu gibi altı köşeli ve temel

³⁷⁸Ali Cevad, s.750.

³⁷⁹Darkot, "Mersin", İA, C.VI, s.771.

³⁸⁰Bu bina 1940'lı yıllara kadar avukatların ve tüccarların büyük bir kısmı burayı büro olarak kullanmışlardır. Bkz. Mutlu, "Bankalar", İÇel, S.44-45, s.5.

³⁸¹Mutlu, "Bankalar", İÇel, S.44-45, s.5.

³⁸²AVS, 1320, s.172.

genişliği de oniki metre olup duvarın kalınlığı 90 santimdi. Sütunun dibinde ve bitişinde bir mutfak ve üç odalı memurlar için oturma evi vardı³⁸³.

Bu deniz fenerinin idaresi için memur ve nöbetçiler sürekli olarak görevliyidiler³⁸⁴.

c) Hükümet Konağı

1321 / 1903 yılında mutasarrıf Cemal Bey zamanında gayet güzel bir hükümet konağı yapılmıřtı³⁸⁵. Hükümet Konağı'nın Abdülkadir Saydavi Efendi'ydi. Hükümet konağının birinci katında yirmi oda, ikinci katında bir geniş salon ve 19 oda bulunmaktaydı³⁸⁶.

d) Gümrük Binası

Mersin köy halinde iken ve küçük bir iskelesi varken gümrük işleri Tarsus'tan gelen memurlar tarafından yapılmıştı. 1832 yılında buraya ahşap bir kulübe yaptırılmıştı. 1852 yılında bir müdür, bir kâtip, bir sandık emini burada

³⁸³1941 yılında 90 yaşlarında bulunan Süleyman Nasrani isminde bir ihtiyarın babasına atfen söylediğine göre bu deniz feneri 1840 tarihlerinde yapılmıştır. Daha önce bu yerin elli metre kadar kuzeyinde demirden yapılmış dört direk üzerinde basit bir kule halinde ve gene basit bir petrol lambası ile işaret verilmekte imiş. Bkz. Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu (Mersin Şehrinin Belli başlı Eski Binaları)", **İçel**, 1941, S.40-41, s.6.

³⁸⁴**AVS**, 1290, s.73, Mutlu, "Mersin Şehri..", **İçel**, S.32, s.4

³⁸⁵**AİİAC**, s.73.

³⁸⁶ Belediye meclisi'nin aldığı bir karar üzerine iskelenin dört yıllık geliri Hükümet konağının yapılması için tahsis edildi. Halkın da yardımları ile hükümet konağı yapılmıştır. Dört senede on sekiz binden fazla altın lira harcanmıştır. 1925 yılında Maliye dairesinden çıkan bir yangınla bu binanın ahşap kısmı yanmıştır. Bkz. Fikri MUTLU, "Mersin Şehri Ne Zaman ve Nasıl Kuruldu (Resmi Binaların Yapılışı)", **İçel**, Mersin, 1941. S.38-39, s.10.

çalışmıştı. 1884 tarihinde ahşap olan bu bina yıkılarak daha büyük taştan bir bina yapıldı. 1909 yılında inşaat genişletilerek son şeklini aldı.

e) Sinema ve Tiyatro

Ekonomik gelişme kültürel gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. 1918 yılında Mersin'de 2 sinema ve 1 tiyatro Mersin halkına hizmet vermekteydi³⁸⁷.

³⁸⁷ AiiAC, s.73.

SONUÇ

Mersin, Toros Dağlarının eteklerinde, Akdeniz kıyısında kurulmuş bir yerleşim merkeziydi. XIX. yy'ın ikinci yarısına kadar küçük bir köy olan Mersin XIX.yy'ın ikinci yarısından sonra hızlı bir gelişme göstermiştir.

Mersin halkı, XIX. yüzyılın ilk yarısında çiftçilik ve balıkçılıkla geçinmekteydi. Mersin'de iklimin ılıman olması, toprakların verimli olması nedeniyle her türlü tarım ürünü yetiştirilebilmekteydi. Halk, sebze ve meyvelerin dışında buğday, arpa, darı, mercimek, nohut, burçak, pamuk ve susam yetiştirirdi. Bu ürünlerden pamuk, susam ve darının tamamı, buğday ve arpanın ise ihtiyaçtan fazlası denizyolu ile ihraç edilirdi. Portakal, limon, kaysı ve şeftali aranan meyveler arasındaydı. Ekilip dikilen arazi, kullanılmayan araziye göre daha fazlaydı.

Mersin XIX. yy'ın ilk yarısında oldukça ormanlık bir alandı. Bu tarihlerde ticaret daha çok keresteye dayanmaktaydı. Halkın kereste ticaretine rağbet göstermesiyle Mersin'deki ormanlık alan azalmıştı. Deniz kıyısında bataklık arazinin olması denizden yararlanmayı engellediği gibi zaman zaman salgın hastalıklara da neden olmaktaydı. Kurutulması için çaba gösterilse de tam anlamıyla başarılı olunamamıştı.

Mersin sıcak bir yerleşim yeri olduğu için tarım daha çok sulamaya dayanmaktaydı. Bahçeler ve bağlar kasabanın kuzeyinden gelen nehirlerin suları ile sulanmaktaydı. Bu sular aynı zamanda mahallelere dağıtılarak halkın su ihtiyacını da karşılamaktaydı. Akarsular, Mersin'e hayat vermektedir. Akasulardan yararlanılarak kereste taşımacılığı yapılmakta, hızar ve değirmenler çalıştırılmaktaydı.

Mersin'de ticaretin gelişmesine paralel olarak nüfus da artmıştı. Nüfusun artmasında bir diğer neden de liman kenti olmasıydı. Mersin'in etnik kökeni ise farklıydı. Nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmakla birlikte Rum, Ermeni, Katolik halk da bulunmaktaydı. Bu ayrı cemaatlerden oluşan halkın kendilerine ait ibadet yerleri ve okulları bulunmaktaydı. Gayrimüslim halk rahat bir yaşam

sürmekte, ticaret hayatında etkin bir konuma sahip olmakta ve devlet dairelerinde de çalışabilmekte idi. Mersin'de sıbyan, iptidaî, rüştiye mektebi ve medrese gibi okullar bulunmaktaydı.

Ticaretin gelişmesine paralel olarak Mersin'de yönetsel değişiklikler gerçekleşti. Mersin, 1841 yılında henüz bir köy iken, 1851'de nahiye, 1864'te kaza ve 1888'de sancak oldu. Hızla büyüyen Mersin 47 yıl içinde köyden sancağa dönüştü.

Mersin kentinin ekonomisi daha çok tarıma dayalı gelişme göstermişti. Özellikle pamuk üretiminin artması, temel girdisi pamuk olan bir sanayinin kurulmasına yol açmıştı. 1863 yılında ilkel yöntemlerin bırakıldığı bir çırçır fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikada 90 çırçır makinası, 2 su cenderesi, 2 su türbini bulunmaktaydı. XX. yy.'ın başlarında Mersin'de pamuk yağı üretilmekteydi. Bu fabrikalardan başka Mersin kentinde, un, rakı ve buz fabrikası da vardı.

Mersin'de küçük sanayi dallarından hızcılık, marangozluk yapılmaktaydı. Kilim, seccade dokumacılığı önemliydi. Dokunan ürünler daha çok kent içinde kullanılırdı. Mersin'de çıkarılan krom, kurşun ve bakır madenleri ihraç edilirdi.

Mersin'in gelişmesini hızlandıran iki önemli gelişme, limanının olması ve bu limanın hiterlanda giden ulaşımının sağlanmış olmasıydı.

Mersin Limanı'nı açık bir liman olmasına rağmen, Adana eyaletinin ithalat ve ihracatı özellikle 1850'li yıllardan sonra buradan yapılmıştı. Mersin Limanı'nın tercih edilmesinde büyük etkenlerden biri Tarsus Limanı'nın tıkanması olmuştu. Adana'ya daha yakın olan Yumurtalık ve Karataş limanlarının modernleştirilmesini amaçlayan projeler sunulsa da bu tasarılar geri çevrilmiş, Karataş ve Yumurtalık limanları, ticaret gemilerinin yanaşmasına elverişli duruma getirilememişti. Böylece Mersin'in Limanı'nın gelişimi hızlandı. Bunun yanında XIX. yy.'ın başlarında Akdeniz'in önemli limanlarından olan İskenderun Limanı da eski önemini yitirmeye başladı.

1890'larda Mersin Limanı bölge ticareti ve deniz ulaşımının merkezi durumundaydı. Deniz ticareti ve ulaşım ağırlıklı olarak İngiliz, Fransız, Rus, Mısır ve Yunan şirketlerine bağlı gemilerce gerçekleştirilmekteydi.

Mersin Limanı geliştikçe var olan iskeleler ihtiyacı karşılayamaz olmuştu. Özel teşebbüsler ve devletin girişimiyle yeni iskele, liman ve rıhtım yapılmıştı. 1895 yılında Mersin'de 7 iskele vardı. Bu iskelelerde mavnalı, kayık, motor, istimbolot sürekli bulunurdu. İskelelere hemen her gün vapur uğrardı. Karaya uğrayamayan gemi ve vapurlar limanın güneyinde 300 metre ilerde bulunan deniz fenerine, getirdikleri malları indirirlerdi. Coğrafi konum nedeniyle Tarsus, Adana, Konya, Niğde ve Sivas'ın doğal limanı niteliğindeki Mersin'e haftanın belli günlerinde, İstanbul ya da İskenderiye'ye giden posta gemileri uğramaktaydı. Mersin Limanı'na en çok, Fransız bandıralı Mesajir-i Marjım, Bande Liyon ve Bel, Şirket-i Mahsusa ve Hidivye firlarının gemileri ile Rus bandıralı gemiler gelmekteydi. 1890 tarihinde Mersin'e toplam tonajı 204.912 tonu bulan 900 ticaret gemisi gelmişti.

1890 yılında Mersin Limanı'ndan en yoğun dışsatım yapılan ülke Fransa idi. Dışsatım açısından Avusturya, İtalya ve İngiltere de önemli yer tutmaktaydı. Dışsatım miktarı 3.700.000 Frank olan pamuk toplam dışsatım miktarının yaklaşık 1/3'üydü ve çok büyük bir bölümü Fransa'ya satılmaktaydı. Aynı dönemde pamuktan sonra en önemli dış satım ürünü buğdaydı. Dışsatım ürünleri içerisinde yün ve susam da önemli bir yer tutmaktaydı.

Pamuk ve buğday, ayrıca Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine de gönderilmekteydi. Cuinnet'e göre, 1890'da Mersin'den başka bölgelere 800.000 Frank değerinde pamuk ve 170.000 Frank değerinde de buğday gönderilmişti. Aynı dönemde, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinden Mersin Limanı'na gelen mallar arasında tütün ve tömbeki önemli bir yer tutmaktaydı. Tütün ve tömbekiden sonra 160.000 Frank ile sabun ve dokuma ürünleri ikinci sıradaydı.

1890 yılında Mersin Limanı'na en çok mal gönderen ülke İngiltere idi. Toplam 2.470.000 Frank değerindeki İngiliz malları 6.643.000 Frank olan limanın toplam dış alım değerinin 1/3'ünü oluşturmaktaydı. 1.592.000 Frank'lık mal

gönderen Avusturya ile yine Osmanlı Devleti'ne Mersin Limanı'nda 1.374.000 Frank'lık mal veren Fransa da, ikinci ve üçüncü derecede önemli dışalım ülkeleriydi. Bu dönemde liste sonunda bulunan Amerika, Osmanlı Devleti'ne başlıca petrol ve ilaç malzemesi satmaktaydı.

XIX. yy.'ın sonunda Mersin Limanı'na ulaşan dışalım malları içinde en önemli yeri kumaşlar ve konfeksiyon malları tutmaktaydı. Bu malların satıcısı olan başlıca ülkeler ise İngiltere, Avusturya ve Almanya idi. Yine aynı dönemde çeşitli ülkelere şeker, işlenmiş deri, demir, kahve ve petrol alınmıştı.

Mersin'in dağlarla çevrili olması karayolu ulaşımını kısıtlamaktaydı. Yeterince liman ve iskele olmaması nedeniyle deniz ticaret ihtiyacı karşılanamamaktaydı. XIX.yy'da tüccarlar, yöreye mal ulaşımı için deve kervanlarından yararlanmaktaydılar. Mersin'de iki önemli karayolu bulunmaktaydı. Bu yollardan birincisi Tarsus- Adana- Kozan, ikincisi de Silifke bağlantısını sağlamaktaydı. XX.yy.'ın başında Mersin - Karaman arasında da bir şose yol yapılmıştı. Mersin Limanı'nın ticari faaliyetlerinin artmasıyla çevredeki yollar ihtiyaca cevap veremez olmuştu. Ulaşım olanaklarını düzeltmek için Mersin ile Adana'yı bir demiryolu ile bağlama projeleri ortaya atıldı. Mersin Adana demiryolu yapımı ve işletmesi ayrıcalığı Mehmet Nahit Bey ve Kostaki Efendi'ye tanındı. 99 yıl süreli ayrıcalığı, Baron Evain de Vandeuve satın alarak, 1885'te 165.000 Sterlin sermayeli bir Osmanlı Şirketi kurdu. Toplam 67 km uzunluğunda olan demiryolu, 2 Ağustos 1886'da işletmeye açıldı. Ancak demiryolunun yapıldığı ilk yıllarda beklenen sonuç alınamadı. Çünkü 1887 yılını izleyen 3-4 yıl boyunca Çukurova bölgesini kasıp kavuran bir kuraklık dönemi yaşandı. Fakat bundan sonraki yıllarda demiryolunun ticaret üzerinde beklenen etkisi görüldü. Demiryolu 1908'de resmen Bağdat demiryolunun bir şube hattı durumuna geldi.

Mersin - Adana demiryolu, km başına düşen gelir açısından Osmanlı Devleti'nin demiryolları arasında ilk sırayı almaktaydı. Demiryolu, 1890 yılında 38.508 yolcu ve 36.612 ton mal taşımıştı. 1891 yılında burada toplam 181 kişi çalışmaktaydı.

Demiryollarının yapımı, XIX.yy sonu ile XX.yy başlarında Mersin'in ticaretini oldukça canlandırmıştı. Mersin'de ticareti güvenliydii. Mersin belediyesi de bu konuda gereken önlemleri almıştı. Çarşıları gayet düzenli ve muntazamdı. Çarşının bulunduğu yerde, yerli ve yabancı istenilen bütün malların bulunabileceği ve sürekli alışveriş yapılabilecek bir çok dükkan ve mağaza bulunmaktaydı.

Mersin'de ticaretin gelişmesiyle bir çok yeni kuruluşlar ve modern yapılar yükselmeye başladı. Mersin'de ticaret yapan yabancı devletler ticari çıkarlarını korumak için konsolosluklar açtılar. 1891 yılında Mersin'de İngiltere, Rusya, İtalya, İspanya, Avusturya, Yunan, Amerika, Hollanda, Danimarka, Belçika, İsveç, Norveç ve Portekiz Devletleri birer konsolos bulundurmaktaydı. Konsoloslara bazı ayrıcalıklar tanınmıştı.

Ticaret yoğunlaşınca, konsoloslukları bazı önemli yabancı banka şubelerinin açılışı izledi. Deuche Orient Bank, Atina Bankası, Selanik Bankası, Memalik-i Şarkıye Fransız Bankası, Osmanlı Bankası bu bankalar arasındaydı. Mersin halkından da bürolar açarak banka işlemleri gören kuruluşlar vardı. Milli kuruluşlardan Ziraat Bankası'nında bir şubesi bulunmaktaydı.

Ticaretin gelişmesiyle Mersin'de dükkan ve mağaza sayısı da günden güne artış gösterdi. XX.yy.'ın başlarında Mersin'de 1000'e yakın dükkan bulunmaktaydı. Bununla birlikte, oteller, lokantalar, gazinolar, meyhaneler yerli halka ve ticaret için gelen tüccarlara hizmet vermekteydi.

KAYNAKÇA

- Ali CEVAD, **Memleket-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugâtı**, İstanbul, 1313.
- AYBAR, Celal, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913**, Ankara, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1939.
- AYNİ, Ali Efendi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağılımı ve Bunların Mali Güçleri**, (Çev: Hadiye Tuncer), Ankara, 1964.
- BAYRAK, M. Osman, **Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu**, İstanbul. 1982.
- BEHAR, Cem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Tarihi İstatistikler Dizisi C.II, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978.
- BİLİM, Cahit , **"Şirket-i Hayriye", Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.I/1, Eskişehir, 1988.
- CUİNNET, Vital, **La Turquie d'Asie**, C.II, Paris, 1891.
- ÇIPLAK, Mustafa Necati, **İçel Tarihi**, Ankara, 1968.
- DARKOT, Besim, **"Adana", İslam Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1950.
- , **"İçel", İslam Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, 1950.
- , **"Mersin", İslam Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, 1957.
- ELDEM, Vedat **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994.
- GARSTANG, John, **Prehistorik Mersin : Yümüktepe in Southern Turkey**, Oxford, 1953.

- GÖKBİLGİN, Tayyip, "Konsolos", **İslam Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, 1955.
- , "Mithat Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, 1957.
- GÜNALTAY, Şemsettin, **Yakın Şark II**, Ankara, 1987.
- İSLAMOĞLU, Huri, "Commodity Production for Worldmarkets and Relations of Production in Ottoman Agriculture 1840 - 1913", **The Ottoman Empire And The Economy**, Cambirdge, 1987.
- İSSAWİ, Charles, **The Ekonomik History of Turkey 1800-1914**, London, 1980.
- İZBIRAK, Reşat, **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1992.
- KARADAĞ, Hüsamettin, "Mersin ve Çukurova Hakkında Tarihi Notlar", **İçel**, Mersin, 1939, S.18
- , "Mersin Limanı'nın Ehemmiyeti ve Faaliyeti", **İçel**, Mersin, 1939, S.14-15.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.V, T.T.K., Ankara, 1988.
- KINAL, Füzuzan, **Eski Anadolu Tarihi**, T.T.K., Ankara, 1991.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1991.
- M. TEVFİK **Türkiye Demiryolları**, İstanbul Devlet Matbası, 1927.
- METİN, Halil, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, M.E.B., İstanbul, 1992.
- MUTLU, Fikri, "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu", **İçel**, Mersin, 1940, S.29, 32, 33, 34.
- , "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu (Mektepler)", **İçel**, Mersin, 1941, S.37.
- , "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu (Resmi Binaların Yapılışı)", **İçel**, Mersin, 1941, S.38-39.

- ,
"Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu (İskeleler)", İÇel, Mersin, 1941, S.42-43.
- ,
"Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu (Bankalar)", İÇel, Mersin, 1941, S.44-45.
- Muzaffer,
Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile Ticari Münasebetleri, tarihsiz.
- ÖKÇÜN, Gündüz,
Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri, İstanbul, 1984.
- ,
"1909-1930 Yılları Arasında A.Ş. Olarak Kurulan Bankalar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri 8-10 Haziran 1973**, Ankara, 1975.
- ÖZ, Tahsin
"Türk Kumaş Tarihi Üzerine Araştırmalar", III. **Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943**, T.T.K. Ankara, 1948.
- PAKALIN, M.Zeki,
Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.I, II, III, (İstanbul, 1946, 1951, 1954).
- PAMUK, Şevket,
Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913), Ankara, 1984.
- ,
19.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, C.I, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Saffet,
Yeni Resimli Coğrafyaî Osmanî, İstanbul, 1332, Amire Matbası.
- SARC, Ömer Celal,
"Tanzimat ve Sanayimiz", **Tanzimat I**, İstanbul, 1940.
- SAYME, Ronald ,
"Torosların Muntazam İşgali", III. **Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943**, T.T.K. Ankara, 1948.
- SEVİM , Ali - Yaşar YÜCEL,
Türkiye Tarihi, C.I, Ankara, T.T.K., Ankara, 1990.
- SEVİMAY, Hayri R.,
Cumhuriyete Giderken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi, İstanbul, 1995.

- SİLİER, Oya, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri 8-10 Haziran 1973**, Ankara, 1975.
- Şemsettin Sami, **Kamüs'ül-âlâm**, C. VI, İstanbul, 1898.
- TEKELİ, İlhan, Selim, İLKİN, **Dünyada ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü**, Ankara, 1987.
- TEKELİ, İlhan, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, 1985.
- TEOMAN, Zeki, **İçel Mektubu**, İçel, 1942
- TEXİER, Charles, **Küçük Asya**, (Çev: Ali Suad), C.III, İstanbul, 1340.
- TÖNÜK, Vecihi, **İdare Teşkilâtı**, Ankara, 1945.
- QUARTAERT, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, (Çev: Sabri Tekay), Ankara, 1987.
- UĞUR, Sait, **İçel Tarihi**, C.I., Mersin, 1943.
- Urfalı Mateos, **Vekayi-name (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev: Hrant D. ANDREASYON), T.T.K. Ankara, 1987.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakki, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, T.T.K. Ankara, 1984.
- ÜNVER, Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", **Tanzimat I**, İstanbul, 1940.
- YALÇIN, Osman, **İçel**, İstanbul, 1969.
- , **Mersin**, İstanbul, 1960.
- YILDIRIM, Nuran, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, 1985.
- YUND, Kerim, **İçel Antolojisi**, Ankara, 1952.

"Adana", **Yurt Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1982.

Adana Vilayet Salnamesi, 1283, 1289, 1290, 1293, 1294, 1296, 1297, 1308, 1312, 1318, 1320.

Anadolu, İstıtastiki, İktisadi ve Askeri Coğrafyası, C.I, Matbaai Askeri,1337.

Ekonomi Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, 1982.

Harita Katoloğu, ADA.912/564. Kayıt No. 1292, İstanbul Belediye Kütüphanesi.

"Hatay", **Yurt Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1982.

"İçel", **Yurt Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, 1982.

İçel İl Yıllığı, 1967.

İmtiyaz ve Mukavelat 1272 -1279, Dersaadet, 1310.

Malumat, 13 Temmuz 1311.

Mersin Limanı, T.C.D.D. İşletmesi Genel Müdürlüğü, İzmir, 1965.

Sabah, 13 Mart 1876.

Sabah, 17 Nisan 1876.

Serbest Bölge İçin Tartışmalar Sürüyor, **Milliyet**, 7 Mart 1983.

Arşiv Belgeleri :

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade İmtiyaz ve Mukavelât, 265/3, 21 CA. 1327 /12 Mayıs 1909.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Hususi, 26/6 6.RA 1310 /28 Eylül 1892.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Hususi, 352/12, 30.R.1318 /1 Temmuz 1900.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maden Mukatası 2136 (s.155).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver, 5. M.1283 /20 Mayıs 1866
Sıra 18992 Def: 13866.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükelâ Mazbataları, 91/21 1314.Ş.23 /28
Ocak 1897.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükelâ, 234/70 1332. Ca. 2 /28 Nisan 1914.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükelâ, 87/46 1308.7. 2. /10 Temmuz 1890.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükelâ, 92/75 1318. S.18 /18 Mayıs 1900.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Vilayet Kalemî, 114/57, 1269. S. 11 /25
Kasım 1852.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Vilayet Kalemî, 143/34, 1270. M. 2 /5 Ekim
1853.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Vilayet Kalemî, 342/89 1274.C.27 /10 Ocak
1858.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Vilayet Kalemî, 376/98 1276. R. 12 /11
Kasım 1859.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mektubî Vilayet Kalemî, 411/18, 29.ZA.1276 /20
Haziran 1860 "şukka".

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 86/31 1314.11.15 /21 Kasım
1896.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 105/8 1317.9.9 /15 Eylül
1899 Def.4.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 1299. 12. 9 /2 Ocak 1882
Def.II.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 17/56 1299.12.9 /2 Ocak
1882.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 17/56, 1299.12.9 /28 Ekim
1881 Def.I, II.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 40/22 1305.2.20 /20 Mart
1888.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 6/41 1297.8.13. /19 Ağustos
1879 Def.III.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 86/31 1314.11.17 /23 Kasım 1896.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1062/2, 14 CA. 1311 /24 Kasım1893.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1145/3 1320.C. 1320 /1 Şubat 1902.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 2215/2, 3.C.1323 /3 Ağustos 1905.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 2516/7 21.ZA. 1321 /1 Şubat 1904.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 2652/7, 9.M.1324 /4 Şubat 1906.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 586/1, 1. R. 1323 /19 Haziran 1906.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 586/1, 1.R.1323 /6 Mayıs 1905.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 676/19 23.RA.1325 /9 Haziran 1907.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Harita No. 493.

EKLER

Belge No 1 : Mersin gelen gemilerin bağlı olduğu acenta, gemilerin Mersin Limanı'na uğrama zamanları ve geliş ve gidiş yolları. AVS, 1308, s.87.

مرسین آمدش ایدین دکر واپورلینک قومانیاسیه ایام مخصوصه و آجته لرینی مین جدولدر				
اجته سی	ایام مخصوصه سی	رفقی	آمدی	منسوب اولدینی قومانیایا
حاجی ادهم بك م ۴	بیر اون بشکونده بر کره	سوریه ودر سعادت از میر طریقله در علیه به	در علیه واز میردن اسکندر به و سوریه دن	اداره مخصوصه (عثمانلی)
موسیو ایلیا عواتیا	بازار	بریه الشام	بریه الشام	خدییوی (عثمانلی)
موسیوماره زاری	بیر اون بشکونده بر صالی بیر اون بشکونده بر بازار	سوریه خطیله مارسلیا از میر ودر سعادت و مارسلیا	در سعادت واز میر سوریه	مسازری مار تیم فرانسیز
موسیو نیقوله دارا	چهار شنبه بجشنبه	سوریه از میر	از میر سوریه	انکلیر بل

❖ اخطار ❖

« فابر فرانسیز » و « پایایی انکلیر » و « فراوا یونان » نام قومانییه واپورلری
دخی اوره صره کلیر کیدر لر سده اوقاتی معین دکدر .

Belge No 2 : Mersin Limanı'na uğrayan gemilerin türü ve bağlı olduğu kumpanyalar. AVS, 1309, s.102.

ملاحظات	منسوب اولدینی / حامل اولدینی		جنس سفاین	
	سیناق	قومانیایا	یلکن	واپور
سینه کوردن قنده قومانیایا ایتیمیه یرو اوزکانات بشق قنده قطع اولاندیر	عثمانلی	مختلف	۹۶۰	۲۸
	»	خدییوی	۰	۲۷
	»	قدس شریف	۱۰	۰۰
	فرانسیز	مسازری مار تیم	۰۰	۰۸
	انکلیر	بل	۰۰	۸۰
	روسیه	»	۰۰	۱
	اوستریا	»	۰۰	۱
	داجیارقه	»	۰۰	۱
	یونان	بانده لیون	۴۵	۴۱
	ایشالیا	»	۱	۰
اسوج	»	۰	۲	
		یلکون	۱۰۰۴	۲۶۴

مرسين اطنه تيمور پولی خطنده مستخدم بولان كافة مأمورین و کتبه و خدمه نك دفتریدر			
اداره عمومیه			
قومیسر مهران افندی مایغونیان			
اسامی	مأموریت	اسامی	مأموریت
دیلون	مدیر عمومی	یان	مقراصچی
کتابت صندوق	امانتی و امور مختاره	احمد	بکچی
ل براچونی	سرکاتب و صندوق امینی	قطار	قوندورلنی
اسماعیل	مختاره مأموری	م شامه	قوندوقور
قونظورو	ل	س بسدیکیان	کذا
و وینالیس	قونظورول مأموری	طرسوس	استاسیون
انبار	اداره سی	ناشید	استاسیون مدیری
ت پسروللا	انبار امینی	د زوشدیادیس	معاون
وانکلی	انبار حالی	ژ دیا سی	بیلچی
مرسین	استاسیون	واسیلی	مقراصچی
ا کیرلانس	استاسیون مدیری	کذا	کذا
ژ شافون	مدیر ثانی	استاسیون حالی	استاسیون
ت الفنز یو	مفازه بی	استاسیون مدیری	استاسیون
وروده	تلفراف مأموری	ف فلانقا	مغازه بی
ت ولنا کیس	بیلچی	م بولدقیان	معاون
ژ اریار	اشیا نقلیات، مأموری	ز لطفاه	کذا
کیراغوص	مأموره بی	ا التي قوزه لیان	مقراصچی
ابراهیم	استاسیون حالی	هاچی یورکی	کذا
احمد یافیدی	مقراصچی	یوسف	
احمد	بکچی	کود بس اوغرامه	موقف
کیرفور	استاسیون حالی	بهرجت	مقراصچی
درمکیان	بکچی	حاجی طالب	اوغرامه موقف
پترونی	ملازم	داود	مقراصچی
		کولک	اوغرامه موقف
		ژ دیاس	موقف مأموری
		واسیلی	مقراصچی
		بکیجه اوغرامه	موقف
		ت داندیلو	موقف مأموری
		ابراهیم	مقراصچی
		ذیتونلی	اوغرامه موقف
		میضالی	مقراصچی
کمییاوغلی	کمییاوغلی	ساوه لؤنری	مقراصچی
اوغرامه موقف	اوغرامه موقف	شاکر پاشا	موقف
مقراصچی	مقراصچی	اوحانس	مقراصچی
		ماکنه	موقف
		ژ ابل	مقراصچی
		س قوسطی	موقف
		بغوس	موقف
		جوانی	موقف
		سامونل	موقف
		زووان	موقف
		لغنز یو	موقف
		پنشان	موقف
		آکیله آ	موقف
		خر پلوس	موقف
		ماقولوماتی	موقف
		قو کناکی	موقف
		زورز	موقف
		اطناش	موقف
		قوسطی	موقف
		ملتی	موقف
		کذا	موقف
		کذا	موقف

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

و اعراضه عن طاعة الله تعالى و طاعة رسوله صلى الله عليه و آله و سلم و طاعة ائمة الهدى اهل بيته الطيبين الطاهرين و طاعة من اوصى بهم خير و طاعة من اوصى بهم شر

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...

...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

کرت عرصتک بانه و اول قدر رسیده دیگر فقط عرصتک اهنیاها های ایمنس ورتک اولونکی رختک ملحقا
کرکه عاضه بولمنه اقتضا ایجک کی لکرتوب اشیا وارم تک دن اوریاه هیقارن دریم اوزرک کتک ایستکی
معلمه محاطه کلدیری وضعه حقوقک محاطه اولونک خضر صیدک جمله مقاوله درج و اولطال و لیمانه دریم اوزرک
طولای قومیا نیک اهد و استفا ایجکی رسو دار اولونک تعرفه محاطه اولونک اولونکی امورال اهنیه و استفا
قدیمه رسو اولونک ایله منفذ معاهدات تجاریه ایله تفریق اولونک منی بوزده فضل اولونک رسو و اولونک
صوت ملحقه برکت مقایله اولونک لازم کله جبهه نظر تعرفه مذکوره مدرج مقادیرک دن لیمانه دریم اوزرک
طولای افضف اولونک محسنا ایله تناسب اولونک لازمه ده لیمانه اولونک کتیرسه واقعا استابول دریم
شکتیه امانت سارا ایلیک لکرتوب اولونک میانه اتریو و اراضی سئلرله برهتم تقریبات اهنیه و اولونک
الحاقه لکرتوب تعلیم اوغلا مقصد بولنامه تعرفه شکله بوزک فورکده رسیده کتیرسه اولونک نهمه تابع
اولونک برعقاوله کتیرسه موقوفه اولونک اولونک امانتک اویانک معالمانه ملک صاحب و ملحقه بولونک اولونک
بیانید مود مذکوره تک اشعار امانت موقوفه خضر صیدک تجاری و نافع نظرنه اشعار سبب اولونک اکلشده

اولونک اتریو امانت ایله اولونک قرابت اولونک افضلیت بولونک و موصلیه طرفه سومات امانت اهنیه
اوراقه موقوفه سبب بولنامه عیالک کتیرسه اولونک اتریو اولونک اولونک امانتک نظر اولونک اولونک
و شکرانه اولونک امانت لیمانه و کتیرسه سامل اولونک اوزرک قلم اولونک و موصلیه بولونک بقعه اولونک اولونک
اولونک و لیمانه ایجک کی شرایطی نظر اولونک اولونک امانتک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
سالف الذکر مصلحت استواریت شعاعی تعرفه تک رعایت کتیرسه اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
رسیده موقوفه رعایت درجه سالیانه اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
رعایت کتیرسه موقوفه سالیانه اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
موقوفه کوره شمیهه بالیقیه شکرانه درج و عدولت امانت اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
داوید و اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
استغاثه بولنامه محمد هوز و رفعتی هفتک معالمانه هرچا اشعار تجاری و نافع نظرنه ازیار اولونک
هوزا و رود ایدیه ۱۷ هوزا ناچقن مذکوره ملحقه حسن نافع تک مذکوره مصلحت اهنیه اولونک اولونک
محمد علی پاشا تک موقوفه بولنامه سربکی " س " داوید و اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
عمانی بانقنده امانت مذکوره موقوفه اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
نقدانجه ایضا اولونک قدر اعتباری دن سوبجیک بلدیسه بانقده بوسه امانت موقوفه اولونک اولونک
و حسب مصلحت اولونک برنوال بسوط اتریو امانت طبعی عرف نظر اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
قبول اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
درعاطفه اتریو امانت اهنیه فضل اراضی نکره ورتک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
امانته طلب اولونک شرایطی حسب مصلحت اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
درج تمیمه قدیمه و سوزای اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
و بیلاوه و زخم اولونک برعقاوله اهنیه ایجاب امانت اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک
کوتیرسه مصلحت اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک اولونک

Mersin'de liman ve rıhtım imtiyazının Atinosan'a verilmesi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmi Maruzat, 105/8 1317.9.9.

مقتضای صحت روی الذکره اگر چه برای طرفه مشعلت تا بنی طرح اولیین کی ابقای شرایط انبایه لیستین
مشکوک اولدینده بولرینک تفریح و تانی ایچمه اینک بیده تجارت و نافعده نه زخم نظر دفته آنسه و سبانه
تقسیمت معروضه وه رض منبایه اولیجه اوزره بیوزاری نظرت شایلا ایلد بالخاصه اصول و اسانله توفیقاً
ایفا و اکلایله اولنه نظراً مع لدرنگوره های بحث یله کویله مننه و لیمان و برنجیم کی تاسیسات نافعده بملکت
سولهنده اشخاص اینک ان ملام و بطنه اسباب و و سلیج اولنه و اطرافان و اوله اولانک نغده و زیاده و بوسله
سامانله تجارتک توسیع و تسهیج ایچمه بویکی تاسیسات ممالک کورسه نهجهان عهدهک هذای اصلک اولس و و قلم
اونه و دبی اقدم آمال بولمنه و آره و کز سولهک اما طولیک بیوک و ملام شملک اسکرس اوله و رسبه و المنه
نویزولی و سار بویکی بدهه و لفظ عرلایک انشا و زریه کوزنه کوزنه زرق اینک بولنامه و سبک بویله لیمان و برنجیم
اهتیاچلیسه سیکل اولوره بیدک اولنه و مع لهذا سافلایک مفاولنامه و شملنامه بویزلی یاکنز لیمان و برنجیم
تاسی اوله اوزره نمونله اسانله توفیقاً قلم اولدیرلیکن کی یونان اما غلبه جریان اینه شماره اوزریه انشا اوله
مقرات سرود ایله بقات لقا نقضیات حال بولمنه توفیقاً بولمنه منی کیفیت اسانله تاسیسات قیوه و زویج
کویله اولدینده مفاولنامه و شملنامه لایمیر لیمه تفرورک زینس مندرجه انبار اولدینده مفاولنامه
برنجیم سبک و لیمه فخرده مفاولنامه نایجی نفاظینده اعتبار ایدیسه مدت طرفت تجارت و نافعده تفریح
انبار بقیه بفرجه فرانسویجه و دولتی تفریح اولیجه شرایط توفیقاً بولس و انبایه نغده خصوصاً اوله
زاموس خطری انشای ایچمه رض اصحاب انبایه صحت و برلیکی تفریح ایدرلیکی کی اولبایک حریطیه لیمه
اولدینده اسوسه لیمه خطریک برنجیم صراحتیه سبک ایچونه قدر نغده ایدرلیکی کوشن اولوب حالیکه
شرایط لازمه انبار اولدیرلیجه اوله و اوله جهت بقصدت شید اولدین سبک بولنامه زاموس خطری
انبار و نغده ایچمه لیمان و برنجیم انبایه بیله اصحاب انبایه صلاحت و پس هزار اولدینده بونک برنجیم
« انبایه صابری و با مقامه قائم اولدین شکت یاکنز انبایه بلی برنجیم مخصوص و نغده اوله و برنجیم خاصه
انبایه ممالک اوزره انشای تجارت نعل اینک ایچمه اوله یا بکری لیمه اولور و نغده خطری انبایه سادده اوله
دیه برقره خیری و انشای نام سبک برقره رض لیمان و برنجیم انشای ایچمه فضیله اوله ایضی لاهنده
ایضی امریه حالیه بولینس حاله انبایه صابریه مجازاً ترک اولدینس کور بولسار لیمان و برنجیم و ترک املا
ایدینده صهره کدجهک کمد اوزریه و اوله انبایه بلی بولسار ایچمه لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم ایچمه کی
مجازاً بولسار ایضی و پس رض مناسب اوله مینجینده اشرفه ناک اشور ایضی و نغده ایضی لیمان و برنجیم
بولینس و بونک لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم
دیره ک اولدیرلیجه لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم
و ادوات و لوازمات ک کسندنه معقولینده هغه لاز اوله برنجیم ماه معدنه کوری رضی ارضای ایسه اولوب
حالیکه معدنه کوریکه انبایه مفضلن لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم
و اشوات و ادواتک بر نغده مخصوص اوله اوزره سمدنه معقولینده ملام زاموسه نغده و اصحاب انبایه
و بافتشایه کوریکه انشای شکتی حکومت سبک ماعه و موفقی سبک ایصال اینک انبایه لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم
برشکتی اهل و ترک ایچمه کوریکه « دیر ایچمه براد عدوسه و کوریکه لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم
نغده اولدینس لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم
عه و صلاحت و برلیکنه لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم لیمان و برنجیم
و شملنامه بیایه قننیه و جهه تجارت و نافعده و کوریکه نه نغده نظریه کویله هبک لزوم و اشباع اوزریه

Mersin'de liman ve rıhtım imtiyazının Atinosan'a verilmesi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Resmî Maruzat, 105/8 1317.9.9.

طوبیلتو باشنه بیرمیش باره و یوزده قنده فاله طوبیلتونک بدرنده اوز باره آله هفتک مذکور نفوسه نهمی
 و تمانیره رسنجه و هی شواسه کوره الی طوبیلتونجه قدر جهنی اولایه راکب تجریده ده اوده غروسه کده هفتک لایم
 آیریمجه برفه عده سی بالنسب الهسه افقایله داوید دولومو دو دیره هجیبایله نقدینک و هیجهت فریوریه نفوسدی
 اسوه افسندنه صدقه بویج و نفوسه لر اولوبیم نقدینک و هیجهت اونسه و سول ایله باره افسانه ایله بیز بیزک نسوه بیله لر لقا
 نقدیم قنده اولند بلایه شیشه اجرائی املانه ارامینه هیفته مکلاری سغله و سرفندور بورلرین حالک مغلوبه بیفته شیشه
 ایضای نقدینک بخاری و نافه نقدینه هوایه بولیم اکرند شکرندک اولوبیم ارموزانه هیفته صد اولوبیم

اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره
	بدر و نوری	ضیایه	ارینه	طوقه		
اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره
				سکایه		
اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره	اعضاره
	بموروفه			سلوایه		

شورای دولت مملکه و ائره سیک میانه کانه زوده قرابت اولانه ائبر مضطرب مرسیده برلیمان و ریختم انستور استدی
 ایچونه تجارده الهسه ایقدی یز داوید دولومو دو و توپانسی طرخنده طب اولانه اسیار مقصدیجس ااقده جتیمک و هیجهت
 دائره نیجه ترقیه اولانه مقارم و شرطام لایحیرلر بوندره مربوط نفوسه اوزرینه جریانه اینه تدقیقات و مذاکره تونقیا
 نقدینک و هیجهت لازمه اجرائی اولدره نسجه بیله ارنیک کوندرلیدی بایه ونس و مرسیده کونده کونه تراید ایچیک اولان
 معامله تجاریه بی سهولت و انظام جریانی تانید ایچونه برلیمان و ریختم انستور سبب و کلف لایحیرلر لایحیرلر لایحیرلر
 نظر ارا قفانه نقدینک و هیجهت ائله اوقوق کوندرلر مذکور لایحیرلر لایحیرلر لایحیرلر لایحیرلر لایحیرلر لایحیرلر
 برلیمان و ریختم انستور و ایدیلن ضمیمه شرایط مقررده و سبب سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 و سؤدرک مذکور لایحیرلر و ریختم ارا ارایه ایدیلن اسیار مقصده نفوسه رسم عقیقه ائبر طرفدن موافقت و ایدیلن کله سبب
 اسیارک حکومت سیره برکوت تضییات طلبه قضا اولیضغی و ریختم انستور اولدندنه صدقه وجوده کلاجهک حاصل جسدیه الهه
 مرسیه تیمور بولنی ربط ایتیک خصصه اسیار صاحیدی و یاقانه قائم اولدجه سکرته اوزر لایحیرلر و ارا لایحیرلر
 ائبر لایحیرلر ایدیلن سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 حضرت ضوقتیله اولدیغی حالده اجرائی اسیار ایتیک دیوانه لایحیرلر و تجارت و ایدیلن سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 ارموزانه حضرت ولی الامر ایدیلن سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه

خارجه ناطری	شورای دولت بری	بحر ناطری	سرحد	عدلیه ناطری	شیخ الاسلام	صدر اعظم
						
ناطری	صدائیه	تجارت و ناطری	معارف ناطری	اوقاف و همایون ناطری	طوبیلتو عامه سیری	داخیه ناطری
						

مقياس
Echelle 1:5000.

SARIN TEPE

SARIN CACH

Levé par
J. E. Sturzenegger
Ingenieur de Mines
Hayatfield le 18/31 Mars 1904

N.

صالحی لاک

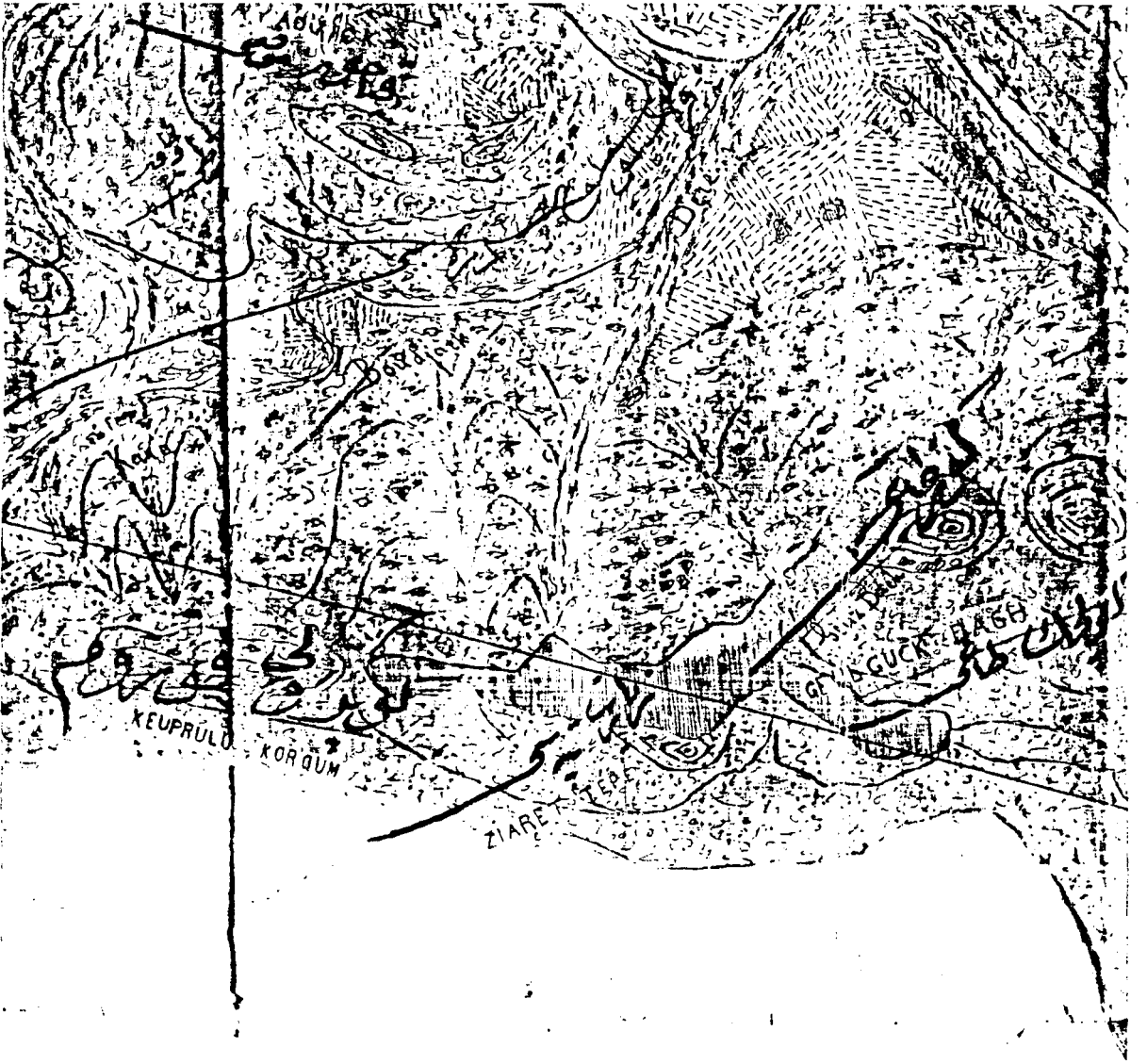
شهریه ده کی خطه سفیدک تعمیر ایچک ایضا عالی اریه بی ساد مشوریک دره بیگ کوز دوه دره
و پوز درینجا اوله جریه عادت اولدنی و خطه مذکوره بیق شهریه بیق نقاط نقاط سانه اولوب
کوزبوره موشه ساره تک ده موشه بیق اید مطابقه بولون بجه موشه

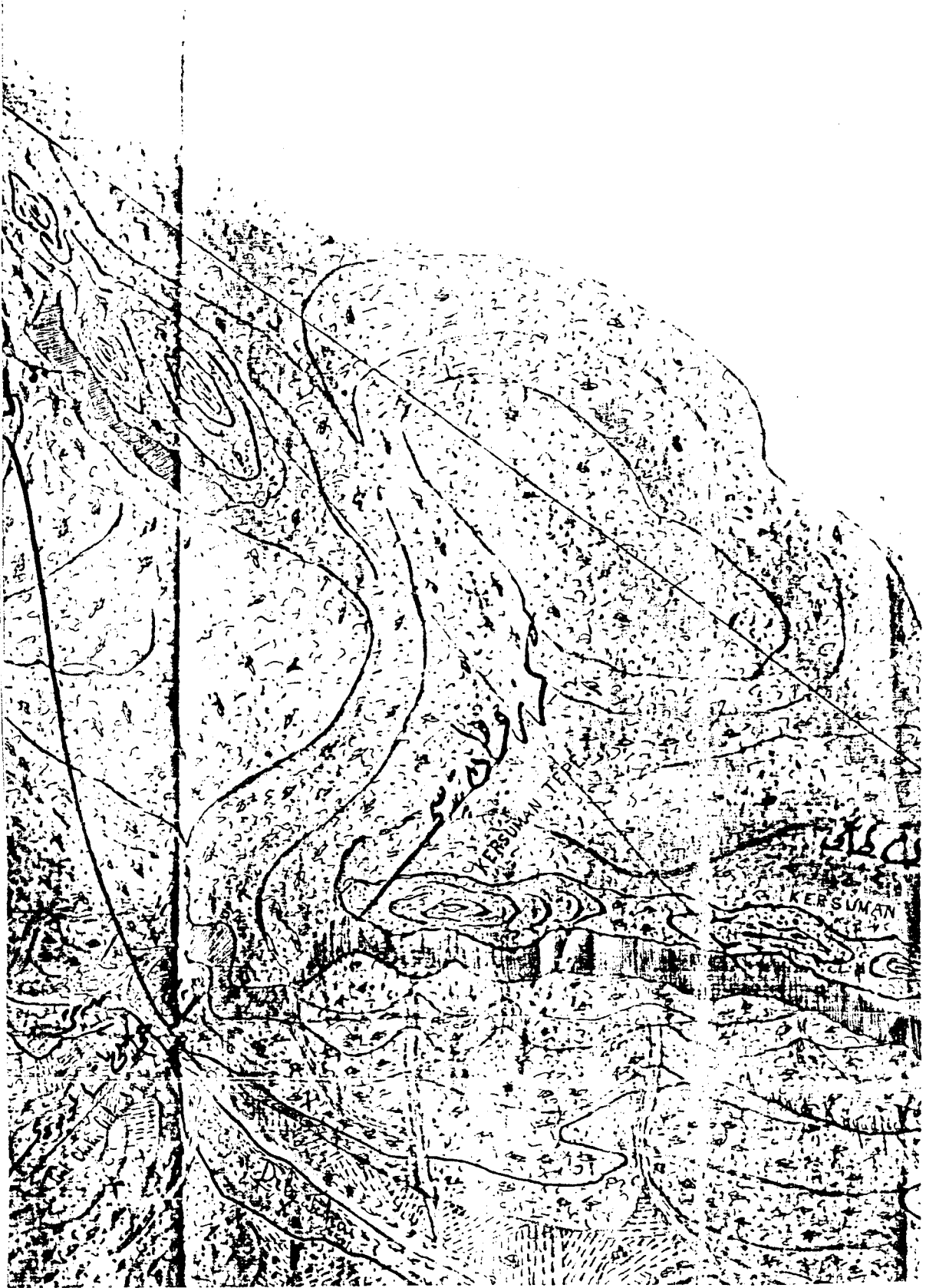

دینوز اولانغوز دیورسا
۲۱۶

Mersin Sancağı Topografya Haritası.

Mersin Sancağı Topografya Haritası.

Mersin Sancağı Topografya Haritası.

Mersin Sancağı Topografya Haritası.

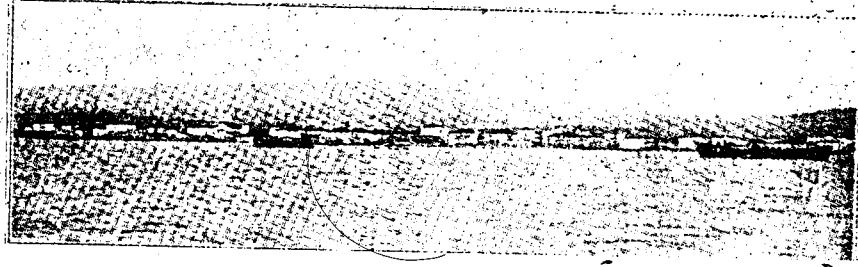

Mersin Sancağı Topografya Haritası.

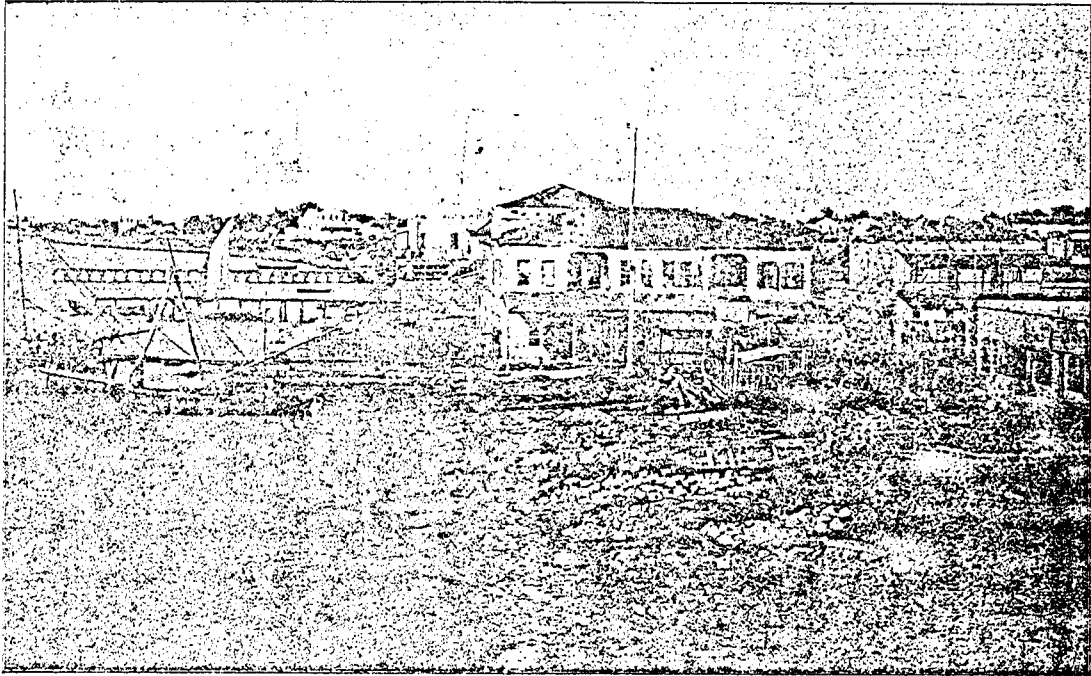
Mersin Sancağı Topografya Haritası.

Resim No 1: Mersin Limanı ve Kasabası'ndan bir görünüş. Saffet, Coğrafya-i Osmanî, İstanbul, 1332, ss108.

مرسین لیمانی و قصبهسی

Resim No 2 : 1893 Yılında Mersin Limanı ve Kasabası'ndan bir görünüş. Malumat, 13 Temmuz 1311. s.141.

ادرتیپتی: وانه انکوره دارالصناہوسی

فاطوخرانی: بخاب مہدن مرسلدر

ممالک محروسه المسالك شاهانه دن: مرسین لیمان و قصبهسی

PORT DE MERSINE

TABLOLAR

Tablo 1. 1890'da Mersin limanından yabancı ülkelere satılan başlıca ürünlerin dağılımı ve miktarları şöyledir :

ÜRÜNLER	Cezayir & Tunus	İngiltere	Avusturya	Mısır	İspanya	Fransa	Yunanistan	İtalya	Rusya	Diğer Ülkeler	Toplam değer Frank
Buğday	-	140000	-	-	-	1840000	-	320000	-	-	2300000
Arpa	2000	-	-	-	-	506000	1000	-	-	-	509000
Yulaf	5000	-	15000	-	-	506000	-	6000	-	5000	537000
Kereste	-	-	-	100000	-	-	-	-	-	15000	115000
Pamuk	-	450000	650000	-	350000	1800000	-	-	200000	250000	3700000
Balmumu	-	-	60000	-	-	100000	-	40000	-	10000	210000
Pamuk Tohumu	-	60000	-	-	-	-	-	-	-	1000	61000
Keneotu	-	-	-	-	-	5000	-	8000	-	-	13000
Keneotu Tohumu	-	-	-	-	-	20000	6000	-	-	1000	27000
Susam	-	-	-	-	-	880000	-	260000	-	140000	1280000
Haşhaş Tohumu	-	10000	-	-	-	15000	-	-	-	5000	30000
Kitre	-	28000	-	-	-	100000	-	60000	-	-	188000
Yün	-	25000	100000	-	-	800000	-	150000	-	50000	1125000
Dağ, Mısır, Mercimek	80000	-	-	6000	-	-	-	-	-	-	86000
Afyon	-	60000	-	10000	-	-	-	-	-	-	70000
İşlenmemiş Hayvan Postu	-	-	-	-	-	250000	100000	30000	60000	10000	450000
Kuru Üzüm	-	-	-	-	-	150000	150000	-	-	-	300000
Tuzlanmış et	10000	-	-	50000	-	-	-	-	60000	10000	130000
Hah	-	-	-	20000	-	10000	-	-	-	20000	50000
İpek Kozası	-	-	-	-	-	30000	-	-	-	10000	40000
Küçükbaş Canlı Hayvan	60000	-	-	30000	-	-	25000	-	-	-	115000
Kuru Meyveler	10000	-	-	20000	-	10000	-	-	-	-	40000
Diğerleri	100000	140000	165000	310000	240000	460000	220000	70000	200000	370000	2275000
TOPLAM	267000	913000	990000	546000	590000	7482000	502000	944000	520000	897000	13651000

Tablo 2. 1890'da çeşitli ülkelerden Mersin limanına gelen dış alım malların dağılımı ve değerleri

ÜRÜNLER	Almanya	ABD	İngiltere	Avusturya	Fransa	Yunanistan	Rusya	Diğer Ülkeler	Toplam değer Frank
Çeşitli İçkiler	-	-	5000	15000	40000	10000	-	-	70000
Kahve	-	-	55000	-	200000	-	-	2000	257000
Sömürge ürünleri	-	-	25000	-	30000	-	-	5000	60000
İlaç malzemesi	15000	1000	10000	15000	25000	-	-	2000	68000
Kalay, Kurşun, Çelik, Bakır	-	-	5000	50000	70000	-	-	-	125000
Demir	-	-	200000	-	100000	-	-	4000	304000
Çeşitli kumaş, konfeksiyon	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hint malları	300000	-	1940000	800000	110000	-	-	40000	3190000
Makinalar, aletler	-	-	35000	2000	4000	-	-	1000	42000
İşlenmiş deri	-	-	-	-	200000	50000	17000	10000	277000
Petrol	-	60000	-	-	-	-	120000	-	180000
Kırtasiye malz., kibrit	-	-	-	125000	30000	-	-	10000	165000
Keçi kılı	-	-	20000	-	70000	-	-	15000	105000
Hırdavat, cam eşya	-	-	-	100000	40000	-	-	4000	144000
Pıncı	-	-	25000	-	-	-	-	25000	50000
Şeker	-	-	-	350000	200000	-	-	2000	552000
Sabun	-	-	-	-	10000	-	-	-	10000
Diğerleri	20000	10000	150000	135000	245000	15000	25000	90000	694000
TOPLAM	335000	71000	2470000	1592000	1374000	75000	162000	210000	6289000

Tablo 3. 1890'da Mersin limanından çeşitli şehirlere satılan başlıca ürünlerin dağılımı ve değerleri

ÜRÜNLER	Osmanlı (Frank)
Buğday	170000
Arpa	25000
Yulaf	-
Kereste	28000
Pamuk	800000
Balmumu	10000
Pamuk Tohumu	-
Keneotu	-
Keneotu Tohumu	1000
Susam	70000
Haşhaş Tohumu	10000
Kitre	5000
Yün	25000
Darı, Mısır, Mercimek	10000
Afyon	-
İşlenmemiş Hayvan Postu	20000
Kuru Üzüm	40000
Tuzlanmış et	70000
Halı	20000
İpek Kozası	-
Küçükbaş Canlı Hayvan	-
Kuru Meyveler	15000
Diğerleri	260000
TOPLAM	1579000

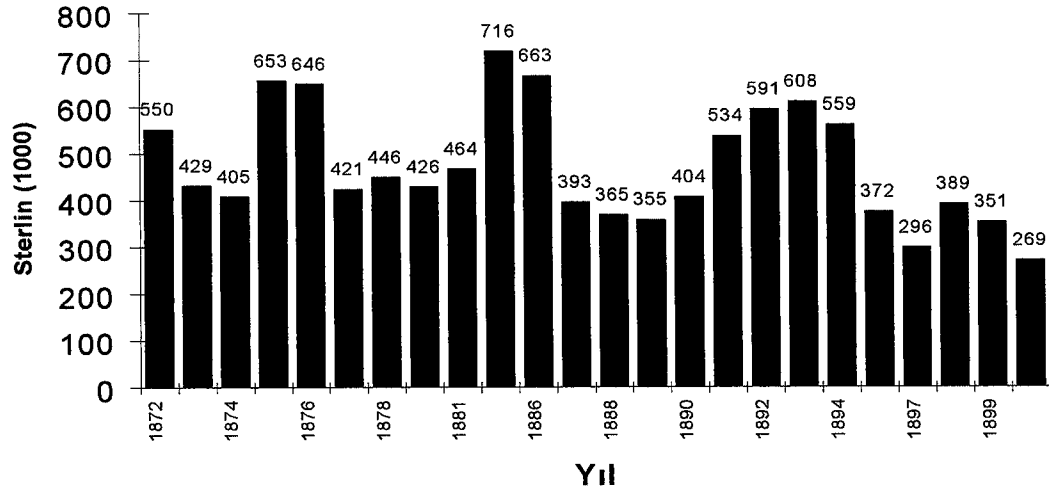
Tablo 4. 1890'da çeşitli şehirlerden Mersin limanına gelen Osmanlı mallarının dağılımı ve değerleri

ÜRÜNLER	Osmanlı (Frank)
Çeşitli İçkiler	3000
Kahve	10000
Sömürge ürünleri	5000
İlaç malzemesi	-
Kalay, Kurşun Çelik, Bakır	-
Demir	-
Çeşitli kumaş, konfeksiyon	-
Hint malları	160000
Makinalar, aletler	-
İşlenmiş deri	-
Petrol	-
Kırtasiye mlz, kibrit	8000
Keçi kılı	50000
Hırdavat, cam eşya	4000
Pirinç	5000
Şeker	30000
Sabun	160000
Tümbeki	1050000
Diğerleri	400000
TOPLAM	1885000

Tablo 5. Adana'nın Ticareti (Sterlin, x 1000)

<i>Yil</i>	<i>Dış Alım</i>	<i>Dış Satım</i>
1836	64	90
1830'lar ortalama	12 b	40 b
1844	31	116
1845	42	56
1846	30	29
1847	60	49
1847	31 b	47 b
1848	26	80
1849	84	59
1851	97	41
1852	88	82
1872	550	700
1873	429	675
1874	405	391
1875	653	531
1876	646	977
1877	421	453
1878	446	405
1880	426	562
1881	464	692
1882	716	852
1886	663	789
1887	393	405
1888	365	329
1889	355	374
1890	404	655
1891	534	1082
1892	591	856
1893	608	512
1894	559	610
1896	372	780
1897	296	474
1898	389	467
1899	351	657
1900	269	821

Tablo 6. 1872-1890 Dönemi Mersin Limanı Dış Alım Miktarları (Sterlin, 1000)

Tablo 7. 1872-1890 Dönemi Mersin Limanı Dış Satım Miktarları (Sterlin, 1000)

